

บทที่ ๒

“เอกซิบิเชน” ของสยาม: แนวคิดและกระบวนการสมัยใหม่แบบตะวันตก

สยามได้รับอิทธิพลเรื่องการแสดง “เอกซิบิเชน” จากการเข้าร่วมมหกรรมนานาชาติในต่างประเทศที่นิยมจัดขึ้นในโลกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งพัฒนามาจากการจัดตลาดนัดของทวีปยุโรปในสมัยกลาง ที่จัดขึ้นพร้อมกับเทศกาลฉลองนักบุญที่วัดสำคัญในท้องถิ่นต่างๆ^๑ โดยมีกิจกรรมอันหลากหลายทั้งด้านวัฒนธรรมและการค้า

มหกรรมนานาชาติครั้งแรกของโลกเกิดขึ้นที่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔ (ค.ศ. ๑๘๑๑) ในสมัยสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย (ตรงกับปีแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่วังแก้ว (คริสตัลพาเลซ/Crystal Palace) ในสวนสาธารณะไฮด์ปาร์กกลางกรุงลอนดอน มหกรรมครั้งนี้มีลักษณะคล้ายกับการแสดงที่ฝรั่งเศสจัดขึ้นเป็นระยะเพื่อเสนอความก้าวหน้าของประเทศ ต่างกันตรงที่อังกฤษนำสิ่งของจากประเทศอื่นมาตั้งแสดงด้วย การแสดงนั้นจึงมีฐานะเป็น “มหกรรมนานาชาติ (International Exhibition)” และได้รับความสำเร็จมากกว่าที่ผู้จัดจะคาดคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านเศรษฐกิจ เพราะมีผู้เดินทางไปเที่ยวชมงานเป็นจำนวนมาก ธุรกิจการเดินทางขยายตัวอย่างรวดเร็วและกรุงลอนดอนมีรายได้จากธุรกิจหลากหลายชนิดที่เกิดขึ้นเนื่องจากมหกรรมนี้ จึงเป็นแรงบันดาลใจให้นานาประเทศจัดให้มีการแสดงลักษณะเดียวกันขึ้นทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา เอเชียและออสเตรเลีย^๒

ลักษณะเด่นของมหกรรมนานาชาติ คือ การนำเสนอความก้าวหน้าทางวิทยาการอันเนื่องมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ด้วยการตั้งแสดงประดิษฐกรรมใหม่ต่างๆ สะท้อนให้เห็นการแผ่ขยายของลัทธิอาณานิคมได้จากการตั้งแสดงสิ่งของจากอาณานิคมของประเทศผู้จัด และเห็นแนวความคิดชาตินิยมจากการกำหนดวาระสำคัญที่เหมาะสมแก่การเฉลิมฉลองของประเทศ อาทิ วาระครบรอบร้อยปี จากนั้นเชิญชวนให้นานาประเทศร่วมสร้างประวัติศาสตร์ในวาระสำคัญนั้น ด้วยการส่งสิ่งของที่มีกำเนิดในประเทศตนมาตั้งแสดง ทำให้ผู้ชมได้เห็นอารยธรรม สินค้าและประดิษฐกรรมใหม่จากทั่วทุกมุมโลก รวมทั้งกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจที่จะเป็นประโยชน์ต่อธุรกิจนานาประเภทอีกด้วย^๓

^๑ Burton Benedict, *The anthropology of world's fairs*, (Berkeley: The Lowie Museum of Anthropology, 1983), pp. 5-6.

^๒ Bryce Lyon, “Fairs and Expositions,” in *Encyclopedia Americana*, Vol. 10 (1988): 839-844.

^๓ *Ibid.*

การจัด “เอกซฮิบิเชน” มีกฎข้อบังคับและแบบอย่างให้ผู้ที่เกี่ยวข้องปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อความสะดวกในการดำเนินการ เป็นการจัดระเบียบผู้ตั้งแสดงสิ่งของให้มีกรอบมาตรฐาน ที่อาจพัฒนาไปสู่การผลิตสินค้าคุณภาพแบบเดียวกันได้ในที่สุด^๔ จึงอาจกล่าวได้ว่าการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับเปลี่ยนนานาประเทศให้ทันสมัยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐

สยามจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ และได้เข้าร่วมแสดง “เอกซฮิบิเชน” บ่อยครั้งยิ่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังที่ปรากฏในตารางที่ ๒ จนได้นำแบบแผนของการแสดง “เอกซฮิบิเชน” มาใช้ในสยามเป็นครั้งแรกในการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ แต่หลังจากนั้น มี “เอกซฮิบิเชน” เล็กๆ อีกเพียงครั้งเดียวที่เกาะสีชัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” จำนวนมากในยุโรป ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงเข้าพระทัยหลักการสำคัญของมหรหรมนั้น และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” เป็นประจำทุกปีตามโอกาสอันควร

“เอกซฮิบิเชน” ในสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ และที่มีขึ้นโดยตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จัดขึ้นโดยสืบเนื่องจากรัชกาลก่อน ตามพระราชดำริและจากความคิดริเริ่มของผู้ประกอบการค้ากับข้าราชการในกระทรวงเกษตรธิการและกระทรวงธรรมการ ที่เห็นประโยชน์ของ “เอกซฮิบิเชน” ในการสร้างความเจริญแก่ราษฎรและบ้านเมือง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามจึงมีบทบาทเปลี่ยนไป ตามความเข้าใจของพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการในระบบราชการที่ปฏิรูปขึ้นใหม่ และสะท้อนให้เห็นการเจริญเติบโตของบ้านเมืองอย่างก้าวหน้าและทันสมัย เป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าในตลาดโลกและสังคมเมืองตามแบบอย่างตะวันตก

๒.๑ แนวคิดและกระบวนการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน”

แนวคิดเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ในที่นี้หมายถึง “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม ที่ได้รับอิทธิพลจากมหรหรมนานาชาติ โดยมีการตั้งแสดงสิ่งของ การประกวดสิ่งของ การจัดประชุมเกี่ยวกับสิ่งของนั้น การออกร้านขายสินค้า การจัดแสดงมหรสพและการละเล่น ฯลฯ มหรหรมนี่ให้ความสำคัญของการประกวดสิ่งของในสถานที่ที่จัดเตรียมไว้ตั้งแสดงโดยเฉพาะ เป็นงานที่จัดขึ้นชั่วคราวเพียงระยะเวลาที่กำหนด^๕ เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ให้ประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

^๔ Burton Benedict, *The anthropology of world's fairs*, p. 18.

^๕ Guy Stanton Ford, “International Expositions,” *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. 6

ผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับ “เอกซิบิเซิน” คือ ผู้จัดให้มีการแสดง ผู้ตั้งแสดงสิ่งของและออกร้านขายสินค้าในงาน กับผู้ชมการแสดง ผู้จัดและผู้ตั้งแสดงต้องการดึงดูดความสนใจของผู้ชมให้เข้ามาใช้จ่ายเงินในการแสดง จึงจัดแบ่งหน้าที่กันทำตามความชำนาญและประสานกันเป็นอย่างดี กล่าวคือ ผู้จัดเป็นผู้ออกแบบและวางแผนจัดแสดง ส่วนผู้ตั้งแสดงเป็นผู้จัดหาสิ่งของมาตั้งแสดงให้เหมาะสมกับโครงการที่ผู้จัดได้ออกแบบและวางแผนไว้ ความสัมพันธ์นี้มีลักษณะบางประการ คล้ายกับการบริหารจัดการในระบบราชการที่ได้ปฏิรูปขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การมอบหมายให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่และรับผิดชอบงานตามความสามารถเฉพาะตน เมื่อมีความเชี่ยวชาญมากขึ้น จะกระจายหน้าที่และความรับผิดชอบไปให้คนกลุ่มอื่นที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพนั้นต่อไป จึงอาจถือได้ว่า “เอกซิบิเซิน” เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยด้วย

การจะพิจารณาว่า “เอกซิบิเซิน” เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยอย่างไรนั้น จำเป็นต้องทราบองค์ประกอบสำคัญของ “เอกซิบิเซิน” ก่อน แล้วพิจารณาโครงสร้างของกิจกรรมภายใน “เอกซิบิเซิน” นั้นจากความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กับ “เอกซิบิเซิน” ต่อไป จึงจะเห็นบทบาทของ “เอกซิบิเซิน” ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย

๑) องค์ประกอบของ “เอกซิบิเซิน”

“เอกซิบิเซิน” ประกอบด้วย ผู้จัด สถานที่จัดแสดง กิจกรรมภายในสถานที่จัดแสดง นั้น อันเกิดจากการวางแผนของผู้จัดและได้รับความร่วมมือจากผู้ตั้งแสดงสิ่งของกลุ่มต่างๆ กับผู้ชมที่เข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมภายใน “เอกซิบิเซิน” นั้น ในฐานะผู้ชมและผู้ซื้อสินค้ากับบริการภายในงาน ดังจะได้อธิบายให้ชัดเจนขึ้นต่อไปโดยยกตัวอย่างจากการจัดมหกรรมนานาชาติในช่วงเวลาที่ศึกษา

๑.๑ ผู้จัดให้มีการแสดง (Organiser)

ผู้จัดเป็นคนกลุ่มสำคัญในเมืองที่จัดให้มี “เอกซิบิเซิน” แต่ละครั้ง โดยการจัดแสดงนั้นก็เพื่อให้เมืองของตนได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จึงพยายามหาเหตุผลที่เหมาะสมเพื่อจัดให้มี “เอกซิบิเซิน” อันเป็นลักษณะเฉพาะในแต่ละครั้ง เช่น สหรัฐอเมริกาจัดให้มีมหกรรมนานาชาติที่นครฟิลาเดลเฟีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ (ค.ศ. ๑๘๗๒) ในวาระครบรอบร้อยปีที่ได้ประกาศอิสรภาพจากการเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ฝรั่งเศสจัดให้มีมหกรรมนานาชาติที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ (ค.ศ. ๑๘๖๙) ในวาระครบรอบร้อยปีที่ได้โค่นล้มระบบกษัตริย์จนเป็นจุดกำเนิดของสาธารณรัฐ สหรัฐอเมริกาจัดให้มีมหกรรมนานาชาติที่นครชิคาโก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ (ค.ศ. ๑๘๗๓)

ในวาระครบรอบ ๔๐๐ ปี ที่คริสโตเฟอร์ โคลัมบัสเดินทางมาถึงทวีปอเมริกา ทำให้มีการสร้างความเจริญให้แก่ทวีปนั้นมากอย่างที่เห็น ฝรั่งเศสจัดมหกรรมครั้งยิ่งใหญ่ที่กรุงปารีส เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๘๐๐) เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และการก้าวเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ อิตาลีจัดแสดงมหกรรมที่เมืองตูริน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ค.ศ. ๑๘๑๑) ในวาระครบรอบ ๕๐ ปีของการตั้งประเทศอิตาลี เป็นต้น^๖

ในการจัดแสดงนั้น ผู้จัดต้องวางแผนเชิญชวนให้ผู้ตั้งแสดงสิ่งของให้มากที่สุด จึงให้ความสำคัญกับการออกแบบสถานที่และการจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อจูงใจให้ผู้ตัดสินใจเข้าพื้นที่ในสถานที่นั้น โดยเร็ว การอธิบายเหตุผลของการจัด “เอกซฮิบิเชน” นั้น ทำให้ผู้ตั้งแสดงตระหนักว่าต้องไม่พลาดเหตุการณ์สำคัญดังกล่าว การประกวดสิ่งของโดยมีการตัดสินให้รางวัลเกียรติยศต่างๆ นับเป็นส่วนสำคัญของงาน เพราะรางวัลเหล่านี้เป็นเครื่องจูงใจให้ผู้ตั้งแสดงจัดหาสิ่งของชั้นเลิศมาเข้าประกวดเพื่อเป็นข้อพิสูจน์ผลงานของตน นานาประเทศคัดสรรสิ่งของส่งไปประกวดเพราะหวังจะได้รับชื่อเสียงให้เป็นที่กล่าวขาน ในขณะที่บรรดาห้างร้านส่งสิ่งของไปประกวดเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าของตน หากได้รับรางวัลเพราะจะใช้โฆษณาสินค้าของตนได้อีกต่อไป และสิ่งของชั้นเลิศเหล่านั้นก็เป็นสิ่งจูงใจให้ผู้สนใจเข้ามาชมการแสดงนั้นอีกทีหนึ่ง^๗

ผู้จัดต้องพยายามหารายละเอียดของผู้ตั้งแสดงแต่ละรายให้ได้มากที่สุด เพื่อประชาสัมพันธ์มหกรรมที่กำลังจะเกิดขึ้น นับเป็นการดึงดูดความสนใจของผู้ที่ยังไม่ตัดสินใจจะตั้งแสดงสิ่งของ ให้ตัดสินใจได้เร็วขึ้นว่าควรต้องเข้าร่วมเพื่อแสดงความทันสมัย และเป็นการเชิญชวนผู้ชมทั้งในประเทศและต่างประเทศให้มีความปรารถนาจะมาเที่ยวชมสิ่งวิเศษในมหกรรมนั้น ที่ไม่สามารถหาดูได้จากที่อื่น

กิจกรรมหลักในมหกรรมนานาชาติ คือ การตั้งแสดงสิ่งของและการประกวดสิ่งของ กับ การออกร้านขายสินค้า แสดงมหรสพและการละเล่น จึงต้องมีคณะทำงานรับผิดชอบ โดยจำเพาะลงไป คณะกรรมการกลางจะตั้งคณะกรรมการและคณะอนุกรรมการอื่นๆ กระจายลงไปรับผิดชอบหน้าที่ปฏิบัติงานที่จำเป็น เช่น การเงิน การหาผู้ตั้งแสดง การก่อสร้างอาคารและสาธารณูปโภค การดูแลสวน การประชาสัมพันธ์ การประสานงานกับผู้ตั้งแสดงจากต่างประเทศ การประสานงานกับผู้ตั้งแสดงภายในประเทศ การขนส่ง เป็นต้น โดยที่คณะกรรมการกลางมักมีหน้าที่อยู่ในคณะกรรมการอื่นด้วย เมื่อได้ตั้งคณะทำงานอื่นๆ ย่อยลงไป จึงมีการกระจายความรับผิดชอบไปยังผู้ทำหน้าที่จำเพาะลงไปเรื่อยๆ อย่างเป็นระบบ

^๖ Kenneth W. Luckhurst, *The story of exhibitions* (London: the Studio Publications, 1951), pp.

^๗ Guy Stanton Ford, “International Expositions.”

๑.๒ สถานที่จัดแสดง (Exhibition Ground)

ผู้จัดต้องการสถานที่จัดแสดงให้เหมาะสม และมีคณะทำงานรับผิดชอบแยกไปต่างหาก สถานที่จัดแสดงนั้น ส่วนใหญ่เป็นสวนสาธารณะที่อยู่ใจกลางเมือง เช่น สวนสาธารณะไฮด์ปาร์กในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ สวนสาธารณะของปี เดอ มาร์ส ในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส อันเป็นบริเวณที่ผู้คนเดินทางไปมาได้สะดวก แต่หากสถานที่นั้นมีพื้นที่ไม่เพียงพอจะตั้งแสดงสิ่งของตามที่กำหนดได้ ผู้จัดต้องเลือกที่ว่างเปล่าหรือป่าละเมาะนอกเมือง มาพัฒนาให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น โดยปรับพื้นที่เพื่อสร้างถนน ขุดสระ สร้างสะพาน จัดสวนและสร้างอาคารต่างๆ พร้อมทั้งจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทางและพักอาศัยไว้ในบริเวณนั้น เช่น การปรับพื้นที่สวนสาธารณะแฟร์มอนต์ (Fairmont Park) นอกเขตเมืองเซนต์หลุยส์ เพื่อเป็นสถานที่จัดแสดงผลกรรมนาชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๘๐๔) เป็นต้น

พื้นที่ใช้สอยในสถานที่จัดแสดงนั้น มักออกแบบให้เป็นสวนสาธารณะขนาดใหญ่ที่มีบริเวณพื้นน้ำกว้างขวาง เช่น ทะเลสาบ และน้ำพุ มีอาคารสำคัญอยู่ใกล้กับผืนน้ำ โดยมีหอสูงเป็นจุดนัดพบและเป็นสัญลักษณ์ของมหรณมนั้น เช่น หอไอเฟลริมแม่น้ำแซนในกรุงปารีสเป็นสัญลักษณ์ของมหรณมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๙) เป็นต้น องค์ประกอบของพื้นที่ใช้สอยแบ่งเป็น ๒ ส่วนตามโครงสร้างของกิจกรรม คือ พื้นที่ตั้งแสดงสิ่งของเพื่อความรู้ กับพื้นที่ออกร้านขายสินค้าและการละเล่นเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

พื้นที่ตั้งแสดงสิ่งของเพื่อให้ความรู้ประกอบด้วยอาคารแสดงผลภัณฑ์ต่างๆ* อาคารประกวดสิ่งของ อาคารแสดงผลงานของรัฐบาลประเทศเจ้าภาพ อาคารแสดงผลงานของประเทศอาณานิคม (ในกรณีที่มีอาณานิคม) หรือมลรัฐ รัฐและแคว้นต่างๆ (กรณีที่มีผู้จัดเป็นสหรัฐหรือสมาพันธรัฐ) อาคารจัดแสดงผลงานของนานาชาติ ประเทศ พื้นที่จัดสวนประเภทต่างๆ

ส่วนพื้นที่ออกร้านนั้นมักประกอบด้วยภัตตาคารของนานาชาติ ร้านขายสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ ร้านแสดงมหรสพและการละเล่น ฯลฯ โดยจัดให้มีกิจกรรมหลากหลายเป็นเหตุการณ์จำเพาะอันเป็นที่ระลึกถึงความสำคัญของมหรณมนั้นและพึงเป็นที่จดจำเมื่อมหรณมนั้นยุติลง เพื่อให้ผู้ชมรู้สึกว่าจะต้องเข้าร่วมและต้องไม่พลาดเหตุการณ์ดังกล่าว เช่น การจำลองเหตุการณ์ “พิชิตตะวันตก” ในมหรณมที่เมืองเซนต์หลุยส์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ในวาระครบรอบร้อยปีที่รัฐบาลอเมริกันซื้อดินแดนลุยเซียนาที่อยู่ตอนกลางทวีปมาจากรัฐบาลฝรั่งเศส จนทำให้ความเจริญจากฝั่งตะวันออกของประเทศขยายเข้าไปในเขตของอินเดียนแดงทางฝั่งตะวันตก เป็นต้น

* หอแสดงสิ่งของต่างๆ นี้ ภาษาอังกฤษใช้ว่า “วัง (Palace)” แต่ในเอกสารการจัดแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ เรียกว่า “หอ” เช่น หอศิลป์ (Palace of Arts)

โดยทั่วไป การเตรียมสถานที่จัดแสดง รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เป็นการลงทุนของรัฐบาลและชาวเมืองที่จัดงานมหกรรมนั้น ส่วนอาคารของนานาชาติประเทศ มลรัฐและรัฐต่างๆ ตลอดจนบริษัทห้างร้านขนาดใหญ่ เป็นค่าใช้จ่ายที่รัฐบาลและห้างร้านเหล่านั้นต้องรับผิดชอบ “เอกซฮิบิเชน” จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาบ้านเมืองของ “ผู้จัด” ได้อย่างน่าสนใจ เพราะทำให้มีการใช้จ่ายเงินของผู้คนต่างถิ่นจำนวนมาก จึงเกิดกระแสหมุนเวียนทางเศรษฐกิจ สะพัดมากใน ๓ ช่วงเวลา คือ ช่วงเตรียมการจัดงานมหกรรม ช่วงที่มีงานมหกรรมนั้นและช่วงที่รื้อถอนอาคารต่างๆ

๑.๓ ผู้จัดแสดงสิ่งของ (Exhibitor)

ผู้จัดแสดงสิ่งของ คือ ผู้ที่ต้องการนำเสนอ “สาร” ให้ผู้อื่นได้รับทราบด้วยการจัดแสดงสิ่งของในงานมหกรรม ผู้จัดแสดงอาจเป็นได้ทั้งคณะผู้จัดงาน ตลอดจนรัฐบาลและเอกชนของนานาชาติที่ต้องการแสดงความยิ่งใหญ่และความก้าวหน้าของตน เช่น เมื่อสหรัฐอเมริกาบชนะสเปนจนได้ครอบครองอาณานิคมของสเปนด้วย จึงอพยพชาวพื้นเมืองฟิลิปปินส์เผ่าอิกโอรอต (Igorot) มาตั้งหมู่บ้าน เพื่อนำเสนอวิถีชีวิตความเป็นอยู่อันแปลกตาในงาน “เอกซฮิบิเชน” ที่เมืองเซนต์หลุยส์ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗^๔ เมื่อบริษัทหลอดไฟเอดิสันต้องการนำเสนอ “หลอดไฟ” อันเป็นประดิษฐกรรมของยุคสมัย จึงจัดแสดงการทำงานของหลอดไฟด้วยการประดับไว้บนอาคาร เปิดปิดเป็นจังหวะต่างๆ จนกลายเป็นจุดสนใจของผู้ชมงาน^๕ คนกลุ่มน้อยที่ต้องการมี “พื้นที่” ในสังคม อาทิ สตรี คนผิวดำ อินเดียนแดงในสหรัฐอเมริกา จัดแสดงผลงานและวัฒนธรรมของตนได้ในอาคารในงานมหกรรมนานาชาติครั้งสำคัญของสหรัฐอเมริกา เช่น นครฟิลาเดลเฟีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ กับนครชิคาโก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖^๖ เช่นเดียวกับสถาปนิกและวิศวกรผู้นำเสนอเทคนิคก่อสร้างใหม่ คือ เหล็กกล้า โดยใช้สร้างหอดูด (หอไอเฟล) ใน “เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒^๗ บรรดาเจ้าของสินค้าอุปโภคบริโภคและบริการต่างๆ ที่ออกร้านขายสินค้า จัดแสดงผลมหรสพและการละเล่น ต่างมีฐานะเป็นผู้จัดแสดงทั้งสิ้น ดังนั้น “เอกซฮิบิเชน” จึงเป็นเวทีที่เปิดกว้างให้มหาชนนำเสนอความเห็นและผลงานได้ โดยมีเงื่อนไขว่าต้องปฏิบัติตามขั้นตอนและระเบียบที่ผู้จัดได้กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด

^๔ Burton Benedict, *The anthropology of world's fairs*, p. 22.

^๕ *Ibid.*, p. 25.

^๖ *Ibid.*, p. 40.

^๗ *Ibid.*, p. 13.

การตั้งแสดงสิ่งของนั้นสามารถแบ่งย่อยลงไปได้อีก ว่าเป็นการตั้งแสดงเพื่อให้ชมเพียงอย่างเดียว (Display) หรือการตั้งประกวดเพื่อให้ได้รับรางวัล (Competition) หากเป็นการตั้งแสดงให้ชมอย่างเดียว อาจตั้งอยู่ในอาคารใดๆ ก็ได้ แต่ถ้าเป็นการประกวดต้องตั้งแสดงในอาคารที่กำหนดหน้าที่ไว้โดยเฉพาะ เช่น สิ่งของที่ต้องการจัดประกวดแข่งขันต้องตั้งในอาคารจัดแสดงหลัก (Main Building) เท่านั้น เพราะจำเป็นต้องเปรียบเทียบกันให้ชัดเจน^{๑๒} เป็นต้น

ส่วนการออกร้านแสดงสินค้า อาจตั้งแสดงตัวอย่างสินค้าให้ชมเพียงอย่างเดียว เช่น เครื่องแก้ว เสื้อผ้า ลูกไม้ หรือตั้งแสดงตัวอย่างสินค้าที่สาธิตวิธีการใช้งานและอนุญาตให้ผู้ชมทดลองใช้งานได้ อาทิ เครื่องพิมพ์ดีด โทรศัพท์ ซึ่งเป็นการนำเสนอความคิดและผลงานให้ชมโดยไม่มีการขายสินค้า แต่สามารถสั่งซื้อสินค้าตามตัวอย่างที่ตั้งแสดงได้ การแสดง “เอกซฮิบิเชน” จึงเป็นเวทีนำเสนอสินค้าเพื่อการจำหน่ายในอนาคต ต่างจากการออกร้านขายสินค้าโดยทั่วไปที่เน้นการขายสินค้าที่นำมาแสดงนั้นให้ได้มากที่สุด^{๑๓}

สำหรับการออกร้านเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ แม้จะไม่ใช่วัตถุประสงค์หลักของ “เอกซฮิบิเชน” แต่เป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเมื่อมีคนมาชุมนุมกันมาก ย่อมต้องมีร้านขายอาหาร เครื่องดื่ม ที่พัก สินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ เพื่อให้ดื่มกิน กับต้องมีมหรสพและการละเล่นเพื่อความเพลิดเพลินด้วย บางประเทศได้ใช้พื้นที่นี้นำเสนอวัฒนธรรมของตนให้เป็นที่ประจักษ์ เช่น เยอรมนีได้จำลองทิวทัศน์อันงดงามของหมู่บ้านในเขตเทือกเขาแอลป์ส (The Tyrolean Alps) มาจัดทำเป็นร้านอาหารทั้งที่อยู่ในอาคารและใต้ที่นั่งกลางแจ้ง ที่มีกรรมนาชาติเมืองเซนต์หลุยส์^{๑๔} เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการละเล่น เช่น ยิงปืน โยนห่วง ม้าหมุน ชิงช้าสวรรค์ การเข้าห้องกระจกที่หลอกตาและเป็นเขาวงกต การทำนายโชคชะตา การดูคนประหลาด การแสดงมายากล การแสดงละครสัตว์ การแสดงโชว์และขบวนพาเหรดต่างๆ การแข่งขันกีฬาสมัครเล่น ฯลฯ ที่สร้างความตื่นตาตื่นใจแก่ผู้คนหลากหลายวัยให้เข้าร่วมเป็นผู้ที่เข้าชมด้วย^{๑๕}

^{๑๒} Bruno Giberti, *Designing the centennial: A history of the 1876 international exhibition in Philadelphia*. (Lexington: The University Press of Kentucky, 2002), pp. 8-10.

^{๑๓} Kenneth W. Luckhurst, *The story of exhibitions*, p.12.

^{๑๔} Martha R. Clevenger (ed.), “Indescribably grand”: *Diaries and letters from the 1904 world’s fair*, (Saint Louis: Missouri Historical Society Press, 1996), pp.50-51.

^{๑๕} Burton Benedict, *The anthropology of world’s fairs*, pp. 56-59.

กิจกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งดึงดูดให้ผู้ที่ต้องการความสนุกสนานเพลิดเพลินเดินทางมาเที่ยวชมการแสดง ดังนั้น จำนวนร้านค้าและขนาดของพื้นที่ใช้สอยนี้จึงเพิ่มขึ้นตามจำนวนครั้งที่เคยจัดงาน การออกร้านเหล่านี้มีความสำคัญและมีผลต่อการวัดความสำเร็จของการแสดงแต่ละครั้งด้วย เพราะจำนวนผู้คนที่หลั่งไหลกันเข้ามาเที่ยวเล่นและรับประทานอาหารในงานมหกรรม ทำให้ผู้จัดมีรายได้จากการขายบัตรผ่านประตูมากขึ้นและเป็นส่วนหนึ่งของสถิติผู้เข้าชมงานทั้งหมด^{๑๖}

ผู้ตั้งแสดงอาจตั้งแสดงสิ่งของเพียงอย่างเดียว หรือตั้งแสดงและออกร้านขายสินค้าด้วย บางทีผู้ตั้งแสดงอาจเป็นเจ้าของร้านค้าในแหล่งบันเทิงอย่างเดียว หรืออาจตั้งแสดงสิ่งของ ขายสินค้าและเป็นเจ้าของร้านค้าในแหล่งบันเทิงด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของผู้ตั้งแสดงแต่ละราย ที่มีคณาทำงานของตนมาจัดเตรียมพื้นที่ ออกแบบตั้งแสดงสิ่งของและสินค้า ตลอดจนดูแลพื้นที่ตั้งแสดงนั้นในช่วงเวลาที่มีการแสดง ตามโครงสร้างความรับผิดชอบเหมือนกันกับผู้จัด แต่มีขอบเขตเพียงเฉพาะพื้นที่ของตนเท่านั้น คณาทำงานของผู้ตั้งแสดงสิ่งของต้องประสานงานกันให้ดี และต้องประสานงานกับคณาของฝ่ายผู้จัดที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวเนื่องกับผู้ตั้งแสดงสิ่งของอีกด้วย

ผู้ตั้งแสดงสิ่งของเป็นผู้นำเงินมาลงทุนในเมืองที่มีการจัดงานมหกรรม เพราะการตั้งร้านแสดงหรือขายสิ่งของทำให้เกิดการจ้างงานภายในท้องถิ่นนั้นและการใช้จ่ายเงินเพื่อการพาณิชย์เป็นระยะเวลาที่แน่นอน ผู้ตั้งแสดงเป็นผู้ร่วมลงทุนใน “เอกซฮิบิเชน” ด้วย เพราะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างและตกแต่งอาคาร ความหรูหราของอาคารเหล่านั้นเป็นจุดสนใจของผู้ชม จึงเป็นผลดีต่อ “เอกซฮิบิเชน” โดยส่วนรวม ดังนั้น ผู้จัดจึงพยายามเชิญชวนให้มีผู้ออกร้านตั้งแสดง ประกวดและขายสินค้าให้มากที่สุด ยังมีร้านค้าใหญ่โตมากมาย ก็ต้องมีคนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยมาก อันเป็นผลต่อการนำเงินเข้ามาใช้จ่ายในเมืองนั้น ทำให้ชาวเมืองได้รับประโยชน์จากการให้เช่าที่พัก ขายอาหารเครื่องดื่ม และสิ่งของอื่นๆ จึงทำให้มีการกระจายรายได้ไปสู่ชาวเมืองมากขึ้น เป็นโอกาสให้ธุรกิจเติบโตขึ้น และทำให้มีผู้สนใจจะไปเยี่ยมชมอาคารในการแสดง “เอกซฮิบิเชน” นั้นด้วย^{๑๗}

๑.๔ ผู้ชมการแสดง (Visitor/Fair-goer)

ทุกคนที่ใช้จ่ายเงินในงานมหกรรมต่างมีฐานะเป็นผู้ชมงานทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นผู้จัดผู้ตั้งแสดงสิ่งของ ชาวเมืองที่จัดให้มีการแสดงมหกรรมและคนต่างบ้านต่างเมือง ผู้ชมเป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมากที่สุดและเป็นเป้าหมายสำคัญของการจัดมหกรรม เพราะผู้จัดและผู้ตั้งแสดงต่างต้องการส่ง “สาร” ให้กระจายไปในหมู่ผู้ชมให้ได้มากที่สุด ผู้ชมงานมีความสำคัญมากทั้งต่อผู้จัดและผู้ตั้งแสดงสิ่งของ เพราะเป็นที่มาของการหมุนเวียนเงินตราใน “เอกซฮิบิเชน” นั้นและเมืองนั้น

^{๑๖} John Allwood, *The great exhibitions*, pp. 179-185.

^{๑๗} Burton Benedict, *The anthropology of world's fairs*, pp 15-17.

ทั้งยังเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จของการจัดงานและโอกาสที่จะขายสินค้าต่างๆด้วย นอกจากนี้กิจกรรมอันมากมายและหลากหลายใน “เอกซฮิบิเชน” ที่ดึงดูดความสนใจจากคนทุกวัยในงานมหกรรม^{๑๔} ทำให้ทุกคนมีโอกาสปรับเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ชมได้เสมอ

มหกรรมนานาชาติในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ มักจัดขึ้นในเมืองใหญ่ที่สามารถเดินทางเข้าถึงได้โดยสะดวก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรุงลอนดอนและกรุงปารีส และผู้จัดพยายามเชิญชวนนานาชาติให้เข้าร่วมตั้งแสดงสิ่งของให้ได้มากที่สุด ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบสถิติผู้เข้าชมงานมหกรรม^{๑๕} สันนิษฐานว่าผู้จัดคงต้องการให้ผู้ชมจากนานาชาติเหล่านั้นเข้ามาเที่ยวชมการแสดงด้วย เพราะหลังจากที่อังกฤษประสบความสำเร็จในการจัดมหกรรมนานาชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ นั้น ฝรั่งเศสได้จัดมหกรรมนานาชาติครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ (ค.ศ. ๑๘๔๕) ครั้งนั้น โทมัส กุก ผู้ริเริ่มจัดนำเที่ยวภายในประเทศอังกฤษได้นำชาวอังกฤษไปเที่ยวชมงานมหกรรมที่กรุงปารีส อันเป็นการจัดนำเที่ยวต่างประเทศครั้งแรก^{๑๖} อาจกล่าวได้ว่าผู้ชมกลุ่มเป้าหมายของมหกรรมนานาชาติ คือ ผู้มาเยือน ที่ปัจจุบันเรียกกันว่า นักท่องเที่ยว (Tourist) ทั้งนักท่องเที่ยวในประเทศและนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศ

๒) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในการแสดง “เอกซฮิบิเชน”

โครงสร้างบริหารจัดการใน “เอกซฮิบิเชน” มีรูปแบบเดียว คือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จัดกับผู้ตั้งแสดงเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม แต่เนื่องจากมหกรรมแต่ละครั้งมีขนาดต่างกัน เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแสดง “เอกซฮิบิเชน” จึงมีความซับซ้อนไม่เท่ากัน งานขนาดใหญ่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมาก ส่วนงานขนาดเล็กมีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เรียบง่ายกว่า แต่ไม่ว่า “เอกซฮิบิเชน” นั้นจะมีขนาดใหญ่เล็กเพียงใด บทบาทของผู้จัดกับผู้ตั้งแสดงก็แปรเปลี่ยนได้เสมอ ขึ้นกับระดับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนภายในโครงสร้างการดำเนินงานนั้น และมุมมองในการพิจารณาโครงสร้างของ “เอกซฮิบิเชน” ด้วยการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ

ผู้รับผิดชอบงานที่มีขอบเขตกว้างกว่าจะอยู่ในฐานะ “ผู้จัด” ส่วนผู้รับผิดชอบงานในขอบเขตที่จำเพาะกว่าจะอยู่ในฐานะ “ผู้ตั้งแสดง” เสมอ เพราะ “ผู้จัด” เป็นผู้กำหนดกติกาและ

^{๑๔} Robert Jackson, *Meet me in St. Louis: A trip to the 1904 world's fair*, (New York: Harper Collins, 2004).

^{๑๕} John Allwood, *The great exhibitions*, pp. 179-185.

^{๑๖} David W. Howell, *Passport: an introduction to the travel and tourism industry*, (Cincinnati: South-Western Publishing, 1989), pp. 5-7.

กิจกรรมใน “เอกซิบิเชน” ขณะที่ “ผู้ตั้งแสดง” ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขในข้อกำหนด ดังนั้น “ผู้จัด” อาจเป็นได้ทั้ง “ผู้ตั้งแสดง” และ “ผู้ชม” แต่ “ผู้ตั้งแสดง” ที่รับคำเชิญและร่วมตั้งแสดงสิ่งของนั้น ไม่อาจเปลี่ยนบทบาทไปเป็น “ผู้จัด” ได้ นอกจากจะเปรียบเทียบบทบาทหน้าที่กับคนกลุ่มอื่นที่มีความรับผิดชอบน้อยกว่า ดังตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการจัด “เอกซิบิเชน” กับคณะกรรมการจัดการสถานที่ตั้งแสดง ความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการจัดการสถานที่ตั้งแสดง กับคณะกรรมการแต่งงาน ความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการจัดงานกับบริษัทรถยนต์ฟอร์ด ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่บริษัทรถยนต์ฟอร์ดที่อาคาร “ฟอร์ด” ในสถานที่จัดแสดง กับเจ้าหน้าที่ ณ โรงงานผลิตรถยนต์ฟอร์ด เป็นต้น หากพิจารณาความสัมพันธ์เหล่านี้จะเห็นได้ว่าฝ่ายแรกมีฐานะเป็นผู้จัด และฝ่ายหลังเป็นผู้ตั้งแสดง ขณะเดียวกัน ผู้ตั้งแสดงอาจแปรเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้จัดได้ เมื่อเปรียบเทียบบทบาทหน้าที่ของตนกับผู้ที่มีรับผิดชอบงานน้อยกว่า

สำหรับสยาม หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการแสดง “เอกซิบิเชน” ของสยามที่ต่างประเทศในลักษณะเดียวกับตัวอย่างข้างต้น จะเห็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงนั้น ได้ชัดเจนขึ้น ดังจะได้กล่าวต่อไป

๒.๑ กระบวนการจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศ

เมื่อสยามตัดสินใจส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ ซึ่งเป็น “ผู้จัด” หมายความว่าสยามมีฐานะเป็น “ผู้ตั้งแสดง” สิ่งของในงานมหกรรมที่กำลังจะมีขึ้นนั้น รัฐบาลสยามต้องตั้งคณะทำงาน ๒ กลุ่มเพื่อทำงานให้ประสานกัน คณะหนึ่งทำงานอยู่ในสยามทำหน้าที่จัดหาและรวบรวมสิ่งของเพื่อส่งไปตั้งแสดง ส่วนอีกคณะหนึ่งทำงานในต่างประเทศทำหน้าที่จัดหาพื้นที่ตั้งแสดง จัดการตั้งแสดงสิ่งของอย่างเหมาะสม พร้อมกับจัดทำคู่มือแนะนำการตั้งแสดงสิ่งของจากสยามในอาคารต่างๆ เช่น มหกรรมที่นครชิคาโก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ทรงเป็นสภานายกอยู่ในสยาม พระสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) เจ้าหน้าที่การทูตประจำสถานอัครราชทูตสยามในประเทศเยอรมนีเป็นตัวแทนสยามในมหกรรมนั้นและ นายไอแซก ดี. สมิท (Mr. Isaac T. Smith) กงสุลสยามที่มหานครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา เป็นผู้ประสานงานในสหรัฐอเมริกา^{๒๐} เป็นต้น

เมื่อกระทรวงต่างประเทศเสนอความเห็นว่าจะส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ จะกำหนดงบประมาณการใช้จ่ายไว้ตามที่เคยปฏิบัติในครั้งก่อนๆ คือ ประมาณ ๘๐๐ ชั่ง^{๒๑} หรือพิจารณาจากโครงการที่คณะทำงานในประเทศได้เสนอมา

^{๒๐} สจข., กต. ๕๔/๑๒ พิพิธภัณฑ์ World’s Columbian ที่ Chicago, พ.ศ. ๒๔๓๕.

^{๒๑} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๔๕ เรื่องเอกซิบิเชนเมืองชิคาโกในประเทศอเมริกา ปี ค.ศ. ๑๘๙๓.

เพื่อให้ทรงมีพระราชวินิจฉัย^{๒๓} งบประมาณที่อนุญาตนั้นเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดหาสิ่งของและการ
 แสดงสิ่งของในต่างประเทศ ได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการจัดหาสิ่งของ ค่าขนส่งและค่าธรรมเนียมภาษี
 ศุลกากร ค่าเช่าพื้นที่ที่แสดงสิ่งของ ค่าใช้จ่ายก่อสร้างอาคารที่แสดงและตกแต่งพื้นที่ ค่าใช้จ่าย
 ของคณะกรรมการในต่างประเทศตลอดระยะเวลาที่แสดง จนกระทั่งเสร็จการรื้อถอนและการจัดส่ง
 สิ่งของไปยังสถานที่ต่างๆ (เช่น ค่าเดินทาง ค่าที่พัก ค่าจ้างผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ค่าโทรเลข เป็นต้น)^{๒๔}

เมื่อคณะกรรมการในต่างประเทศได้ทราบจำนวนเงินงบประมาณแล้ว จะได้จัดหา
 พื้นที่ที่คิดว่าเหมาะสม แล้วแจ้งให้คณะกรรมการในสยามทราบว่าพื้นที่ที่แสดงนั้นอยู่ที่ใดและมี
 ขนาดเท่าใด เพื่อให้คณะกรรมการในสยามออกแบบพื้นที่ที่แสดงและจัดหาสิ่งของที่แสดงได้ใน
 ปริมาณที่พอเหมาะ คณะทำงานทั้งสองชุดนี้ต้องประสานงานกันอย่างใกล้ชิด เพื่อให้สามารถ
 ก่อสร้างและตกแต่งอาคาร ตลอดจนรับสิ่งของมาติดตั้งแสดงได้ทันตามเวลาที่กำหนด^{๒๕}

สำหรับการจัดทำคู่มือการติดตั้งแสดงสิ่งของจากสยามนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบหมายให้เป็นภาระของกงสุลสยามอย่างเต็มที่^{๒๖} แต่ในรัชสมัย
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ในเบื้องต้นเป็นภาระของเจ้าภาพ คือ มหกรรมที่
 นครฟิลาเดลเฟีย พ.ศ. ๒๔๑๕ ที่กระทรวงทหารเรือของสหรัฐอเมริกา ได้นำเอกสารโต้ตอบระหว่าง
 รัฐบาลสยามกับรัฐบาลอเมริกันเกี่ยวกับการติดตั้งแสดงสิ่งของ และบัญชีรายการสิ่งของพร้อม
 รายละเอียดโดยย่อ มาจัดทำเป็นคู่มือ^{๒๗} ต่อมา ตัวแทนสยามในต่างประเทศได้มอบหมายให้มี
 ผู้จัดทำเอกสารเพื่อแนะนำกรุงสยาม ตลอดจนการติดตั้งแสดงสิ่งของจากสยามในอาคารต่างๆ เช่น
 คู่มือติดตั้งแสดงสิ่งของที่นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๓๖^{๒๘} แต่เมื่อสยามมอบหมายให้

^{๒๓} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๑ ภายหลังต่อเลขานุการเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดี
 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วันที่ ๒ กรกฎาคม ร.ศ.
 ๑๒๗).

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๕} สจข., กต. ๕๔/๔๗ พิพิธภัณฑสถานลูอิสในแขวงเมืองมิสซูเรีย.

^{๒๖} คือ พระสยามมูรานูร์กี (เอ็ม อา เดอ เกรอ็ง), ราชอาณาจักรสยาม, อดดา นวะมะรัตติ แปลจาก
Le Royaume de Siam, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นันทบุรี: ดันฉบับ, ๒๕๔๓).

^{๒๗} U.S. Navy Department, **Siamese exhibits to the international centennial exposition of 1876**, (Philadelphia: J.B. Lippincott and Co., 1876). เนื่องจากการส่งสิ่งของไปแสดงในครั้งนี้ประสบปัญหา
 ยุ่งยากอันเนื่องมาจากกงสุลอเมริกันในสยาม จึงสันนิษฐานว่ารัฐบาลอเมริกันคงต้องดำเนินการทุกอย่างเพื่อให้
 สยามได้ติดตั้งแสดงสิ่งของในมหกรรมนานาชาติครั้งสำคัญครั้งแรกของประเทศนี้ได้อย่างเหมาะสม

^{๒๘} Frederic Mayer, **The Siamese exhibits at the world's columbian exposition, Chicago, 1893**,
 [Chicago: s.n., 1893].

เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามรับผิดชอบการตั้งแสดงสิ่งของในต่างประเทศอย่างเต็มที่ จึงมีข้อมูลของสยามที่ต้องการแจ้งให้นานาประเทศได้รับทราบอยู่ในหนังสือคู่มือที่นั่นด้วย เช่น แผนที่เขตแดนสยาม ในคู่มือตั้งแสดงสิ่งของที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๔๓^{๒๕} งานมหกรรมที่เมืองเซนต์หลุยส์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ขณะทำงานในสยามก็ได้จัดเตรียมข้อมูลที่ต้องการแจ้งให้นานาประเทศได้รับทราบ จัดทำเป็นคู่มือที่พิมพ์ในต่างประเทศด้วย^{๒๖} ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงมอบหมายให้ตัวแทนสยามชาวต่างประเทศเป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินงานอย่างเต็มที่เหมือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพบว่าพระสารสาสน์พลชั้นตรีได้จัดทำรายละเอียดการตั้งแสดงสิ่งของ รวมทั้งรางวัลที่สยามได้รับจากมหกรรมที่เมืองตูริน ประเทศอิตาลี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ จัดทำเป็นหนังสือที่ระลึกด้วย^{๒๗}

ภารกิจที่สำคัญของคณะทำงานในต่างประเทศ โดยเฉพาะข้าหลวงตัวแทนสยาม (Commissioner for Siam) คือ การจัดการให้สยามได้นำเสนอภาพลักษณ์ของบ้านเมือง จนได้รับการยอมรับจากนานาอารยประเทศ โดยวัดจากปริมาณและคุณภาพของรางวัลที่ได้รับ ข้าหลวงจึงต้องมีความคุ้นเคยกับคณะกรรมการตัดสินต่างๆ จนทราบเกณฑ์การให้รางวัล ดังกรณีของโพรเฟสเซอร์ กอร์ (Professor James H. Gore) ที่มหกรรมเมืองเซนต์หลุยส์ ที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

คณะทำงานในสยามเป็นกำลังสำคัญในการรวบรวมสิ่งของ การออกแบบอาคาร และจัดหาสิ่งของไปตั้งแสดงตามคำแนะนำของคณะทำงานในต่างประเทศ จึงได้จำแนกหน้าที่กันอย่างชัดเจนระหว่างผู้จัดหาสิ่งของ ผู้ออกแบบอาคารตั้งแสดง ผู้รวบรวมและคัดเลือกสิ่งของที่จะส่งไปตั้งแสดง และผู้จัดส่งสิ่งของไปให้ถึงมือคณะทำงานในต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น ผู้ออกแบบอาคารต้องคิดคำนวณแบบ กำหนดลวดลาย วัสดุที่ใช้ ขนาดและจำนวนที่จะต้องการอย่างชัดเจน เพื่อให้คณะทำงานในต่างประเทศจัดหาวัสดุก่อสร้างและช่างมาสร้างอาคารตามสัดส่วนที่กำหนด อาทิ การจำลองรูปแบบของพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรไปสร้างอาคารทรงจตุรมุขในมหกรรมที่เมืองเซนต์หลุยส์ โดยใช้ช่างในสหรัฐอเมริกา^{๒๘} และการจำลองรูปแบบอาคารเดียวกันไปสร้างที่เมืองตูริน ประเทศอิตาลี โดยมีช่างชาวอิตาลี ผู้ก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นผู้รับผิดชอบการก่อสร้าง^{๒๙} ส่วนผู้จัดส่งสิ่งของ คือ ข้าราชการกระทรวงต่างประเทศ ต้องติดต่อว่าจ้างบริษัทเดินเรือ

^{๒๕} สจข., น. ร.๕ บ. ๒-๒๑, *Le Royaume de Siam: Notice historique, économique et statistique*, (Paris: Imprimerie Industrielle et Artistique, 1900).

^{๒๖} A. Cecil Carter, *The Kingdom of Siam, 1904*, reprint, (Bangkok: The Siam Society, 1988).

^{๒๗} G. E. Gerini, *Siam and its productions, arts, and manufactures (1911)*, reprint, (Bangkok: White Lotus Press, 2000).

^{๒๘} สจข., ม-ร.๕ บ.๑๑/๕๑ พิพิธภัณฑสถานเมืองเซนต์หลุยส์และเกี่ยวข้องกับเมืองฟิลาเดลเฟีย.

^{๒๙} สจข., ม-ร.๖ ค/๑๕ เปิดการพิพิธภัณฑสถานเมืองตูริน.

จัดการเรื่องหีบห่อบรรจุสิ่งของและการจำหน่ายให้ชัดเจน จัดส่งสิ่งของลงเรือไปถึงเมือง อันเป็นสถานที่ตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” นั้น และประสานงานให้คณะทำงานในต่างประเทศมารับสิ่งของไปจัดแสดงได้ทันตามกำหนดเวลา^{๓๔} เป็นต้น

คณะทำงานในสยามต้องชี้แจงให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบรายละเอียดของการจัดหาลำโพงตามข้อกำหนดที่ผู้จัดได้แนบเอกสารมาให้รัฐบาลสยามทราบผ่านจดหมายเชิญ รวมทั้งคำแนะนำของคณะทำงานในต่างประเทศ โดยจัดทำแบบฟอร์มรายละเอียดส่งให้คณะผู้รวบรวมสิ่งของได้ดำเนินการต่อไป ระบุชื่อสิ่งของ เจ้าของ แหล่งกำเนิด (ตำบล อำเภอ เมือง มณฑล) ลักษณะของสิ่งของ การเพาะปลูก ส่วนที่ใช้ประโยชน์ได้ การนำไปใช้ประโยชน์^{๓๕} ฯลฯ ยกตัวอย่างเช่น ข้าว มีรูปภาพที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าว รวมทั้งเมล็ดข้าวที่งอกในระยะต่างๆ ข้าวที่ยังอยู่ในรวง เมล็ดข้าวเปลือกและข้าวสาร โดยกำหนดรายละเอียดว่าเป็นข้าวชื่ออะไร ปลูกที่ไหน เมื่อไร (เริ่มปลูกเดือนอะไร ใช้เวลานานเท่าใดจึงเก็บเกี่ยวได้) เป็นข้าวประเภทไหน (ข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้า และข้าวหนักหรือข้าวเบา) ปลูกโดยวิธีใด (นาหว่านหรือนาดำ) ปลูกในพื้นที่ใด (ข้าวนาลุ่มหรือข้าวนาดอน)^{๓๖} เป็นต้น

การเรียกเกณฑ์สิ่งของที่กรมเพาะปลูก กระทรวงเกษตรราธิการ ส่งไปถึงมณฑลต่างๆ และบัญชีสิ่งของที่บางมณฑลได้รวบรวมส่งกลับมายังกรมเพาะปลูก เพื่อส่งไปจัดแสดงที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓^{๓๗} สะท้อนให้เห็นว่าการส่งสิ่งของไปจัดแสดงที่ต่างประเทศมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย เพราะวิธีที่ปฏิบัติเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการบริหารจัดการแบบใหม่ ที่มี การแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคคล ตามความรู้และความชำนาญเฉพาะด้าน เกิดการกระจายความมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบอย่างชัดเจน จากชนชั้นนำไปสู่ข้าราชการระดับรองลงมาตามลำดับชั้น จนถึงราษฎรกลุ่มต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร เมื่อราษฎรแต่ละกลุ่มจัดหาสิ่งของตามที่ต้องการได้แล้ว จะนำส่งให้ส่วนกลางตามลำดับชั้นและสายการบังคับบัญชาอีกทีหนึ่ง การจัดหานั้น ต้องชี้แจงถิ่นที่มาและการได้มาอย่างชัดเจนด้วย เช่น มณฑลภูเก็ตส่งดินบุกมาให้เพื่อจัดแสดง มณฑลต้องแจกแจงรายละเอียดของดินบุกแต่ละส่วนให้ชัดเจน ว่าเป็นดินบุกจากเมืองใด พบในลักษณะภูมิประเทศแบบไหน จากการทำเหมืองแบบใด แร่ดินบุกนั้นมีคุณภาพระดับใดและซื้อขายกันในราคาเท่าใด^{๓๘} เป็นต้น เมื่อพิจารณาสิ่งของที่ส่งไปจัดแสดงโดยรวมแล้ว เห็นได้

^{๓๔} สจข., กต. ๕๔/๑๓ พิพิธภัณฑ์ World's Columbian ที่ Chicago.

^{๓๕} สจข., กต. ๑/๘ แบบฟอร์มการอธิบายรายละเอียดในบัญชีสิ่งของพิชพรรณ.

^{๓๖} สจข., กต. ๑/๘ บัญชีสิ่งของพิชพรรณการเพาะปลูกในพื้นที่เมืองกาญจนบุรี รวม ๔๑ อย่าง.

^{๓๗} สจข., กต. ๑/๘. เรื่องจัดส่งสิ่งของไปแสดงพิพิธภัณฑ์กรุงปารีส.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน.

ชัดเจนว่าสิ่งของที่นำไปตั้งแสดงในต่างประเทศ ได้แก่ อารยธรรมของชาวสยามทั้งชนชั้นสูงและสามัญชน ทรัพยากรของสยามที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และสินค้าอันเป็นผลผลิตทางการเกษตร

๒.๒ โครงสร้างความสัมพันธ์ในการตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน”

เมื่อสยามตอบรับจะส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการเพื่อจัดการตั้งแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามไปยังต่างประเทศ รวมทั้งตัวแทนสยามเพื่อตั้งแสดงสิ่งของในต่างประเทศโดยมีเสนาบดีว่าการต่างประเทศเป็นผู้กราบบังคมทูลฯ รายงานความเคลื่อนไหวต่างๆ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินและเสนาบดีต่างประเทศจึงอยู่ในฐานะผู้จัด ส่วนคณะกรรมการในสยาม คือ ผู้ตั้งแสดง

หากพิจารณาในทัศนะของประเทศผู้จัด ทั้งพระเจ้าแผ่นดิน เสนาบดีต่างประเทศ คณะกรรมการในสยามและตัวแทนสยามในต่างประเทศ ต่างก็เป็น “ผู้ตั้งแสดง” กลุ่มเดียวกัน แต่เนื่องจากตัวแทนสยามในต่างประเทศต้องแบ่งหน้าที่รับผิดชอบร่วมกับคณะทำงานในสยาม โดยประสานงานกับผู้จัดในต่างประเทศตาม โครงสร้างหน้าที่ ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบการปฏิบัติหน้าที่กันแล้ว ตัวแทนในต่างประเทศจะมีฐานะเป็นผู้จัด เพราะต้องประสานงานให้คณะในสยามปฏิบัติตามเกณฑ์การกำหนดของผู้จัด “เอกซฮิบิเชน” ให้ถูกต้องมากที่สุด ส่วนคณะในสยามที่ต้องจัดการรวบรวมสิ่งของไปตั้งแสดง ออกแบบอาคารจัดแสดงและการตั้งแสดงภายในอาคารนั้นมีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดง

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบโครงสร้างการปฏิบัติหน้าที่ของคณะทำงานในสยามไปถึงรายละเอียดการปฏิบัติงานจนสุดที่ราษฎรผู้จัดหาสิ่งของแล้ว พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มในลำดับต่อๆ ไป ที่แผ่กระจายไปทั่วราชอาณาจักรนั้นมีรูปแบบความสัมพันธ์เดียวกัน คือ ผู้กำหนดเกณฑ์การปฏิบัติเป็นผู้จัด ส่วนผู้จัดหาและรวบรวมสิ่งของตามเกณฑ์นั้นเป็นผู้ตั้งแสดง

คณะกรรมการตั้งแสดงสิ่งของเป็นผู้กำหนดว่าจะส่งสิ่งใดไปตั้งแสดง สิ่งนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยงานใด แล้วถ่ายทอดรูปแบบและรายละเอียดของการจัดส่งสิ่งของตามเกณฑ์การพิจารณาของต่างประเทศไปให้ผู้จัดหาสิ่งของได้รับทราบเพื่อจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามแบบแผน เช่น การจัดหาสิ่งของไปตั้งแสดงใน “เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ นั้น กรรมการแต่ละคนคือตัวแทนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดหาสิ่งของ ซึ่งต้องรับนโยบายเรื่องการจัดหาสิ่งของไปดำเนินการต่อไป ดังนั้น คณะกรรมการทั้งหมดจึงมีฐานะเป็นผู้จัด ส่วนกรรมการแต่ละคนที่ต้องจัดหาสิ่งของต่อไปนั้นมีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดง

สิ่งของที่มีกำเนิดในสยามเป็นผลผลิตทางการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น กระทรวงเกษตรธิการจึงเป็นหลักในการจัดหาและรวบรวมสิ่งของ แต่เนื่องจากสิ่งของนั้นมีอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ จึงต้องประสานงานกับข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลในสังกัด

กระทรวงมหาดไทย เพื่อรวบรวมสิ่งของและจัดส่งมาที่ส่วนกลาง^{๓๕} ทำให้กระทรวงเกษตรธิการ มีฐานะเป็นผู้จัด ส่วนข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลแต่ละคนมีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดง

เมื่อข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลได้รับมอบภาระแล้ว จะสั่งการให้แต่ละเมืองไป จัดหาสิ่งของตามที่ได้รับมอบหมาย ทำให้ข้าหลวงเทศาภิบาลจึงมีฐานะเป็นผู้จัด ส่วนเกษตรเมือง ต่างๆ มีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดง และเมื่อเกษตรเมืองตั้งให้ข้าราชการเป็นคณะทำงานเพื่อรวบรวม สิ่งของ เกษตรเมืองจึงมีฐานะเป็นผู้จัดในขณะที่คณะข้าราชการนั้นมีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดง

ในท้ายที่สุด เมื่อข้าราชการได้รวบรวมสิ่งของจากเอกชนผู้มีความชำนาญเฉพาะ ด้าน (ที่อาจเป็นชนชั้นสูง ภิภษุสามเณร ราษฎรทั้งชายและหญิง ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ชาว ไทยและชาวต่างประเทศ ทั้งนี้ขึ้นกับขอบเขตของมหรณมนั้น) คณะข้าราชการจึงมีฐานะเป็นผู้จัด ในขณะที่เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบแต่ละคนและเอกชนผู้จัดหาสิ่งของ มีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดง เพราะ ต้องจัดหาสิ่งของ อธิบายที่มาและการใช้ประโยชน์จากสิ่งของเหล่านั้น เพื่อทำรายงานส่ง ไปที่ส่วนกลางอีกต่อหนึ่ง

สรุปได้ว่าการจัดเตรียมสิ่งของเพื่อตั้งแสดงในต่างประเทศทำให้มีการกระจาย หน้าที่ความรับผิดชอบลงไปยังผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องต่างๆ ตามลำดับชั้น และเมื่อจัดหาสิ่งของได้ แล้ว จะรวบรวมส่งกลับขึ้นไปยังกรุงเทพฯ ตามลำดับชั้นและตามสายการบังคับบัญชาอีกทีหนึ่ง เมื่อคณะกรรมการที่ส่วนกลางจะคัดเลือกสิ่งที่จะส่งไปตั้งแสดงนั้น จัดทำป้ายติดสิ่งของแต่ละชิ้น และทำบัญชีรายละเอียดตามที่ข้อกำหนด บรรจุหีบห่ออย่างระมัดระวัง ให้หมายเลขสิ่งของใน หีบนั้นและทำบัญชีคุมหีบห่อที่ส่งไปทั้งหมดอย่างชัดเจน เขียนชื่อที่อยู่ผู้รับให้ชัดเจนตามที่ได้รับ คำแนะนำจากผู้จัด เพื่อความสะดวกในผ่านขั้นตอนทางศุลกากร เพื่อให้ตัวแทนสยามใน ต่างประเทศดำเนินการต่อไปได้โดยสะดวก^{๓๖}

การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพื้นฐานสำคัญในการถ่ายทอดความรู้เรื่องการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” อันเป็นระบบการจัดการแบบใหม่ จากชนชั้นนำไปสู่ราษฎรในบ้านเมืองอย่าง เป็น ลำดับชั้น เพราะเป็นการดำเนินงานที่มีระบบและขั้นตอนการดำเนินงานอย่างชัดเจน ผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องในการดำเนินงานจึงถูกจัดระบบให้ดำเนินการต่างๆ ไปโดยอัตโนมัติ ด้วยเหตุนี้ การตั้ง แสดงสิ่งของในต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอจึงทำให้เกิดการทบทวนกระบวนการบริหารจัดการแบบ

^{๓๕} สจข., กต. ๑/๕ เรื่องจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์กรุงปารีส เอกสารเรื่องนี้ทั้งแฟ้มแสดง ให้เห็นขั้นตอนการสั่งงานและส่งมอบงานอย่างเป็นขั้นตอนชัดเจน.

^{๓๖} สจข., กต. ๕๔/๑๒ จดหมายพระสุริยานุวัตร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ วัโรประการ, วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

ใหม่เช่นนี้ในลักษณะการ “ทำซ้ำ” เป็นประจำ โดยมีคนกลุ่มใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการได้เสมอ จึงมีการถ่ายทอดความรู้เช่นนี้มาโดยตลอด จนข้าราชการเห็นแบบแผนการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่รับผิดชอบในหน่วยงานของตน และริเริ่มจัดแสดง “เอกซิบิเซน” ในขอบเขตหน้าที่ของกระทรวงนั้นในเวลาต่อมา

ขั้นตอนการดำเนินงานภายในสยามเพื่อจัดหาและรวบรวมสิ่งของไปตั้งแสดงนี้ ได้ส่งเสริมให้มีการรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะข้าราชการได้เสนอรายงานเรื่องวิธีการจะได้มาซึ่งสิ่งของแต่ละชนิด โดยแยกกล่าวไปตามลำดับที่ละสิ่ง^{๑๑} หากนำข้อมูลที่รวบรวมไว้นี้ แยกประเภทตามหมวดหมู่สิ่งของที่ได้รับในแต่ละเมือง เรียงลำดับไปตามมณฑลต่างๆ จะได้ข้อมูลของสิ่งของแต่ละชนิดที่มีอยู่ในราชอาณาจักร และหากนำข้อมูลจำเพาะของแต่ละมณฑล มาจัดรวบรวมไว้ด้วยกันในลักษณะเดียวกับที่มณฑลราชบุรีได้จัดทำ **สมุดราชบุรี**^{๑๒} เพื่อเป็นคู่มือประกอบการชมสิ่งของจากมณฑลราชบุรี ณ หอจัดแสดงมณฑลของ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ที่สวนลุมพินี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ก็อาจจะได้ข้อมูลจำเพาะของทุกมณฑลในบ้านเมืองด้วยเช่นกัน

สมุดราชบุรี ให้อรรถาธิบายเกี่ยวกับมณฑลราชบุรีทั้งด้านการปกครอง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ ผู้คนและการทำมาหากิน สถานที่สำคัญต่างๆ และการเดินทางเข้าถึงมณฑลนั้น อันจะสร้างความภาคภูมิใจให้กับราษฎรในมณฑลราชบุรี ขณะเดียวกัน ก็ทำให้ผู้อ่านรู้จักมณฑลราชบุรีมากขึ้น และสามารถจะทำความรู้จักมณฑลนี้ให้ดีขึ้นได้ด้วยการเดินทางเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ ในมณฑลราชบุรีตามข้อมูลที่ให้ไว้ นอกจากนี้ ข้อมูลทางเศรษฐกิจอันจะเป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพของราษฎรก็ทำให้เห็นแนวโน้มที่จะลงทุนทำธุรกิจ ในมณฑลนี้ต่อไปอีกด้วย

การรวบรวมข้อมูลของมณฑลในหัวเมืองแม่เพียงแห่งเดียวเช่นนี้ ยังมีประโยชน์ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมอย่างเห็นได้ชัด หากได้รวบรวมข้อมูลสิ่งของหมวดหมู่เดียวกันที่ได้รับจากต่างเมืองและต่างมณฑลมาพิจารณาเปรียบเทียบกัน ก็น่าจะทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับสินค้าชนิดเดียวกันจากทั่วประเทศอันจะเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น เช่น ข้าว หากนำข้อมูลเรื่อง

^{๑๑} สจข., กส. ๑/๕ มีข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งของที่จัดส่งไปตั้งแสดงที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๔๑ ที่กระทรวงเกษตรธิการได้รับจากข้าหลวงผู้สำเร็จราชการมณฑลต่างๆ เกี่ยวกับการจัดหาสิ่งของมาตั้งแสดง บัญชีสิ่งของที่ระบุนรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับที่มาของสิ่งนั้น และคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสิ่งของนั้น ตามที่ได้สอบถามกันต่อๆ มา เป็นต้น.

^{๑๒} **สมุดราชบุรี พ.ศ. ๒๔๖๘**, (พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๖๘) เป็นคู่มือนำเที่ยว หอแสดงมณฑลราชบุรี ที่พิมพ์เสร็จเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ให้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับมณฑลนี้ เหมือนหนังสือแนะนำสถานที่ต่างๆ ในโลกตะวันตก.

การปลูกข้าวในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและภาคใต้มาเปรียบเทียบกัน จะได้ทราบความแตกต่างทั้งเรื่องชนิดของข้าว วิธีการที่เหมาะสมในการปลูกข้าวในแต่ละท้องถิ่น การใช้ไถที่เหมาะสมกับดินในแต่ละพื้นที่ ตลอดจนสัตว์ที่เป็นกำลังในการไถนา และการใช้เครื่องมือเกี่ยวข้าวที่แตกต่างกัน ฯลฯ อันจะเป็นประโยชน์ในการเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการผลิตสินค้าข้าวให้มีคุณภาพดีขึ้น เพื่อที่ชาวนาอันเป็นราษฎรส่วนใหญ่ของบ้านเมืองจะได้รับประโยชน์จากการจัด “เอกซฮิบิเชน”

เมื่อกระทรวงเกษตรราธิการได้เตรียมการจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้น กระทรวงได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องไถนาในมณฑลต่างๆ ทว่าราชอาณาจักรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ เพื่อทดสอบและจัดหาไถให้เหมาะกับภูมิประเทศ โดยขอให้แต่ละมณฑลส่งคันไถเดี่ยวและคันไถคู่ที่ใช้อยู่ในท้องที่นั้นมาตั้งแสดง ข้อมูลที่ได้รับทำให้เห็นความแตกต่างของการทำนาในแต่ละท้องที่ เพราะแต่ละมณฑลตอบกลับว่าจะสามารถส่งสิ่งใดมาให้ได้เพราะเป็นสิ่งที่ใช้อยู่ทั่วไป และส่งสิ่งใดมาให้ไม่ได้เพราะไม่เคยมีธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อน^๓ เป็นต้น นอกจากนั้น ในปีเดียวกัน กระทรวงเกษตรราธิการก็เตรียมจะใช้ประโยชน์จากการเก็บข้อมูลด้านการเกษตร โดยจัดทำสมุดคำถามเพื่อสำรวจข้อมูลกสิกรรมอย่างละเอียด มีเนื้อหาครอบคลุมทั้งเรื่องการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ แล้วส่งไปตามหัวเมืองทั่วราชอาณาจักร เพื่อให้เขียนรายละเอียดของเมืองนั้นๆ ส่งกลับมาที่กระทรวงเกษตรราธิการ โดยมอบหมายให้นายบาร์เน็ต (Mr. J. C. Barnett) เป็นผู้อ่านข้อมูลทั้งหมด^๔

ตัวอย่างที่ยกมาแสดงนี้ทำให้เห็นว่าการจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศอย่างต่อเนื่องได้ส่งต่อความรู้เรื่องการจัดการสมัยใหม่ให้ชาวสยามในระดับต่างๆ ลงมือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ทำให้บรรดาข้าราชการ พ่อค้าและราษฎรที่ได้รับการฝึกฝนให้รวบรวมและคัดเลือกสิ่งของเพื่อส่งไปตั้งแสดงในต่างประเทศ มีความเชี่ยวชาญในการนั้นมากขึ้น จนสามารถเปลี่ยนแปลงบทบาทจากผู้ตั้งแสดงสิ่งของและรวบรวมสิ่งของ กับผู้จัดหาสิ่งของเพื่อตั้งแสดงใน “เอกซฮิบิเชน” มาเป็นผู้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” และผู้ตั้งแสดงสิ่งของใน “เอกซฮิบิเชน” ในสยามได้ในที่สุด ขณะเดียวกัน หากมีการจัดระบบข้อมูลที่ได้รับในขั้นตอนการรวบรวมสิ่งของเหล่านี้ให้เป็นหมวดหมู่แล้ว การจัด “เอกซฮิบิเชน” ก็อาจจะทำให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่บ้านเมืองมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

^๓ กส. ๑๓/๔๗๓ กระทรวงเกษตรทดลองเครื่องไถต่างๆ ที่จะให้เหมาะกับภูมิประเทศ.

^๔ กส. ๑๓/๔๗๐ คำถามที่เกี่ยวกับการกสิกรรมแลพานิชการที่กระทรวงเกษตรต้องการทราบจากมณฑลต่างๆ.

๓) กระบวนการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน”: กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

หากพิจารณาโครงสร้างของ “เอกซฮิบิเชน” ในแต่ละครั้ง พบว่ามีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ๒ ลักษณะ คือ กิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจเฉพาะหน้า กับกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจในระยะยาว กิจกรรมเหล่านี้มีความสำคัญต่อทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนจนผลสำเร็จในการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ดังรายละเอียดโดยสังเขปต่อไปนี้

๓.๑ กิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจเฉพาะหน้า

กิจกรรมนี้ก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจในท้องถิ่น โดยทันที เพราะกระตุ้นให้มีเงินสดหมุนเวียนในท้องถิ่นมากขึ้น เนื่องจากการเตรียมสถานที่จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ทำให้มีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของสถานที่ การก่อสร้างอาคารตั้งแสดงต่างๆ เช่น ร้านแสดงสินค้า ร้านขายสินค้า จึงเกิดการจ้างงานเพื่อก่อสร้างและดูแลร้านค้าเหล่านั้น รวมทั้งการซื้อบริการที่พัก อาหาร และเครื่องดื่มของผู้ที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ช่วงเตรียมงาน “เอกซฮิบิเชน” ตลอดระยะเวลาที่มีการแสดง トラาจนกระทั่งได้จัดเก็บสิ่งของขายเลหลังหรือจัดส่งไปยังสถานที่ที่เหมาะสม

เป้าหมายสำคัญของการกระตุ้นเศรษฐกิจนี้อยู่ในช่วงที่มีงานมหกรรม เพราะว่ามีผู้คนมากมายที่ชุมนุมอยู่ในสถานที่แสดงนั้น ทำให้ธุรกิจนานาประเภทได้รับประโยชน์ เช่น โรงแรมที่พัก บริการขนส่ง ร้านขายสินค้า ร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม ร้านแสดงมหรสพและการละเล่นอื่นๆ เป็นต้น ดังนั้น หากผู้จัดช้กจึงให้มีผู้ตั้งแสดงสิ่งของและเที่ยวชมงานได้มากเท่าไร โอกาสที่บรรดาธุรกิจในเมืองที่มีการจัดมหกรรมนั้น และในเมืองที่มีผู้เดินทางออกมาชมการแสดง จะได้รับประโยชน์จากการใช้จ่ายเงินของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงนั้นย่อมมีมากขึ้น การประกอบการของธุรกิจต่างๆ ทำให้มีเงินตราหมุนเวียนอยู่ในท้องถิ่นตลอดระยะเวลาที่มีมหกรรมนั้น อันเป็นผลดีต่อสภาพคล่องภายในท้องถิ่น

๓.๒ กิจกรรมที่เกิดผลทางเศรษฐกิจในระยะยาว

กิจกรรมที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจในระยะยาว ได้แก่ การตั้งแสดงสิ่งของและประกวดสิ่งของเพื่อทำให้ผู้ชมงานได้รับความรู้เกี่ยวกับความก้าวหน้าของวิทยาการด้านต่างๆ เพราะการลงทุนสร้างอาคารตั้งแสดงและการจัดกิจกรรมเหล่านั้นไม่อาจเรียกเงินตอบแทนกลับมาให้เห็นได้ทันที เนื่องจกงานมหกรรมเป็นเพียงสถานที่นัดพบระหว่าง “ผู้ผลิต” กับ “ผู้บริโภค” ในอนาคต อันเป็นการแนะนำสินค้าให้กับผู้ที่มีศักยภาพจะเป็น “ผู้ซื้อ” มากกว่าจะหวังผลให้มีการซื้อขายสินค้าที่ตั้งแสดงโดยทันที ดังนั้น งานมหกรรมจึงเป็นการให้ความรู้อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ชมและผู้เกี่ยวข้องในอนาคต การตั้งแสดงสิ่งของของผู้ตั้งแสดงหลายรายมีเป้าหมายที่จะสาธิตให้ผู้ชมรู้จักสินค้า การทำงานของสินค้าและประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น

จากการใช้สินค้าเหล่านั้น เพื่อจูงใจให้มีการจองซื้อหรือตัดสินใจจะซื้อสินค้านั้นในอนาคตมากกว่า การซื้อขายสินค้าในงาน

สินค้าที่จัดแสดงให้ชมนั้นมักเป็นสินค้าใหม่ที่เพิ่งทดลองผลิตหรือเพิ่งจะผลิตได้ จึงมีราคาแพง และอาจทำให้เกิดการซื้อขายได้ในอนาคตเมื่อผู้ผลิตมีความพร้อม เช่น รถยนต์รุ่นต่างๆ หรือเมื่อผู้ชมมีความพร้อม เช่น การจัดแสดงสิ่งของจากนานาประเทศอาจทำให้เกิดความต้องการซื้อสินค้าต่างประเทศ หรือบริการท่องเที่ยวไปยังประเทศเหล่านั้นในอนาคต นอกจากนี้การจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีพ โดยตั้งสินค้านานาชนิดเรียงรายไว้ในอาคารจัดแสดงขนาดใหญ่เพียงแห่งเดียว อันเป็นแบบอย่างของห้างสรรพสินค้าในเวลาต่อมาก็ทำให้ผู้ชมแต่ละคนมีความปรารถนาจะได้เป็นเจ้าของสินค้าเหล่านั้นบ้าง และอาจเก็บหอมรอมริบเพื่อซื้อสินค้านั้นในอนาคต เช่น ช่างตัดเสื้อที่เห็นจักรเย็บผ้าอาจจะต้องการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานและรายได้ของตนด้วยการซื้อจักรเย็บผ้ามาใช้แทนการเย็บด้วยมือ เป็นต้น

การจัดแสดงสิ่งของต่างๆ ใน “เอกซฮิบิเชน” เป็นการลงทุนเพื่อหวังผลที่จะพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาบุคลากรและพัฒนาท้องถิ่นในระยะยาว มากกว่าผลกำไรที่เป็นตัวเงินในระยะสั้น ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เห็นผลในทันที คือ การหมุนเวียนกระแสเงินสดในระยะสั้นๆ ที่มีการจัดแสดงมหรหรมนั้น อันเป็นประโยชน์เฉพาะหน้าทางเศรษฐกิจ ที่เป็นการลงทุนร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้จัด ที่พยายามหาสาระสำคัญอันเหมาะสมและมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ควรแก่การจดจำ เพื่อให้ผู้จัดแสดงและผู้ชมเกิดความรู้สึกร่วมกันว่าจำเป็นต้องเข้าร่วมในมหรหรมนั้น เพราะความสำคัญดังกล่าว ผู้จัดแสดงต้องพยายามออกแบบและตกแต่งร้านหรืออาคารของตนให้น่าสนใจมากที่สุดเพื่อเชิญชวนให้มีผู้มาเข้าชมสิ่งที่ตั้งใจนำเสนอให้ได้มากที่สุด เพราะยิ่งการแสดงครั้งนั้นได้รับการกล่าวขานถึงมากเพียงใด เสียงเล่าลือนั้นก็จะยิ่งนำคนกลุ่มใหม่มาดู “เอกซฮิบิเชน” มากยิ่งขึ้น ทำให้งานนั้นมีความสำคัญต่อไปในอนาคต

ความสำคัญของ “เอกซฮิบิเชน” ที่มีต่อการค้าในอนาคตปรากฏในการแสดงที่ต่างประเทศ แต่สำหรับสยาม พบหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจระยะสั้นเท่านั้น ดังรายงานข่าวในหนังสือพิมพ์ร่วมสมัยเกี่ยวกับรายได้ค่าโดยสารรถรางสายสามเสนตลอดระยะเวลา ๕ วันที่จัดให้มีงานวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ และ ๒๔๕๐ ที่มีมากถึงวันละ ๑,๕๐๐-๓,๒๐๐ บาท^{๔๕} แม้รายงานข่าวจะไม่ระบุว่ารายได้ตามปกติของรถรางสายนี้มีมูลค่าเท่าใด แต่การนำเสนอข่าวเช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นปริมาณการใช้รถรางสายนี้ที่น่าจะสูงกว่าปกติ เป็นต้น

^{๔๕} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๔-๑๕๐๘, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times*, (11 January 1908).

๓.๓ ความสัมพันธ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

การศึกษา: “เอกซฮิบิเซน” ในต่างประเทศทำให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้เป็นความสัมพันธ์ของคน ๓ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้จัด ผู้ตั้งแสดงและผู้ชม โดยมีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพนำไปสู่กิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ผู้จัดต้องวางแผนการทำงานให้รัดกุม กำหนดแผนงานที่เกี่ยวข้อง โดยละเอียด จัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบและมอบหมายให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ตามความชำนาญเฉพาะด้าน จัดหาผู้ตั้งแสดงที่จะสามารถดึงดูดความสนใจของผู้คนทั้งในประเทศผู้จัดและในสถานที่อื่น ที่จะเดินทางมาชม “เอกซฮิบิเซน” อันยิ่งใหญ่และแปลกใหม่นั้น

ผู้ตั้งแสดงต้องศึกษาโครงสร้างและแผนผังของมหรหรรมนั้นให้ดี เพื่อจะได้วางแผนสร้างอาคารและตกแต่งร้านค้าของตนได้อย่างเหมาะสม ติดต่อประสานงานกับผู้จัดและเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องใน “เอกซฮิบิเซน” นั้นอย่างมีประสิทธิภาพ หากเป็นเจ้าของร้านขายสินค้า ต้องวางแผนเชิญชวนให้ผู้ชมเข้ามาในร้านของตนให้มากที่สุด จูงใจให้มีการซื้อสินค้าและบริการโดยจัดเตรียมสินค้าให้เพียงพอทันต่อความต้องการของผู้ชม ให้บริการอันเป็นที่พึงพอใจของ “ลูกค้า” เพื่อให้ผู้ชมเหล่านั้น ได้บอกกล่าวไปยังคนกลุ่มอื่นที่อาจสนใจเข้ามาชมการตั้งแสดงและสินค้านั้นๆ อีกต่อไป

ผู้ชมต้องศึกษาโครงสร้างของ “เอกซฮิบิเซน” เช่นกัน จะได้วางแผนเข้าชมการตั้งแสดงต่างๆ เพื่อให้ได้รับความรู้และความเพลิดเพลินตามความพึงพอใจให้ได้มากที่สุด ภายในเวลาที่แต่ละคนมีอยู่อย่างจำกัด

กล่าวโดยสรุป มหรหรรมนานาชาติเป็นปรากฏการณ์สำคัญของโลกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แสดงให้เห็นความก้าวหน้าและทันสมัย อันมีอิทธิพลต่อการจัด “เอกซฮิบิเซน” ในประเทศต่างๆ รวมทั้งสยาม ชนชั้นนำสยามได้นำวิธีการและแบบแผนในการบริหารจัดการสมัยใหม่มาใช้จัดแสดง “เอกซฮิบิเซน” ในสยาม โดยกระจายความมีส่วนร่วมเพื่อจัดเตรียมสิ่งของไปตามความชำนาญของข้าราชการในแต่ละกระทรวง แล้วถ่ายทอดแบบแผนในการจัดแสดงไปสู่ข้าราชการในระดับรองลงมา เพื่อให้ราษฎรทั่วราชอาณาจักรเป็นผู้จัดหาสิ่งของและให้ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งของเหล่านั้น ก่อนที่จะนำข้อมูลทั้งหมดส่งกลับมายังส่วนกลางเพื่อประมวลจัดส่งไปยังต่างประเทศต่อไป “เอกซฮิบิเซน” ของสยามจึงส่งเสริมให้เกิดการรวบรวมทรัพยากรและภูมิปัญญาของท้องถิ่นตามแบบแผนของตะวันตก โดยมีรูปแบบการปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอนชัดเจนเช่นเดียวกับระบบราชการสมัยใหม่

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น คือ การบริหารจัดการสมัยใหม่เช่นเดียวกับระบบราชการที่ปฏิรูปขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นกระบวนการหนึ่งในปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย โดยมีการวางแผน การสั่งการและการมอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบในการจัด “เอกซฮิบิเชน” ไปยังคนกลุ่มต่างๆ ที่มีความชำนาญเฉพาะด้าน ตามสายการทำงานที่ชัดเจน ไปตามลำดับขั้น เพื่อให้แต่ละบุคคลรายงานกลับไปยังผู้บังคับบัญชาโดยตรง อันเป็นการปฏิบัติหน้าที่รับผิดชอบตามความสามารถส่วนบุคคล หากผู้ได้รับมอบหมายในแต่ละขั้นตอนทำหน้าที่โดยไม่บกพร่อง ระบบการทำงานนั้นจะดำเนินต่อไปจนประสบผลตามที่ได้วางแผนไว้ อย่างน้อยที่สุด คือ จัดงานแสดงได้ตามเวลาที่กำหนด หากทุกฝ่ายทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่านั้น อาจทำให้มีรายรับเกิดขึ้นจากการจัดแสดงนั้นมากกว่ารายจ่ายที่ใช้ในการตั้งแสดงอีกด้วย ดังปรากฏในต่างประเทศหลายแห่ง^{๔๖}

๒.๒ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามในต่างประเทศ: แบบอย่าง “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามไปตั้งแสดงที่อังกฤษและฝรั่งเศสนั้น ทรงแต่งตั้งให้ชาวต่างประเทศที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยทำหน้าที่ตัวแทนของรัฐบาลสยาม และเมื่อการแสดงสิ้นสุดลงก็ได้พระราชทานสิ่งของอันเป็นงานศิลปหัตถกรรมฝีมือประณีต ซึ่งเป็นของสะสมส่วนพระองค์ สิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตประจำวันของชาวสยาม ทั้งที่เป็นชนชั้นสูงและสามัญชน แบบจำลองสถานที่สำคัญและเรือ ฯลฯ ให้กับทั้งสองประเทศดังกล่าว^{๔๗} การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของมหรหรมนานาชาติว่าเป็นเวทีที่สยามสามารถแสดงให้เห็นความเท่าเทียมของบ้านเมืองในฐานะที่เป็นอารยประเทศแห่งหนึ่งได้ จึงทรงมอบหมายให้ผู้ชำนาญการทำหน้าที่เผยแพร่ภาพลักษณ์ของสยามในที่ประชุมของนานาชาติ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคทองของ “เอกซฮิบิเชน” ในโลก ดังจะเห็นได้จากการที่นานาชาติอารยประเทศได้ติดต่อเชิญให้สยามเข้าร่วมส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในมหรหรมนของตน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการตามแบบแผนในรัชกาลก่อนต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ขนาดต่างๆ นานาประเภทในยุโรป จึงเข้าพระทัยสาระสำคัญของ “เอกซฮิบิเชน” ดีขึ้นและมีผลต่อการจัดมหรหรมนของสยามในเวลาต่อมา

^{๔๖} Burton Benedict, *The anthropology of the world's fairs*, pp. 52-59.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พระสยามรัฐานุรักษ, ราชอาณาจักรสยาม และ สวงวน อึ้งคง, “พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ,” ใน *สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม ๑*, (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๒๗๓-๓๑๒.

ภาคผนวก ก เป็นตารางแสดงรายละเอียดของ “เอกซฮิบิเชน” ต่างๆ ที่สยามได้รับ เอกสารเชิญจากต่างประเทศ ดังที่สรุปไว้ในตารางที่ ๑ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ปรากฏเป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำเชิญที่สยามได้รับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จัดเก็บในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ได้แก่ เอกสารชুক্তินทรสการ ของกรมราชเลขาธิการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๔๘} เอกสารชুক্তินทรสการ ของกระทรวงต่างประเทศ^{๔๙} และพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในหนังสือ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)^{๕๐}

เอกสารในแนวดิ่งของตารางที่ ๑ คือ รายละเอียดของการเชิญที่สยามได้รับเพื่อให้ไปตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” ยังนานาประเทศในแต่ละปี โดยแยกตามรายประเทศและสรุปรายการที่สยามตัดสินใจดำเนินการในแต่ละปีนั้น โดยใช้ตัวย่อภาษาอังกฤษดังต่อไปนี้

Year คือ ปี ค.ศ. ที่ผู้จัดกำหนดจะจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ไม่ใช่ปีที่สยามได้รับเอกสารเชิญ โดยเรียงจากปีแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงปีสุดท้ายที่ได้รับคำเชิญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การปรับปี ค.ศ. เป็น พ.ศ. นั้นใช้วิธีนับปีแบบเดิม คือ ค.ศ. เริ่มต้นเมื่อเดือนมกราคมและสิ้นสุดในเดือนธันวาคม ในขณะที่ พ.ศ. เริ่มต้นเมื่อเดือนเมษายนและสิ้นสุดในเดือนมีนาคม

การเน้นสีทึบในบางปีเป็นแนวทางให้พิจารณาการเชิญและการตอบของสยามในแต่ละช่วงที่น่าสนใจ ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๔๐) คือ ปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ค.ศ. ๑๘๖๑ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เป็นปีที่จัดงานมหกรรม ซึ่งมีการตอบรับเอกสารเชิญเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ค.ศ. ๑๘๖๘ (พ.ศ. ๒๔๖๑) เป็นปีที่ยุติมหาสงครามในยุโรป และค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๖๙) เป็นปีที่จัดงานมหกรรม ซึ่งมีการตอบรับเอกสารเชิญเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรอบที่บช่วงที่ ๒ จำแนกการเชิญจากประเทศต่างๆ รวม ๑๖ ประเทศ ดังต่อไปนี้

UK คือ “เอกซฮิบิเชน” ในดินแดนสหราชอาณาจักรในปัจจุบัน

UK's คือ “เอกซฮิบิเชน” ในอาณานิคมของอังกฤษ คือ สิงคโปร์ ใน Straits Settlement

Fr คือ “เอกซฮิบิเชน” ในฝรั่งเศส

^{๔๘} สจข., ร.๕ บ. ๑๑/๑-๖๔. ดูรายละเอียดของเอกสารในรายการอ้างอิง.

^{๔๙} สจข., กต. ๕๔/๑-๑๐๘. ดูรายละเอียดของเอกสารในรายการอ้างอิง.

^{๕๐} ฌรัฐฉฉ สุทธิสงคราม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), ๑ เล่ม, (กรุงเทพฯ: เซ็นทรัลเอกซเพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๒) (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเทอด บุนนาค ฌ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง กรุงเทพมหานคร วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๒).

Fr's คือ “เอกซฮิบิเชน” ในอาณานิคมของฝรั่งเศส คือ อินโดจีนของฝรั่งเศส

Net คือ “เอกซฮิบิเชน” ในเนเธอร์แลนด์

Net's คือ “เอกซฮิบิเชน” ในอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ คือ ยะวา

USA คือ “เอกซฮิบิเชน” ในสหรัฐอเมริกา

Bel คือ “เอกซฮิบิเชน” ในเบลเยียม

Aus คือ “เอกซฮิบิเชน” ในออสเตรเลีย

Ger คือ “เอกซฮิบิเชน” ในเยอรมนี

Rus คือ “เอกซฮิบิเชน” ในรัสเซีย

Ita คือ “เอกซฮิบิเชน” ในอิตาลี

Sp คือ “เอกซฮิบิเชน” ในสเปน

Swe คือ “เอกซฮิบิเชน” ในสวีเดน

AU คือ “เอกซฮิบิเชน” ในออสเตรเลีย

Jap คือ “เอกซฮิบิเชน” ในญี่ปุ่น

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในช่องของแต่ละประเทศแสดงให้เห็นข้อสรุปสำหรับการตอบรับ
ในแต่ละครั้ง จำแนกได้ ๓ กลุ่ม โดยใช้สัญลักษณ์ดังต่อไปนี้

x คือ จำนวนครั้งของ “เอกซฮิบิเชน” ที่สยามตอบรับและส่งสิ่งของไปตั้งแสดง

n คือ จำนวนครั้งของ “เอกซฮิบิเชน” ที่สยามตอบปฏิเสธไม่ส่งสิ่งของไปตั้งแสดง

o คือ จำนวนครั้งของ “เอกซฮิบิเชน” ที่สยามวางแผนว่าจะส่งหรือเตรียมการว่าจะส่ง
สิ่งของไปตั้งแสดง แต่ในที่สุดก็ไม่ส่ง หรือไม่มีข้อมูลแน่ชัด หรือส่งผู้แทนไปสังเกตการณ์เท่านั้น

สำหรับกรอบที่บ่งชี้ช่วงสุดท้ายเป็นผลรวมการตอบของสยามในแต่ละปีโดยไม่จำแนก
ตามประเทศ แต่แยกโดยการตอบรับ ตอบปฏิเสธ หรืออื่นๆ โดยใช้สัญลักษณ์เดียวกับที่ระบุในช่อง
ของแต่ละประเทศ

ส่วนตารางสรุปด้านล่างนี้เป็นผลรวมของ “เอกซฮิบิเชน” ที่สยามได้รับเชิญจาก
ประเทศต่างๆ เรียงตามประเทศเหมือนกับตารางด้านบน โดยสรุปจำนวนครั้งของแต่ละประเทศให้
ชัดเจนว่าตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ประเทศใดส่งเอกสารเชิญสยามให้มาตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” บ้าง รวมทั้งสิ้น
ประเทศละกี่ครั้ง และสยามได้ตอบรับคำเชิญนั้นอย่างไร ตอบรับ ตอบปฏิเสธ ตอบแบ่งรับแบ่งผู้
แล้วในที่สุดก็ปฏิเสธ หรือส่งผู้แทนไปสังเกตการณ์ โดยใช้สัญลักษณ์เหมือนกับตารางส่วนบน

ตารางที่ ๑ รายการ “เอกซิมิเชน” ที่สยามได้รับเชิญจากต่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๑๐-๒๔๖๘

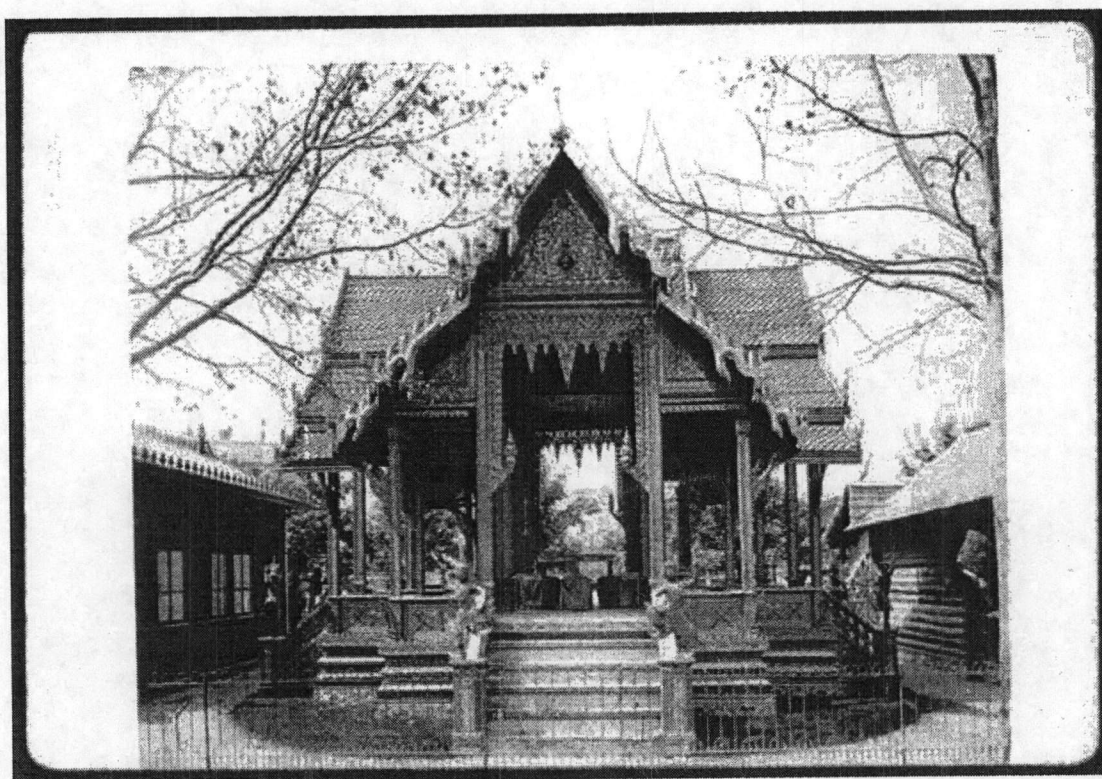
Year	UK	UK's	Fr	Fr's	Net	Net's	USA	Bel	Aus	Ger	Rus	Ita	Sp	Swe	AU	Jap	สง x	ไม่สง n	อื่นๆ o
1868			x														x		
1876							x										x		
1878			x														x		
1880															o				o
1883					x												x		
1884	xxx						x										xxxx		
1885	x																x		
1887				o															o
1888	n																	n	
1889			x							nn							x	nn	
1891							n											n	
1892			n															n	
1893			n			n	x						n				x	nnn	
1894								o		n								n	o
1896										n								n	
1897								n						n				nn	
1900			x														x		
1901	o														n			n	o
1902				n							xon	n					x	nnn	o
1903											n					nn		nnn	
1904							x										x		
1905							n	n										nn	
1906										n		n						nn	
1907	n		n		n			n								n		nnnn	
1909	n						n											nn	
1910	n					o		n	n									nnn	o
1911										n		xn				o	x	nn	o
1912			n									n						nn	
1913								n										n	
1914					o			n										n	o
1915							x										x		
1916																n		n	
1918			o																o
1920	n											o						n	o
1922	x	n															x	n	
1923	o													x			x		o
1924						no		o										n	oo
1925	n						n	n										nnn	
1926							n											n	
	13	1	9	2	2	5	10	9	1	6	4	6	1	2	2	5	18	47	13

	UK	UK's	Fr	Fr's	Net	Net's	USA	Bel	Aus	Ger	Rus	Ita	Sp	Swe	AU	Jap	รวม
สง	5	0	4	0	1	0	5	0	0	0	1	1	0	1	0	0	18
ไม่สง	6	1	4	1	1	2	5	7	1	6	2	4	1	1	1	4	47
อื่นๆ	2	0	1	1	0	3	0	2	0	0	1	1	0	0	1	1	13
รวม	13	1	9	2	2	5	10	9	1	6	4	6	1	2	2	5	78

ตารางนี้แสดงให้เห็นภาพรวมของการเชิญและการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า นานาประเทศส่งเอกสารเชิญให้สยามร่วมตั้งแสดงสิ่งของใน “เอกซฮิบิเชน” รวม ๑๖ ประเทศ เป็นชาติในยุโรปและอเมริกา ๑๑ ประเทศ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา เบลเยียม เยอรมนี ออสเตรีย รัสเซีย สวีเดน อิตาลีและสเปน เป็นชาติในเอเชียและโอเชียเนีย ๕ ประเทศ คือ ญี่ปุ่นกับออสเตรเลีย และอาณานิคมของมหาอำนาจ ๓ ประเทศ คือ สิงคโปร์ ยะวากับอินโดจีนของฝรั่งเศส

เมื่อนับจำนวนครั้งที่มีเอกสารเชิญพบว่ามี ๗๘ ครั้ง ประเทศที่ส่งเอกสารเชิญมาบ่อยครั้ง คือ อังกฤษ (๑๓ ครั้ง) สหรัฐอเมริกา (๑๐ ครั้ง) ฝรั่งเศสและเบลเยียม (ประเทศละ ๘ ครั้ง) เยอรมนีและอิตาลี (ประเทศละ ๖ ครั้ง) แต่สยามส่งสิ่งของไปตั้งแสดงเพียง ๗ ประเทศ รวม ๑๘ ครั้ง ได้แก่ อังกฤษและสหรัฐอเมริกา (ประเทศละ ๕ ครั้ง) ฝรั่งเศส (๔ ครั้ง) เนเธอร์แลนด์ รัสเซีย อิตาลี กับสวีเดน (ประเทศละ ๑ ครั้ง) สำหรับการเชิญครั้งที่เหลืออีก ๖๐ ครั้ง สยามตอบปฏิเสธเป็นส่วนใหญ่

เป็นที่น่าสังเกตว่าก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ สยามได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงใน ๔ ประเทศ รวม ๑๑ ครั้ง เป็นมหาอำนาจที่มีอาณานิคมอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวม ๘ ครั้ง คือ ที่อังกฤษ ๔ ครั้ง (๓ ครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗) กับ ๑ ครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘) ที่ฝรั่งเศส ๓ ครั้ง (พ.ศ. ๒๔๑๑ พ.ศ. ๒๔๒๑ และพ.ศ. ๒๔๓๒) และที่เนเธอร์แลนด์ ๑ ครั้ง (พ.ศ. ๒๔๒๖) ส่วน ๓ ครั้งที่เหลือ ส่งไปตั้งแสดงที่สหรัฐอเมริกา อันเป็นประเทศบ้านเกิดของมิชชันนารีที่เข้ามาทำงานด้านสังคมอยู่ในสยาม (พ.ศ. ๒๔๑๕ พ.ศ. ๒๔๒๗) และ พ.ศ. ๒๔๓๖)

ภาพที่ ๑ พลับพลาของสยาม

ในการแสดงมหกรรมนานาชาติที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๙)^{๕๐}

สำหรับคำเชิญของรัฐบาลฝรั่งเศสที่ติดต่อให้สยามไปตั้งแสดงสิ่งของในมหกรรมที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๔๓ โดยส่งเอกสารเชิญล่วงหน้ามาตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๓๗ นั้น^{๕๑} รัฐบาลสยามตอบแบ่งรับแบ่งสู้เพื่อไม่ให้เสียทางพระราชไมตรี แต่อาจตอบปฏิเสธเมื่อใกล้กำหนดจัดงานได้ ดังความที่เสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศได้ทูลมายังราชเลขาธิการในพระองค์ ให้กราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบดังต่อไปนี้^{๕๒}

^{๕๐} PAVILION OF SIAM, Paris Exposition, 1889, Library of Congress, Prints and Photographs, color film copy slide # [LC-USZC2-3720](http://www.loc.gov/pp/print/coll/250_paris.html), www.loc.gov/pp/print/coll/250_paris.html.

^{๕๑} สจข., กต. ๕๔/๒๐ จดหมายมองซิเออร์เดอฟรานซ์ ราชทูตแลงสตุลเยนราลฝรั่งเศส ถึงพระเจ้านั่งยาเชอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรทัย เสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศ, วันที่ ๑๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔.

^{๕๒} สจข., กต. ๕๔/๒๐ หนังสือพระเจ้านั่งยาเชอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ ทูลมาในพระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๔.

ข้าพเจ้าได้ปรึกษาพร้อมด้วยมองซิเออชัคมินส์ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า
เป็นการที่จะบำรุงทางพระราชไมตรีให้ดียิ่งขึ้น ควรจะตอบไม่ให้เป็น
การแน่เสียชั้นหนึ่งก่อน จึงได้รับพระราชทานมีหนังสือตอบรับไปยัง
มองซิเออเดอฟรานซ์ว่า รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จะเป็นที่ยินดีรับคำเชื้อเชิญของรัฐบาลรีพับลิคฝรั่งเศส เพื่อจะได้
มีส่วนตั้งเครื่องพิพิธภัณฑน์ในปี ร.ศ. ๑๑๘ นั้นแน่นอนในวันต่อไป
ถ้ามีเหตุขัดข้องประการใดก็เลิกถอนได้ต่อไป

แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดังนั้นก็ยังคงวลพระทัยเพราะ
ยังต้องเตรียมการจัดหาสิ่งของ ดังพระราชกระแสต่อไปนี้^{๕๔}

... การที่เห็นพร้อมกันจะตอบไม่รับเป็นแน่เพื่อมีช่องถอนได้นั้น
ไม่เป็นข้อสำคัญ สำคัญอยู่แต่ที่ตอบไปเช่นนี้แล้ว จะต้องรีบหาของ
ต้องตั้งกรรมการให้คิดอ่าน คงจะต้องจ่ายเงินแต่ต้นไป การที่เตรียม
ห้าปี เปนเหตุให้เงินต้องออกปีละน้อยลง แต่การที่จัดตามเคย
เช่นแต่ก่อนไม่รู้สึกรู้ว่ามีผลอันใดแก่เมืองเรา เป็นแต่ทางฉิบหาย
ถ้าจะมีผู้ใดคิดอย่างใหม่ได้จะดีมาก

ครั้นเมื่อเขียนหนังสือนี้แล้วได้พบ ม.ชัคมินส์ เปนอันได้ความ
ว่าคิดจะฝัดจนเลยเลิก ก็เห็นว่าเป็นการดีแล้ว

พระราชกระแสนี้สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ตระหนักถึงความสำคัญของการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงยังต่างประเทศว่าเป็นการแสดงภาพลักษณ์
ของสยามในฐานะสมาชิกอารยประเทศ จึงได้ส่งสิ่งของมีค่าไปตั้งแสดงเพื่อนำเสนออารยธรรมและ
ความมั่งคั่งของบ้านเมือง แล้วพระราชทานสิ่งของเหล่านั้นให้กับประเทศผู้จัด เป็นเสมือนเครื่อง
ราชบรรณาการเพื่อผูกสัมพันธ์ไมตรี* การตั้งแสดงนั้นไม่ทำให้สยามได้ประโยชน์คุ้มค่ากับเงินที่
ต้องเสียไป จึงไม่มีพระราชประสงค์จะส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศบ่อยครั้ง ด้วยเหตุนี้

^{๕๔} สจข., กต.๕๔/๒๐ พระราชหัตถเลขาทรงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้า
น้อยยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๔.

* ลักษณะดังกล่าวคล้ายกับธรรมเนียมการให้ของขวัญของอินเดียแดงเผ่าต่างๆ ในสหรัฐอเมริกา
(Potlatch) ด้วยเช่นกัน, ดู Burton Benedict, *The anthropology of world's fairs*, pp. 6-12.

รัฐบาลสยามจึงดำเนินนโยบายทางการทูตเพื่อหาทางผ่อนผันไปจนกว่าจะถึงกำหนดจัดแสดง อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนทวีปยุโรป ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงตระหนักว่าการแสดงนั้นเป็นที่ขมขื่นทางการค้าที่อาจจะมีประโยชน์ต่อบ้านเมืองยิ่งกว่าการรักษาสัมพันธไมตรีและการสร้างภาพลักษณ์ จึงทรงตอบตกลงจะส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่มหกรรมของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ขณะที่ประทับอยู่ในยุโรปนั่นเอง^{๕๕}

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปเจริญสัมพันธไมตรียังต่างประเทศด้วยพระองค์เองแล้ว พบว่าในช่วง ๑๓ ปีหลังของรัชสมัย นานาประเทศส่งเอกอัครราชทูตให้สยามเข้าร่วมใน “เอกซฮิบิเชน” ในอัตราไม่ต่างไปจากเดิม คือ ๓๐ ครั้ง จาก ๑๓ ประเทศ แต่สยามจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงเพียง ๔ ครั้ง คือ ฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๔๑) ที่เพิ่งจะตอบรับแน่นอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐) รัสเซีย (พ.ศ. ๒๔๔๕) สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๔๔๗) และอิตาลี (พ.ศ. ๒๔๕๔) กับส่งผู้แทนไปร่วมประชุมเพียง ๑ ครั้งที่ยะวา (พ.ศ. ๒๔๕๒)

กล่าวได้ว่า จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม คือ พ.ศ. ๒๔๔๐ อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนนานาประเทศในยุโรปเป็นครั้งแรก ทำให้โครงสร้างการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม ระหว่างก่อนและหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ ต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามส่วนใหญ่เป็นการตั้งแสดงในต่างประเทศ แต่ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ นั้น สยามมักตอบปฏิเสธคำเชิญ โดยให้ความสำคัญกับ “เอกซฮิบิเชน” ภายในสยามมากกว่า ดังที่ปรากฏรายละเอียดในตารางที่ ๒ (ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐) และตารางที่ ๓ (หลัง พ.ศ. ๒๔๔๐)*

ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้เกิดมหาสงครามขึ้นในยุโรปและมีผลต่อการจัดแสดงมหกรรมนานาชาติขนาดใหญ่ เมื่อนานาประเทศต่างได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากสงคราม จึงลดขนาดของมหกรรมนี้ลงเป็นเพียงตลาดการค้าประจำปี ขณะเดียวกัน สยามให้ความสำคัญกับการจัด “เอกซฮิบิเชน” นานาประเภทในสยามเพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองมากกว่าการเข้าร่วมในมหกรรมที่ต่างประเทศ จึงส่งสิ่งของไปแสดงในต่างประเทศเพียงไม่กี่ครั้ง กล่าวคือ หากไม่นับ “เอกซฮิบิเชน” ที่เมืองตูรินในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ซึ่งดำเนินการสืบเนื่องมาจากรัชกาลก่อนแล้ว สยามส่งสิ่งของไปตั้งแสดงเพียง ๓ ประเทศเท่านั้น คือ สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๔๕๘) อังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๖๕) และสวีเดน (พ.ศ. ๒๔๖๗)

^{๕๕} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๒๕ เรื่องฝรั่งเศสขอความอุดหนุนในการแสดงพิพิธภัณฑ์ที่กรุงปารีส ปี ๑๕๐๐.

* การเรียกชื่อเมืองและประเทศที่ปรากฏในตารางเป็นการสะกดตามต้นฉบับเอกสาร.

ตารางที่ ๒ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐

ลำดับ	ปีที่จัด	สถานที่	ชื่อ	หมายเหตุ
๑	พ.ศ. ๒๔๐๕ (ค.ศ. ๑๘๖๒)	กรุงลอนดอน อังกฤษ	London International Exhibition	ตัวแทนชาว ต่างประเทศ
๒	พ.ศ. ๒๔๑๐ (ค.ศ. ๑๘๖๗)	กรุงปารีส ฝรั่งเศส	L'Exposition Universelle, 1867	กงสุลสยามชาว ต่างประเทศ
๓	พ.ศ. ๒๔๑๑ (ค.ศ. ๑๘๖๘)	เมืองฮาฟวร์ ฝรั่งเศส	The Maritime International Exhibition	กงสุลสยามชาว ต่างประเทศ
๔	พ.ศ. ๒๔๑๕ (ค.ศ. ๑๘๗๒)	นครฟิลาเดลเฟีย สหรัฐอเมริกา	Centennial Exposition	ตัวแทนชาว ต่างประเทศในสยาม
๕	พ.ศ. ๒๔๒๑ (ค.ศ. ๑๘๗๘)	กรุงปารีส ฝรั่งเศส	L'Exposition Universelle, 1878	กงสุลสยามชาว ต่างประเทศ
๖	พ.ศ. ๒๔๒๕ (จ.ศ. ๑๒๔๔)	ท้องสนามหลวง	นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน	ส่วนหนึ่งของการ สมโภชพระนคร ครบรอบร้อยปี
๗	พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓)	กรุงอัมสเตอร์ดัม วิลันดา [เนเธอร์แลนด์]	Inter-Colonial Exposition	ตัวแทนชาว ต่างประเทศ
๘	พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๔)	เมืองนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา	World Industrial and Cotton Centennial Exposition	กงสุลสยามชาว ต่างประเทศ
๙	พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๔)	กรุงลอนดอน อังกฤษ	Health Exhibition	อัครราชทูตสยามที่ กรุงลอนดอน
๑๐	พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๔)	กรุงเอดินเบิร์ก สกอตแลนด์	Forestry Exhibition	อัครราชทูตสยามที่ กรุงลอนดอน
๑๑	พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๔)	กรุงลอนดอน อังกฤษ	International Fishery Exhibition Conference	อัครราชทูตสยามที่ กรุงลอนดอน
๑๒	พ.ศ. ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๕)	กรุงลอนดอน อังกฤษ	International Invention and Music Exhibition	ส่งคณะพิมพ์ ๓๐ คน ไปแสดง
๑๓	พ.ศ. ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๙)	กรุงปารีส ฝรั่งเศส	L'Exposition Universelle, 1889	กงสุลสยามชาว ต่างประเทศ
๑๔	พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐)	เกาะสีชัง	การแสดงพิพิธภัณฑ	วันประสูติครบรอบ ๑๒ ชั้นษา ของสมเด็จพระ บรมโอรสาธิราช
๑๕	พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓)	นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา	The World's Columbian Exposition, 1893	เจ้าหน้าที่การทูต สยามในต่างประเทศ

๑) การแสดง “เอกซิบิเชน” ของสยามก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐

ตารางที่ ๒ แสดงให้เห็นว่าก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐ นั้น สยามได้จัดให้มี “เอกซิบิเชน” ทั้งสิ้น ๑๕ ครั้ง เป็นการตั้งแสดงสิ่งของที่ต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน ๒ ครั้งและการแสดง “เอกซิบิเชน” ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก จำนวน ๑๓ ครั้ง ซึ่งเป็นการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศถึง ๑๑ ครั้ง โดยมีการตั้งแสดงในสยามเพียง ๒ ครั้ง คือ “นาเซนแนล เอกซิบิเชน” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ กับ การแสดงพิพิธภัณฑที่เกาะสีชัง พ.ศ. ๒๔๓๔ (แสดงด้วยตัวเอนในตาราง และจะกล่าวต่อไปในบทที่ ๓)

หากพิจารณาเฉพาะการตั้งแสดงสิ่งของในต่างประเทศ พบว่าผู้ตั้งแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามที่ต่างประเทศ มีทั้งชาวต่างประเทศที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกงสุลสยามและเจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามในที่ทำการต่างประเทศ เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อมีที่ทำการสถานอัครราชทูตสยามในต่างประเทศ เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามต้องปฏิบัติหน้าที่ “ตัวแทนสยาม” ใน “เอกซิบิเชน” ที่ต่างประเทศด้วยเพราะมีฐานะเป็นตัวแทนของสยามโดยตรง จึงปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับความรับผิดชอบของตน เช่นรายงานอธิบายเรื่องการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศของพระสุริยานุวัตร (ดู ภาคผนวก ข)^{๕๖}

“เอกซิบิเชน” ในต่างประเทศทั้ง ๑๑ ครั้งนี้ มีขนาดไม่เท่ากัน มีทั้ง “เอกซิบิเชน” เฉพาะเรื่อง เช่น การแสดงเกี่ยวกับสุขภาพ การป่าไม้ การดนตรี การประมง การปลูกฝ้าย และมหกรรมขนาดใหญ่ คือ “การแสดงพิพิธภัณฑนานาชาติ” ในวาระครบรอบร้อยปีของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๔๑๕) และฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๓๒) “เอกซิบิเชน” ขนาดใหญ่ทั้งสองนี้ น่าจะมีอิทธิพลต่อการจัด “เอกซิบิเชน” ในสยามอยู่ไม่น้อย เพราะต่างเป็นการแสดงขนาดใหญ่ที่ให้ความสำคัญกับ “วาระครบรอบ” อันแสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความก้าวหน้าของบ้านเมืองเหมือนกัน

แม้ว่าสยามจะได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศมาแล้วหลายครั้ง แต่เป็นการดำเนินการไปตามแบบแผนที่ผู้จัดแจ้งไว้ในเอกสารเรื่อง “เอกซิบิเชน” ของตน รวมทั้งข้อควรปฏิบัติในการส่งสิ่งของไปตั้งแสดง พระเจ้าแผ่นดินสยามและผู้ที่เกี่ยวข้องในการเตรียมสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศไม่เคยทอดพระเนตรและไม่เคยเห็น “เอกซิบิเชน” จริงๆ จึงทำความเข้าใจพระทัยและความเข้าใจเรื่อง “เอกซิบิเชน” จากสิ่งที่ปรากฏในเอกสารเป็นสำคัญ มีเพียงเจ้าพระยา

^{๕๖} สจข., กต. ๕๔/๑๒ จดหมายพระยาสุริยานุวัตร กราบทูลพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ, วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

สุวรรณศัณษิต ผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชทูตพิเศษ ไปเจรจาความเมืองกับรัฐบาลฝรั่งเศสเมื่อมีการแสดง “เอกสหิภิเชน” ที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ กับคณะของท่านท่านนั้นที่เคยเห็นมหกรรมดังกล่าว^{๕๓}

๑.๑ แบบแผนของการตั้งแสดงสิ่งของในต่างประเทศ

หลักฐานในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติทำให้ทราบว่า การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก นั้นเป็นพระราชภาระและความรับผิดชอบร่วมกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศ เพราะคำเชื่อเชื่อนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายด้านต่างประเทศ ที่มีการเจรจาทางการทูตเพื่อให้สยามเข้าร่วมในมหกรรมของโลก และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจำต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์เพื่อส่งของไปตั้งแสดงตามคำเชิญของมหาอำนาจเป็นระยะ ทั้งที่ไม่ทรงเข้าใจว่าส่งไปแล้วจะได้ประโยชน์อะไร ดังพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เกี่ยวกับการส่งสิ่งของไปต่างประเทศดังนี้^{๕๔}

การเรื่องเอกสหิภิเชนที่จะมีผู้หญิงไปตั้งนี้ ยังไม่เข้าใจเลย ว่าเบาแสร้งรอยจะเป็นอย่างไรกัน เมื่อว่าโดยวิถิตถารแล้ว ถึงการที่ส่งของไปเอกสหิภิเชนอย่างเช่นตามเคยก็ยังไม่เข้าใจว่าดีร้าย ถูกผิดอย่างไร เพราะไม่เคยเห็น และไม่ได้ยินชมยินดีอะไร ไม่แปลกกันกับเงินปีจีนที่ส่งให้เจ้าพนักงานไปแล้ว พวกจีนทั้งหลายไม่รู้ว่าจะเงินปีนั้นใช้การอะไร เปนเหตุให้ท้อใจ

อีกประการหนึ่งการเอกสหิภิเชนประเทศอื่นๆ เขามีพ่อค้า นายช่าง ที่จะคิดที่จะส่ง ในเมืองเราต้องรีดเอากับเจ้าแผ่นดินคนเดียว ถึงจะทำให้ดีปราณีพิเศษอย่างไร ถ้ามีผู้ชอบใจจะส่งเข้ามา ก็หาซื้อไม่ได้ เวลาที่จะต้องคิดทำนั้นป่วยการเปนอันมาก

การที่มีส่วนผู้หญิงอีกส่วนหนึ่งนี้ ยิ่งเปนที่เกิดความหนักใจ ใ้ว่าจะทำไม่ได้ แต่ป่วยการเวลาทำการอื่นๆ ซึ่งเปนการของนำที่เจ้าแผ่นดินแท้ เข้าใจว่าการอย่างนี้ไม่มีเจ้าแผ่นดินเมืองใด ที่จะต้องเปนธุระคิดทำเอง ส่วนของเรา ถ้าจะส่งให้ผู้หญิงไป ยังมีตหนักไปกว่า

^{๕๓} “การสำแดงของประหลาดที่เมืองปารีส,” ใน หนังสือจดหมายเหตุ (บางกอกเรคอร์ดเดอร์) ๒, ๒๓ (๒๐ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๗): ๒๘๔-๕.

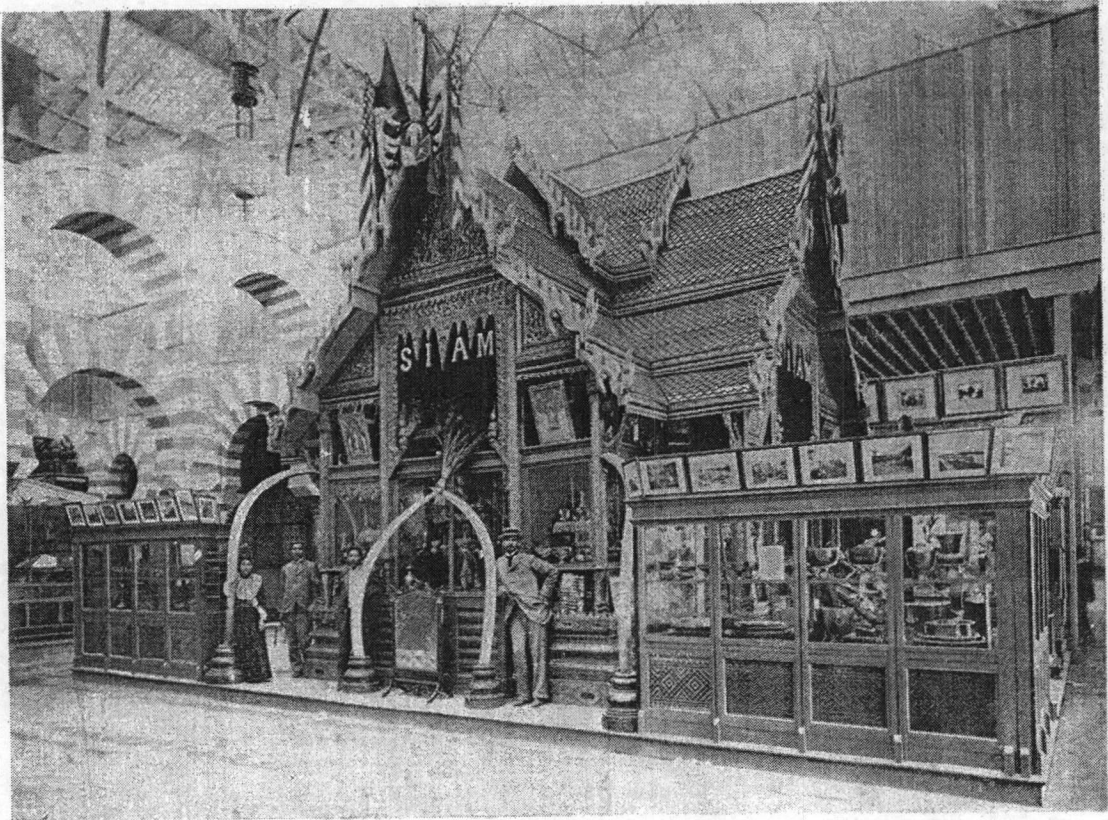
^{๕๔} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๔๕, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไปยังพระยาสุรศักดิ์มนตรี, วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

เราเพราะไม่ได้เคยพบเห็นอันใด อ่านหนังสือฝรั่งก็ไม่ได้ จะได้เอา
 อย่างเอาโคนเขาบ้าง การที่จะคิดให้เป็นส่วนผู้หญิงทำเช่นยี่ปุ่น แต่ถ้า
 ลำพังแม่กลางแล้วไม่สำเร็จได้เปนนแน่ เว้นไว้แต่จะมีกอมมิตตี เมีย
 ขุนน้ำขุนนาง เช่น ท่านผู้หญิงเปลี่ยน เป็นต้น ช่วยจะสำเร็จได้ดอก
 กระมัง แต่ถึงดังนั้น ถ้ากรมเกษตรพานิชการไม่เป็นผู้คิดอ่านตั้งต้น
 จะให้ทำแต่ลำพังก็ยังไม่ไหว ต้องขอมอบให้กรมเกษตรพานิช
 การเป็นผู้คิด จะให้ทำอย่างไรต้องการอะไรบ้าง คอยฟังอยู่...

การที่ทรงเปรียบเทียบความเป็นในการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงว่าเป็นเหมือนเงินค่าผูกปี
 ของชาวจีน เนื่องจากสยามจำเป็นต้องส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศเพื่อแสดงตนว่าเป็น
 สมาชิกของอารยประเทศ เช่นเดียวกับที่ชาวจีนต้องชำระเงินค่าผูกปีเพื่อแสดงความผูกพันกับสยาม
 เพราะเมื่อสยามได้รับหนังสือเชิญให้ร่วมตั้งแสดงสิ่งของก็มักจะต้องจัดการส่งสิ่งของไปตั้งแสดง
 ดังที่ได้มีพระราชกระแสถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรีเกี่ยวกับการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่นครชิคาโก
 ความว่า^{๕๕}

ด้วยได้รับหนังสือ . . . ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ขออนุญาตที่จะยืมของใน
 มิวเซียมไปตั้งในการเอกซฮิบิเชน ณ เมืองชิคาโกคราวนี้ ตามบาญชี
 รายของที่ส่งมาด้วยนั้นได้ทราบความแล้ว ที่ยืมของเก่าไปเช่นนี้ไม่ต้อง
 ทำใหม่นั้นเป็นการดี แต่ขอเตือนให้คิดอ่านให้ดี แต่ส่งของออกไปตั้ง
 เช่นนี้ครั้งใด ไม่เคยได้ของกลับมาๆไม่ได้เงินกลับมาคืนทุนสักเพียง
 เดียวเลย แต่สักครั้งหนึ่งคราวเดียว ท่านผู้ที่จัดการก็ล้วนแต่โก้หร่าน
 ก้านโหว่ตามกัน ลงปลายคงสลายไปเท่านั้น จนถือใจเสียว่าเป็นเงินซื้อ
 ชื่อเมืองๆ ไทยเหมือนแจ็ก ๓ ปี ๔ ปี ถูกโลกจับผูกปีเสียคราวละ ๕๐๐
 ชั่ง ๖๐๐ ชั่ง ๘๐๐ ชั่ง เท่านั้น ถ้าไม่จัดให้ดีของสำหรับมิวเซียมจะหมด
 เข้าไปด้วย

^{๕๕} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๔๕, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน
 ไปยังพระยาสุรศักดิ์มนตรี, วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๑.

SIAM PAVILION

ภาพที่ ๒ พลับพลาสยามในหอแสดงหัตถกรรม
มหกรรมที่นครชิคาโก พ.ศ. ๒๔๓๖

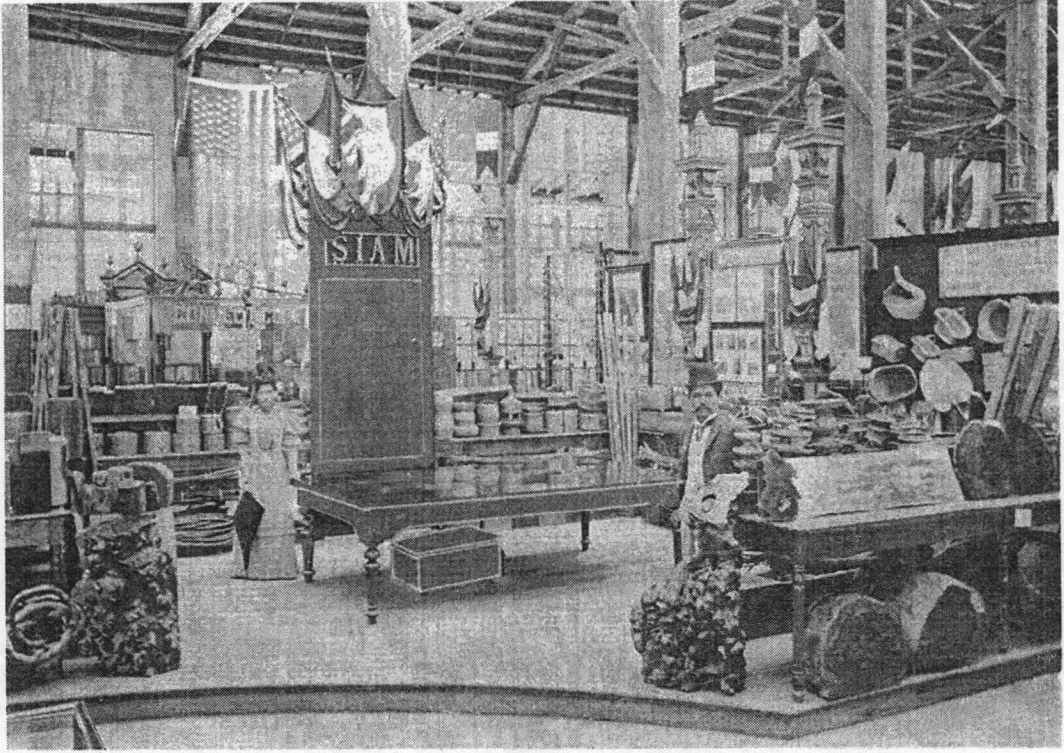
มหกรรมที่นครชิคาโกได้นำพลับพลาสยาม ที่ตั้งแสดง ณ กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ (ภาพที่ ๑) มาตั้งแสดงในหอแสดงหัตถกรรม (Manufactures Hall) ด้วย^{๖๐} ภายในพลับพลาที่ตั้งแสดงเครื่องดนตรีของสยาม แบบจำลองบ้านเรือนและเรือขนาดต่างๆ ตลอดจนภาพถ่ายสถานที่ต่างๆ ในสยาม

สำหรับตัวอย่างไม้กว่า ๒๐๐ ชนิดและบรรดากระบุงตะกร้าต่างๆ นั้น ตั้งแสดงอยู่ในอาคารแสดงผลผลิตจากป่า (Forestry Hall) ดังที่ปรากฏในภาพที่ ๓^{๖๑} ในขณะที่ ผลงานเย็บปักถักร้อย โดยใช้เส้นเงินเส้นทองนั้น ตั้งแสดงอยู่ในอาคารแสดงผลงานของสตรี (Women Building) ที่เห็นในภาพที่ ๔^{๖๒}

^{๖๐} Siam Pavilion, in Hubert Howe Bancroft, *The book of the fair* (Chicago, San Francisco: The Bancroft Company, 1893), p. 221, <http://Columbus.gl.iit.edu/bookfair/00074021.html>.

^{๖๑} Siam Exhibit, *Ibid.*, p. 462, <http://Columbus.gl.iit.edu/bookfair/00094062.html>.

^{๖๒} Siamese Pavilion, *Ibid.*, p. 296, <http://Columbus.gl.iit.edu/bookfair/00074096.html>.

SIAMESE EXHIBIT

ภาพที่ ๓ การตั้งแสดงสิ่งของจากสยามในหอแสดงผลิตภัณฑ์จากป่า
มหกรรมที่นครชิคาโก พ.ศ. ๒๔๓๖

ภาพที่ ๔ ผลงานเย็บปักของสตรีสยาม
มหกรรมที่นครชิคาโก พ.ศ. ๒๔๓๖

การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศในช่วงต้นรัชกาลดำเนินตามแบบแผนในรัชกาลก่อนโดยอยู่ในความรับผิดชอบของผู้ที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัย ผู้ที่ทำงานในต่างประเทศ ได้แก่ พระสยามธรรานุกรม^{๖๓} (เมอซีเออร์ เดอ เกรออง / M. de Gréhan) ชาวฝรั่งเศสผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นกงสุลสยามประจำกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส กับหม่อมจันดล (Mr. Chandler)^{๖๔} มิชชันนารีชาวอเมริกันที่เคยถวายพระอักษรแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ ส่วนคณะทำงานในสยาม ได้แก่ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกรมท่า นายอาเลบาสเตอร์ (Mr. Henry Alabaster) ที่ปรึกษาราชการชาวอังกฤษ กับขุนนางผู้ได้รับการศึกษาที่ต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พระยาภาสกรวงศ์กับพระสมุทธานุกรม^{๖๕} และพระราชวงศ์ที่ได้รับการศึกษาในต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ชุมสาย

สิ่งของที่ส่งไปตั้งแสดงในต่างประเทศ ได้แก่ เครื่องราชูปโภค เครื่องอัฐบริขาร สิ่งของที่ราษฎรใช้กันทั่วไป แบบจำลองรูปอาคารสำคัญกับเรือพระที่นั่ง ตลอดจนสินค้าส่งออกที่สำคัญของสยาม^{๖๔} ต่อมา เมื่อมีการพัฒนาเทคนิคการถ่ายภาพได้ดีขึ้น จึงมีภาพเหตุการณ์และสถานที่สำคัญในกรุงสยามไปตั้งแสดงด้วย^{๖๖}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสิ่งของที่ตั้งแสดงในคราวแรกๆ ให้กับประเทศผู้จัดเมื่อการแสดงนั้นสิ้นสุดลง^{๖๗} ตามแบบอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มไว้ ดังนั้น สิ่งของที่สยามส่งไปตั้งแสดงที่สหรัฐอเมริกาในคราวฉลอง ๑๐๐ ปีของประเทศนั้น จึงอยู่ในความดูแลของสถาบันสมิธโซเนียน^{๖๘}

^{๖๓} คุรายละเอียดยกจาก เอเตียน กาลลัวซ์, ราชสำนักสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ซ่งปี เดอ มาร์ส พ.ศ. ๒๔๒๑ และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ พ.ศ. ๒๒๒๕ กับพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๑) และ พระสยามธรรานุกรม, ราชอาณาจักรสยาม.

^{๖๔} คุรายละเอียดยกจาก Lisa McQuail Taylor, “‘Articles of peculiar excellence’ The Siam exhibit at the U.S. Centennial Exposition (Philadelphia, 1876)”, *Journal of the Siam Society*, 79, 2 (1991): 12-23.

^{๖๕} Ibid., และ Lisa McQuail *Treasures of two nations: Thai royal gifts to the United States of America*, (Iceland: Oddi Printing for Asian Cultural History Program, Smithsonian Institute, 1997).

^{๖๖} G.E. Gerini, *Siam and its productions, arts, and manufactures* (1911).

^{๖๗} U.S. Navy Department, *Siamese exhibits to the international centennial exposition of 1876*.

^{๖๘} Lisa McQuail, *Treasures of two nations*, pp. 34-6, 52-3, 62-5, 68-77, 100-122, 126-142, 178.

๑.๒ บทบาทของการแสดง “เอกซฮิบิเชน”

ข้อมูลในตารางที่ ๑ ทำให้ทราบว่าก่อน พ.ศ. ๒๔๕๐ สยามมักไม่ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่มหาอำนาจเชื้อเชิญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อังกฤษ ฝรั่งเศสและเนเธอร์แลนด์ที่มีอาณาภินคมอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกัน สยามก็ไม่ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมในมหกรรมขนาดใหญ่ที่มีแนวโน้มว่าจะสำคัญในสหรัฐอเมริกาอีกด้วย เพราะการเชิญนั้นมีการเจรจาระหว่างกงสุลต่างประเทศในสยามกับเสนาบดีต่างประเทศของสยาม ทั้งโดยวาจาและจดหมายเพื่อโน้มน้าวให้รัฐบาลสยามเข้าร่วมในมหกรรมที่ประเทศเหล่านั้นเป็นผู้จัด ดังนั้น การตั้งแสดงสิ่งของที่ต่างประเทศจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการดำเนินนโยบายต่างประเทศทั้งของประเทศผู้จัดและประเทศผู้ตั้งแสดง เห็นได้จากหลักฐานที่ฝรั่งเศสเชิญชวนให้สยามส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในกรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ อันเป็นวาระครบรอบร้อยปีของสาธารณรัฐฝรั่งเศส ดังที่มงซีเออเลอกอมต์เคอแกรการาเดก (Comte de Kergaradec) ทูตฝรั่งเศสกรุงเทพฯ ได้ส่งหนังสือแจ้งความมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศดังต่อไปนี้^{๖๕}

ท่านปรดิเคนต์รีป์ลิกกรุงฝรั่งเศสได้ออกประกาศให้นานาประเทศทราบทั่วกันว่า ณ วันที่ ๕ เดือนเม คฤษตศักราช ๑๘๘๕ จะมีการเอกฮิบิเชนอย่างใหญ่ ณ กรุงปารีส สำหรับสำแดงให้เหนให้ชมสรรพสิ่งของต่างๆ อันวิเศษแห่งนานาประเทศ การเอกฮิบิเชนนั้นจะเลิกเสีย ณ วันที่ ๓๑ เดือนออกตอเบอร์ในปีนั้น ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งจะได้แจ้งความให้คออเวนแมนต์พระเจ้าแผ่นดินสยามทราบด้วยเหตุการณ์นี้ และได้เชิญคออเวนแมนกรุงสยามเข้าส่วนในการนั้นด้วย ข้าพเจ้าทราบเสด็จคงจะเข้าใจว่าถ้านานาประเทศทุกๆ ประเทศรับเข้ามาประชุมกันในคราวนั้นก็จะมีประโยชน์แก่กัน ข้าพเจ้าไว้วางใจว่าคออเวนแมนต์พระเจ้าแผ่นดินสยามสำแดงน้ำใจปรารถนาจะเข้าส่วนกัน แล้วขออนุญาตโปรดให้ข้าพเจ้าแจ้งความให้คออเวนแมนต์รีป์ลิกฝรั่งเศสทราบด้วย...

^{๖๕} สจข., กต. ๕๔/๒ จดหมายมงซีเออเลอกอมต์เคอแกรการาเดก ชาร์เยคาแฟร์แลงกงสุลเยนราลฝรั่งเศส แจ้งความมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ, วันที่ ๒ เดือนเม คฤษตศักราช ๑๘๘๖.

จดหมายฉบับนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ราชทูตฝรั่งเศสได้หารือด้วยวาจา กับเสนาบดีว่า การกระทรวงต่างประเทศแล้ว คิงที่พระเจ้าน็องยาเชอ กรมหลวงเทวะวงศัวโรประการ ได้มีเอกสารชี้แจงให้พระเจ้าน็องยาเชอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ราชเลขาธิการ ได้ทรงทราบที่มาของจดหมายฉบับนี้ว่าทางฝรั่งเศสได้สอบถามมาก่อน “ว่าจะช่วยฤๅไม่ช่วย ข้าพเจ้าว่าคงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ช่วยดอก เขาจึงได้มีหนังสือนี้ตามขึ้นมาทีหลัง ขอท่านได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามเวลาที่สมควร”^{๑๐} ดังนั้น ในจดหมายของกงสุลฝรั่งเศสจึงมีคำแนะนำเพิ่มเติมมาด้วยดังนี้^{๑๑}

ประเทศหนึ่งประเทศใดยอมรับเข้าส่วนแล้ว จึงจะต้องตั้ง
กอมมิตี ณ กรุงเพพ นี้ เพื่อจะได้รับการจัดการต่างๆ แลปรึกษาด้วย
ข้อทั้งหลายเกี่ยวข้องกับเรื่องเอ็ชชีบิเชอนนั้นให้เรียบร้อย

ที่กรุงปารีส คงจะตั้งเจ้าพนักงานนายหนึ่ง เป็นผู้ดูแลรักษาการ
ต่างๆ เหมือนกัน ข้อการเอ็ชชีบิเชอนรายนี้แจ้งอยู่ในคำประกาศที่ได้
ออกมานั้นแล้ว...

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบความโดยตลอดแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อจัดหาสิ่งของไปตั้งแสดงรวม ๑๑ คน ได้แก่ พระเจ้าน็องยาเชอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ พระเจ้าน็องยาเชอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม พระเจ้าน็องยาเชอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ พระเจ้าน็องยาเชอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต พระเจ้าน็องยาเชอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต พระองค์เจ้าปรีดา พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าอลังการ หม่อมเจ้าประวิขและพระยาสมุทบูรานุรักษ์ ซึ่งต่างก็ทรงมีและมีประสบการณ์ในการรวบรวมสิ่งของเพื่อตั้งแสดงมาก่อนแล้ว และได้แจ้งให้ทางกงสุลฝรั่งเศสได้ทราบ^{๑๒} กงสุลฝรั่งเศสจึงรีบประสานงานให้ผู้จัดแสดงที่กรุงปารีสได้รับทราบต่อไป แต่เมื่อเวลาผ่านไปจนเกือบปี ผู้จัดการแสดงมหรหรรพ์ที่กรุงปารีสก็ยังไม่สามารถสอบถามความคืบหน้าเรื่องการจัดเตรียมงานของสยามได้ เพราะ “เจ้าพนักงานกำลังแบ่งที่สำหรับเอ็ชชีบิเชอนจำหน่ายให้ประเทศต่างๆ ยังไม่รู้วาทที่

^{๑๐} สจข., กต. ๕๔/๒ หนังสือพระเจ้าน็องยาเชอ กรมหลวงเทวะวงศัวโรประการ ทูลมายังพระเจ้าน็องยาเชอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต, วันพุธ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ศักราช ๑๒๔๕.

^{๑๑} สจข., กต. ๕๔/๒ จดหมายมงชีเออเลอคอมต์เดอแกรการาเดกา, วันที่ ๒ เดือนเม คฤษตศักราช ๑๘๘๗.

^{๑๒} สจข., กต. ๕๔/๒ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาภาณุกรวษ, วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุนนพศก ศักราช ๑๒๔๕.

สำหรับเอธิโอเปียเขอนสยามสมควรจะกว้างขวางก็มากน้อยเท่าไร”^{๑๓} เนื่องจากกงสุลสยามที่กรุงปารีส ยังไม่ได้รับคำสั่งแต่งตั้งให้ดำเนินการใดๆ กงสุลฝรั่งเศสจึงรีบส่งหนังสือแจ้งให้รัฐบาลสยาม รีบทราบเพื่อดำเนินการต่อไป ดังนั้น เสนาบดีว่าการต่างประเทศจึงมีคำสั่งถึงพระสยามธรรมาธิบดี (ม. เดอ เกรอ็ง) ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๘๘ แจ้งให้ทราบว่าเรามีหน้าที่เป็นผู้แทนสยามใน การประสานงานกับเจ้าพนักงานฝรั่งเศส

แม้ว่ารัฐบาลสยามจะได้ตกลงเข้าร่วมในมหกรรมของฝรั่งเศสในครั้งนี้มาตั้งแต่ต้น แต่มหกรรมนี้ก็ได้รับการต่อต้านจากบางประเทศที่ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะเป็นวาระครบรอบร้อยปีของการปฏิวัติฝรั่งเศสและเลิกลี้มอำนาจของกษัตริย์ราชวงศ์บูร์บอง ทำให้พระยามนตรีสุริยวงษ์ ราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน กังวลใจเกี่ยวกับการตัดสินใจของสยาม เนื่องจากหนังสือพิมพ์ที่อังกฤษเสนอความเห็นต่อต้านมหกรรมครั้งนี้จากหลายประเทศ จึงได้ รายงานให้เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ได้ทรงทราบต่อไปนี้^{๑๔}

...ด้วยคอเวอนแมนฝรั่งเศสจะเปิดการเอกสภิเชน ในปีคฤศตศักราช ๑๘๘๕ นั้น หาเป็นการประชุมใดๆ ประเทศที่จะไปเข้าในการเอกสภิเชนตามธรรมเนียมไม่ บัดนี้เปลี่ยนแปลงไปเป็นเอกสภิเชนเฉลิม ริปีบลิกเมื่อครั้งกระบาดใหญ่ที่เมืองฝรั่งเศสเมื่อศักราช ๑๗๘๕ คอเวอนแมนอังกฤษแลคอเวอนแมนต์เมืองออสเตรียเห็นว่า ฝรั่งเศส ทำการเอกสภิเชนคราวนี้โดยการนับถืออย่างกระบาด อังกฤษแล ออสเตรีย เปนเมืองมีเจ้าแลนับถือเจ้า หากควรที่จะไปเข้าในการเฉลิมฉลองในการกระบาดนี้ไม่ ข้างฝ่ายจีนก็เห็นด้วยอย่างนี้เหมือนกัน...

อย่างไรก็ตาม มหกรรมดังกล่าวมีลักษณะเหมือนกับที่สหรัฐอเมริกาจัดงานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ รัฐบาลสยามจึงยืนยันการเข้าร่วมในมหกรรมนั้น การเข้าร่วมของประเทศที่ปกครอง โดย “ราชาธิปไตย” จึงเป็นการสนับสนุนที่มีความสำคัญต่อสาธารณรัฐฝรั่งเศสมิใช่น้อย^{๑๕}

^{๑๓} สจข., กต. ๕๔/๒ มงซีเออเลอกอมต์เดอแกรการาเดก ชาร์เขคาแพร์แลกงสุลเขนราลฝรั่งเศส แจ้งความมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ, วันที่ ๑๕ เดือน เพบรูอารี คฤศตศักราช ๑๘๘๘.

^{๑๔} สจข., กต. ๕๔/๒ หนังสือพระยามนตรีสุริยวงษ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ลงวันศุกร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐ (วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๘๘).

^{๑๕} สจข., กต. ๕๔/๒ พิพิธภัณฑ์ International ที่ปารีส ปี ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๕๓๐).

นานาประเทศที่ร่วมกันจัดให้มีมหกรรมนานาชาติต่างก็มีมุมมองของตนในการมีส่วนร่วมนั้น กล่าวคือ ประเทศผู้จัดพยายามหว่านล้อมให้นานาประเทศมาเข้าร่วมตั้งแสดงสิ่งของให้ได้มากที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นอำนาจและอิทธิพลของตนที่มีอยู่ในหมู่นานาอารยประเทศ จนทำให้การแสดงครั้งนั้น ได้รับการกล่าวขานถึงและจารึกไว้เป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์^{๑๖} ส่วนประเทศมหาอำนาจอื่นๆ นั้น ต้องการแสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าและอิทธิพลของตนที่ไม่ได้ด้อยกว่าประเทศผู้จัด จึงร่วมตั้งแสดงสิ่งของในมหกรรมนั้นอย่างยิ่งใหญ่^{๑๗} สำหรับประเทศอาณานิคมต่างๆ ของผู้จัดต้องส่งสิ่งของมาตั้งแสดงเพื่อเน้นให้เห็นอำนาจและอิทธิพลของผู้จัด^{๑๘} ในขณะที่บางประเทศ เช่น จีน ญี่ปุ่น^{๑๙} และสยาม ได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงเพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของตนเองว่ามีความเจริญเท่าเทียมกับนานาประเทศในฐานะที่เป็นอารยประเทศ เป็นต้น

สำหรับประ โยชน์ที่สยามจะพึงได้รับในทางเศรษฐกิจนั้นไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน เพราะสยามเป็นประเทศกสิกรรมผู้ส่งออกสินค้าข้าว ไม้สักและดีบุก อันเป็นสินค้าเพื่อการบริโภคและเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าอื่นๆ มากกว่าประดิษฐกรรมใหม่ สิ่งของที่สยามตั้งแสดงส่วนใหญ่แสดงให้เห็นอารยธรรมของชาวสยามและไม่สอดคล้องกับการใช้งานในสังคมตะวันตก* ต่างจากสินค้าของญี่ปุ่นซึ่งเป็นเครื่องถ้วยชาม เครื่องเงิน ผ้าไหม เครื่องเรือน ที่ได้ปรับเปลี่ยนทำให้ตรงกับรสนิยมของผู้ซื้อชาวตะวันตกแล้ว^{๒๐} ดังนั้น การตั้งแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามที่ต่างประเทศจึงเป็นประโยชน์ต่อการสร้างภาพลักษณ์และดำเนินนโยบายต่างประเทศมากกว่าประโยชน์ในการขายสินค้า

๑.๓ ประโยชน์ของสถานอัครราชทูตสยามที่มีต่อการแสดง “เอกซฮิบิเชน”

การเปิดสถานอัครราชทูตสยาม ณ เมืองสำคัญของยุโรป ที่มีการค้าระหว่างกันบ้าง มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จไปทรงศึกษาวิทยาการต่างๆ อยู่บ้าง ทำให้เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามมีบทบาทมากขึ้นใน “เอกซฮิบิเชน” ของสยามที่ต่างประเทศ เพราะมีโอกาสได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการแสดงนั้นอย่างใกล้ชิด และได้เห็นสภาพการที่แท้จริงของการ

^{๑๖} Burton Benedict, *The anthropology of the world's fairs*, pp. 41-43.

^{๑๗} *Ibid.*

^{๑๘} *Ibid.*

^{๑๙} Li Gui, *A journey to the East: Li Gui's a new account of a trip around the globe*, translated with an introduction by Charles Desnoyers, (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2004).

* เช่น สิ่งของที่สยามได้ส่งไปตั้งแสดงในวาระครบรอบร้อยปีของสหรัฐอเมริกาจากข้อมูลในบัญชีรายการ ดู U.S. Navy Department, สิ่งของที่จัดเก็บในสถาบันสมิท โซเนียนและรูปภาพแสดงการตั้งสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามในอาคารต่างๆ ดูใน Lisa McQuail Taylor, *Treasures of two nations*.

^{๒๐} Li Gui, *A journey to the East*, pp. 100-2.

แสดงนั้น จึงสามารถเสนอรายงานอันจะเป็นประโยชน์ต่อการตั้งแสดงสิ่งของที่ต่างประเทศ^{๕๑} เพื่อให้ผู้บังคับบัญชาในสยามอ่านเข้าใจได้ง่ายกว่าเอกสารต่างประเทศ เพราะแม้ว่าสยามจะได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศมาแล้วหลายครั้ง แต่ผู้เตรียมการในสยามไม่เคยเห็นและไม่ทราบว่าการทหรมนั้นเป็นเช่นไร จึงทำความเข้าใจกับการแสดงนั้นผ่านเอกสารของต่างประเทศประกอบกับคำแนะนำของกงสุลต่างประเทศในสยามเป็นสำคัญ^{๕๒} หากเป็นเอกสารภาษาอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทำความเข้าใจด้วยพระองค์เองได้ แต่ถ้าเป็นภาษาฝรั่งเศสหรือภาษาเยอรมัน เอกสารเหล่านั้นจะถูกส่งไปให้ผู้เชี่ยวชาญแปลเป็นภาษาไทย^{๕๓} ดังนั้น เอกสารที่เขียนโดยข้าราชการสยามผู้เห็น “เอกซฮิบิเชน” ด้วยตนเอง จึงเป็นแบบแผนในการจัดเตรียมสิ่งของตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” ได้ทั้งที่ต่างประเทศและภายในสยามได้ดีกว่า

นอกจากการปฏิบัติตามแบบแผนของ “เอกซฮิบิเชน” ดังเช่นที่เคยแล้ว ผู้จัดให้มีมหรทหรในแต่ละคราว ต้องสร้างสิ่งแปลกใหม่ในการแสดงเพื่อสร้างลักษณะเฉพาะ (Uniqueness) ให้กับ “เอกซฮิบิเชน” นั้น เป็นการจูงใจให้ผู้สนใจตอบรับที่จะตั้งแสดงสิ่งของ ส่วนใหญ่จะเป็นการเลือกสถานที่ตั้งแสดงขนาดใหญ่กว่างานครั้งก่อนๆ และออกแบบให้งดงามชวนให้ผู้ตั้งแสดงและผู้ชมอยากมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ผู้ตั้งแสดงก็มีส่วนทำให้เกิดลักษณะเฉพาะใน “เอกซฮิบิเชน” ด้วยเช่นกัน เมื่อผู้จัดในสหรัฐอเมริกาได้เปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่างๆ นำเสนอผลงานและความคิดของตนในการจัด “เอกซฮิบิเชน” ได้ พบว่ากลุ่มสตรีได้จัดให้มีอาคารแสดงเฉพาะผลงานของสตรีในมหรทหรที่นครฟิลาเดลเฟีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ และที่นครชิคาโก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ด้วย^{๕๔}

สยามได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในสหรัฐอเมริกาทั้งสองครั้ง แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงผลงานของสตรีในการเข้าร่วมในครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ เพราะในครั้งนั้น รัฐบาลสยามประสบปัญหาในการส่งสิ่งของไปตั้งแสดง เมื่อกงสุลอเมริกันในกรุงเทพฯ สั่งให้จับกุมตัวหมอจันดเล ผู้เป็นตัวแทนสยามและผู้คุมสิ่งของจากสยามไปตั้งแสดงในสหรัฐอเมริกา รวมทั้งห้ามเคลื่อนย้ายสิ่งของตั้งแสดงที่ได้รวบรวมไว้ในเรือนหลวงที่อนุญาตให้หมอจันดเลพักอาศัย เนื่องจากความขัดแย้งส่วนตัวกับหมอจันดเลและกงสุลอเมริกันต้องการให้บุตรชายของตนได้รับเกียรติให้ทำหน้าที่ตัวแทนสยาม ทั้งที่ขณะนั้นเรือรบอเมริกันได้จอดทอดสมอในแม่น้ำเจ้าพระยา เตรียมขนส่งสิ่งของจากสยามไปตั้งแสดงแล้ว เสนาบดีกรมท่าจึงมีโทรเลขแจ้งยกเลิกการ

^{๕๑} สจข., กต. ๕๔/๑๒ รายงานของพระสุริยานุวัตร ลงวันที่ ๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑.

^{๕๒} สจข., กต. ๕๔/๒ มงซีเออเลอคอมต์เดอแกรการาเดก ชาร์เยดาแฟร์แลงกงสุลเยนราลฝรั่งเศส แจ้งความมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ, วันที่ ๒ เดือนเมษายน ค.ศ. ๑๘๖๑ และวันที่ ๑๕ เดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๖๑.

^{๕๓} สจข., กต. ๕๔/๒ พิพิธภัณฑท์ International ที่ปารีส ปี ๑๘๖๕.

^{๕๔} Jeanne Madelaine Weimann, *The fair woman*, (Chicago: Academy Chicago. 1981), pp. 1-6.

เข้าร่วมตั้งแสดงสิ่งของจากสยามในมหกรรมครั้งนั้น แต่เนื่องจากมหกรรมนั้นเป็นมหกรรมนานาชาติครั้งสำคัญของสหรัฐอเมริกา ที่ต้องการให้นานาประเทศเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมากที่สุด รัฐบาลอเมริกันจึงสั่งการให้กระทรวงทหารเรือของนครดำเนินการนำสิ่งของจากสยามไปตั้งแสดงใน “เอกซฮิบิเชน” ที่นครฟิลาเดลเฟีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ ให้ได้ แม้จะเลยกำหนดเปิดงานมาแล้วก็ตาม ดังนั้น สิ่งของจากสยามจึงตั้งแสดงอยู่ในอาคารของกระทรวงทหารเรือ^{๕๕}

ส่วน “เอกซฮิบิเชน” ที่นครชิคาโกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น คณะกรรมการสตรีผู้จัดแสดงสิ่งของในอาคารแสดงเฉพาะผลงานของสตรีได้ส่งเอกสารเชิญมายัง “Queen of Siam”^{๕๖} อันเป็นการเชิญที่ซ้ำซ้อนกับคณะกรรมการกลางที่รัฐบาลสยามได้ตอบรับไปแล้ว จึงเกิดปัญหาเรื่องการจัดการที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกังวลพระราชหฤทัย เพราะสตรีสยามส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ที่จะดำเนินการ โดยลำพังได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสุริยานุวัตร (เกิด บุณนาค) เลขาธิการทูต ณ สถานอัครราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี กับคุณหญิงลิ้นจี่ ภรรยา ทำหน้าที่ข้าหลวงผู้แทนสยามดำเนินการเรื่องคณะกรรมการสตรีในต่างประเทศ^{๕๗} โดยมีท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ เป็นประธานคณะกรรมการจัดเตรียมสิ่งของในสยาม และสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ผู้ทรงเป็นพระอัครมเหสี ทรงอยู่ในฐานะที่ปรึกษา^{๕๘}

คำสั่งที่ได้รับทำให้พระสุริยานุวัตร ไม่มั่นใจว่าความรับผิดชอบนั้นหมายเฉพาะการจัดแสดงสิ่งของในอาคารสตรีเพียงอย่างเดียว หรือการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามทั้งหมด จึงได้สอบถามกลับมายังกระทรวงต่างประเทศ “ด้วยโดยที่ข้าพระพุทธเจ้ามีความสงสัยในคำสั่งของใต้ฝ่าพระบาทในเรื่องการแสดงพิพิธภัณฑที่เมืองชิคาโก ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ มีรับสั่งออกไปจำเพาะเรื่องที่ประชุมกองผู้หญิงผู้จัดการ มิได้รับสั่งถึงการที่จะพระราชทานของไปตั้งในโรงเอกสภิชั้นโดยทั่วไป” และได้รับโทรเลขตอบว่าให้พระสุริยานุวัตรเป็นธุระจัดการทั้งสิ้น^{๕๙} ข้อสงสัยของพระสุริยานุวัตรจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีผู้ผ่อนเบาพระราชภาระในเรื่อง

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน Lisa McQuail Taylor, “‘Articles of peculiar excellence’ The Siam exhibit at the U.S. Centennial Exposition (Philadelphia, 1876)”, *Journal of the Siam Society* 79, 2 (1991): 12-23.

^{๕๖} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๔๕ Letter of Burtra M. Honori Palmer, President of the Board of Lady Managers WCE to Her Majesty the Queen of Siam, 7 April 1892.

^{๕๗} สจข., ร.๕ บ.๑๑/ ๔๕ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาสุรศักดิ์มนตรี, วันที่ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๑.

^{๕๘} สจข., กต. ๕๔/๑๓ รายการประชุมกรรมสัมปาดิกาผู้หญิง, วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

^{๕๙} สจข., กต. ๕๔/๑๒ พระสุริยานุวัตร กราบทูลพระเจ้านั่งเยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ, วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑

การส่งสิ่งของไปตั้งแสดง ดังที่ทรงเคยมีพระราชปรารภถึงเรื่องการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศว่าเป็นพระราชภาระ^{๕๐}

สำหรับการส่งของไปตั้งแสดงที่นครซิดนีย์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสุริยานุวัตรเป็นผู้รับผิดชอบจัดการทั้งปวง และเป็นครั้งแรกที่ชาวสยามเป็นผู้รับผิดชอบหน้าที่ตั้งแสดงสิ่งของในต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ พระสุริยานุวัตรจึงเสนอความเห็นเกี่ยวกับข้อควรปฏิบัติและลักษณะของสิ่งที่ควรส่งไปตั้งแสดงรายงานให้เสนาบดีได้รับทราบ รายงานดังกล่าวนี้เป็นการเขียนสรุปขั้นตอนการดำเนินงานให้ชาวสยามอ่านได้โดยง่าย นับเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ในต่างประเทศมาให้ชาวสยามรับทราบและปฏิบัติตามโดยสอดคล้องกับความเข้าใจของชาวสยามเป็นครั้งแรก*

นับตั้งแต่การแสดงที่สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้นมา เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามได้ทำหน้าที่เป็น “ข้าหลวงผู้แทนสยาม” ในต่างประเทศ แทนที่จะเป็นกงสุลสยามชาวต่างประเทศ ซึ่งแม้จะเป็นการลดบทบาทของกงสุลสยามชาวต่างประเทศผู้ชำนาญการมากกว่าอยู่บ้าง แต่ก็เปิดโอกาสให้ข้าราชการสยามได้ทำหน้าที่รับผิดชอบการตั้งแสดงสิ่งของจากสยามที่ต่างประเทศ และได้รับประสบการณ์โดยตรงในการประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ กับการแสดงนั้นต่อไป ไม่ว่าจะเป็นผู้จัด คณะกรรมการตัดสินรางวัล เจ้าหน้าที่ศุลกากรหรือบรรดาผู้ชมงานจากที่ต่างๆ

เมื่อพระยาภาสกรวงศ์ทำหน้าที่แทนเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ท่านได้เสนอแนะให้รัฐบาลสยามแต่งตั้งตัวแทนที่เป็นชาวสยามมากกว่ากงสุลต่างประเทศ เพราะกงสุลต่างประเทศมักประมาณการค่าใช้จ่ายในการตั้งแสดงสิ่งของค่อนข้างมาก^{๕๑} สันนิษฐานว่ากงสุลชาวต่างประเทศคงเห็นความจำเป็นที่จะลงทุนสร้าง “ภาพลักษณ์” ให้สยาม อันจะทำให้ตนได้รับความยอมรับในการแสดงนั้นด้วย เพราะผู้จัดจะให้ความสำคัญกับการใช้จ่ายเงินของผู้ตั้งแสดง ที่จะทำให้มีเงินสดหมุนเวียนในพื้นที่นั้นมากด้วย แต่การใช้จ่ายเงินเพื่อตั้งแสดงนั้นเป็นภาระของรัฐบาลสยาม จึงอาจทำให้ผู้รับผิดชอบในสยามไม่พอใจ เพราะการจัดเตรียมสิ่งของไปตั้งแสดงอยู่เนืองๆ นั้นเป็นภาระทั้งในเรื่องการจัดหาสิ่งของที่ต้องใช้เวลาและการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ ดังนั้น การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นความจำเป็น

^{๕๐} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๔๕ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาสุรศักดิ์มนตรี, วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

* ดูรายละเอียดความเห็นพระยาสุริยานุวัตร ในเรื่องจัดการตั้งแสดงสิ่งของใน ภาคผนวก ข.

^{๕๑} สจข., ร.๕ บ. ๑๑/๔๕. จดหมายพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, วันที่ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑.

เพื่อรักษาทางพระราชไมตรีกับประเทศผู้จัด มากกว่าจะคัดเลือกสิ่งของไปตั้งแสดงอย่างพิธีพิถัน เพื่อประโยชน์ในการขายสินค้าเหมือนกับญี่ปุ่น^{๕๒} หากกงสุลสยามในต่างประเทศปฏิบัติหน้าที่ผู้แทนสยามโดยไม่รอบคอบอาจทำให้สยามได้รับผลเสียมากกว่าผลดี ดังตัวอย่างที่นาย ตี. สมิท กงสุลสยามที่สหรัฐอเมริกาได้จองพื้นที่ตั้งแสดงสิ่งของจากสยามที่เมืองนิวยอร์กไว้อย่างดีเยี่ยม ใกล้กับพื้นที่ของจีนกับญี่ปุ่น และได้เดินทางไปดูพื้นที่ตั้งแสดงนั้นก่อนเวลาเปิดงาน ต่อมา เมื่อพบว่าสิ่งของที่สยามจัดเตรียมให้มีจำนวนไม่มากนัก ต่างจากสิ่งของจากจีนกับญี่ปุ่นที่จัดเตรียมไว้ อย่างมหาศาล กงสุลสยามจึงตัดสินใจเปลี่ยนที่ตั้งแสดงของสยามโดยทันทีเพื่อไม่ให้เกิดการเปรียบเทียบอย่างเด่นชัดว่าสิ่งของจากสยามมีข้ออ่อนด้อยกว่า^{๕๓}

แต่เมื่อกระทรวงต่างประเทศของสยามมีความเห็นว่าไม่ควรตั้งให้ชาวต่างประเทศ เป็นตัวแทนสยามเพราะเกรงจะไม่เข้าใจเรื่องราวของสยามดีพอ^{๕๔} เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามประจำ สถานอัครราชทูตสยามในต่างประเทศจึงต้องทำหน้าที่ตัวแทนสยามในการตั้งแสดงสิ่งของที่ ต่างประเทศ และเป็นตัวกลางประสานความเข้าใจเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศให้ชาวสยาม ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้าใจมากขึ้นอีกระดับหนึ่ง ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนนานาประเทศในยุโรป จนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม

กล่าวโดยสรุป สถานอัครราชทูตสยามในต่างประเทศทำให้ชาวสยามที่เกี่ยวข้อง กับการจัดหาสิ่งของมาตั้งแสดงในต่างประเทศมีความเข้าใจเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ได้ดีขึ้น เพราะ เจ้าหน้าที่การทูตต้องทำหน้าที่ตัวกลางถ่ายทอดรายละเอียดสำคัญที่จำเป็นในมหรธรรมที่ต่างประเทศ มาให้รัฐบาลสยามรับทราบเป็นภาษาไทย รายละเอียดนั้นเป็นสิ่งที่เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามได้พบ เห็นด้วยตนเองบ้าง ได้สอบถามผู้ที่เกี่ยวข้องและผู้รู้อื่นๆ บ้าง ซึ่งช่วยให้ผู้ที่อยู่ในสยามสามารถ จัดเตรียมสิ่งของที่เหมาะสมจะส่งไปตั้งแสดงยังต่างประเทศได้ คำแนะนำนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อ การจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในสยามต่อไปด้วย

^{๕๒} Li Gui, *A journey to the East*, pp 100-102.

^{๕๓} สจข., กต. ๕๔/๑๒ จดหมาย มร. ไอแซก ตี. สมิท ถึงพระสุริยานุวัตร, วันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ.

๑๑๑.

^{๕๔} สจข., ร.๕ บ. ๑๑/๔๕. จดหมายพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมติ อมรพันธุ์, วันที่ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑.

๒) การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐: จุดเปลี่ยนของ “เอกซฮิบิเชน” สยาม

การเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การเสด็จประพาสอาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชีย และการเสด็จประพาสนานาชาติในประเทศในยุโรป นานาประเทศเหล่านั้นเป็นแหล่งเรียนรู้วิทยาการต่างๆ ของตะวันตกอันจะเป็นประโยชน์ต่อการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย ในขณะเดียวกัน การเสด็จพระราชดำเนิน ไปเยือนต่างประเทศก็เป็นช่องทางให้ “นำเสนอ” ความก้าวหน้าและทันสมัยของกรุงสยาม ผ่านพระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังตัวอย่างที่ปรากฏในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕^{๕๔}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จไปทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าของยุโรปตั้งแต่ครั้งที่ยังทรงเป็นยุวกษัตริย์ แต่การจัดการให้ต้องตามพระราชประสงค์นั้นทำได้ยาก ทั้งเรื่องการเดินทางและการประสานงานกับรัฐบาลของนานาประเทศเพื่อให้จัดการรับเสด็จได้อย่างสมพระเกียรติ ดังนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังจึงจัดการให้เสด็จประพาสเมืองขึ้นต่างๆ ของมหาอำนาจยุโรปในเอเชีย ได้แก่ สิงคโปร์ ปัตตาเวีย และอินเดีย ซึ่งได้วางระบบจัดการบ้านเมืองและบริหารราชการตามแบบอย่างตะวันตก โดยมีคณะขุนนางผู้ใหญ่ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการร่วมตามเสด็จ

การเสด็จประพาสเหล่านั้นเป็นประโยชน์มากต่อการบริหารราชการแผ่นดินในช่วงแรกของรัชสมัย เพราะผู้ที่อยู่ในกระบวนเสด็จนั้นคือผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยบริหารราชการแผ่นดิน ก่อนที่พระราชโอรสที่เสด็จไปทรงศึกษาวิทยาการจากต่างประเทศจะเสด็จกลับมาช่วยราชการ ในส่วนของ “เอกซฮิบิเชน” นั้นเห็นได้ว่าเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ พระยาสมุทบูรานุรักษ์ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (เมื่อครั้งที่เป็นพระยาภาณุวงศ์) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เมื่อครั้งที่เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ) ต่างก็ทรงรับและรับหน้าที่สำคัญในการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงยังต่างประเทศอยู่เสมอ

ในระหว่างที่กำลังเตรียมการจัดแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” อยู่ นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแผนที่จะเสด็จประพาสยุโรปหลังจากที่ได้มีการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ดังที่ปรากฏข่าวในหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ^{๕๖} อาจกล่าวได้ว่าทั้ง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” และการเสด็จประพาสยุโรปต่างเป็นความพยายามที่

^{๕๔} สาคชิตอนันท์ สหาย, ร. ๕ เสด็จอินเดีย, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖).

^{๕๖} สจข., ม-ร.๕ นก ๘/๘๐ หนังสือพิมพ์ตัด Daily Chronicle-11th May 1880 เรื่องการเสด็จประพาสยุโรปของพระเจ้าแผ่นดินสยาม, จ.ศ. ๑๒๔๒.

จะ “ประชาสัมพันธ” ให้นานาประเทศได้รู้จักสยามในฐานะรัฐสมัยใหม่ที่มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัย อย่างไรก็ตาม กว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จประพาสยุโรปนั้น ก็ล่วงเลยไปถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๐

พ.ศ. ๒๔๔๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗) เป็นปีที่มีความหมายในประวัติศาสตร์ยุโรป เพราะตรงกับวาระที่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียเสด็จอยู่ในราชสมบัตินครบรอบ ๖๐ ปี มีการประกอบพระราชพิธีเพชราภิเษก ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ อันเป็นการชุมนุมครั้งสำคัญของบรรดาพระราชวงศ์ต่างๆ ของยุโรป แม้ว่ารัฐบาลอังกฤษจะไม่ให้ความสำคัญกับพระเจ้าแผ่นดินสยามที่เสด็จไปตั้งยุโรปแล้วในขณะนั้น เพราะได้กราบบังคมทูลเชิญให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารให้เสด็จเข้าร่วมในพระราชพิธีก่อนแล้ว แต่ก็เป็นโอกาสอันดีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จไปเยือนราชสำนักต่างๆ ของยุโรปในช่วงเวลาดังกล่าว โดยแสดงพระองค์ในพระเจ้าแผ่นดินสยามที่มีความ “ศิวิไลซ์” เช่นเดียวกับบรรดาพระราชวงศ์อันเก่าแก่ของยุโรป

การเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้นมีผลต่อ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามอย่างมาก ทั้งในส่วนของ การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศและการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ภายในสยาม ทั้งนี้ เพราะวัตถุประสงค์หนึ่งของการเสด็จประพาสยุโรป คือ “ทำให้บังเกิดความนิยมนับถือชาติไทยขึ้น ในนานาประเทศเหล่านั้นเป็นอเนกประการ”^{๕๗} การเสด็จประพาสครั้งนั้นเป็น “เอกซฮิบิเชน” ครั้งยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดของสยามในต่างประเทศ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงมีฐานะเป็นทั้งสิ่งของตั้งแสดง (Exhibit) ที่ทำให้เกิดการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม ผ่านพระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจต่างๆ รายงานข่าวเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนประเทศต่างๆ ที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ของยุโรป^{๕๘} จึงสะท้อนให้เห็นความสำเร็จของ “การแสดงพระองค์” ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินชาวตะวันตกผู้มีพระปรีชาสามารถในการนำพาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าอย่างทันสมัยแล้ว จึงไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์จำนวนมากเพื่อร่วมตั้งแสดงสิ่งของในมหกรรมนานาชาติอย่างยิ่งใหญ่บ่อยครั้งนักในเวลาต่อมา

สำหรับการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยามนั้น กล่าวได้ว่า การเสด็จประพาสยุโรปเป็นโอกาสอันดีให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” นานาชนิดในยุโรป รวมทั้ง “การแสดงพิพิธภัณฑน์นานาชาติ” ที่ทรงรับทราบผ่านเอกสารเชิญชวนให้ส่ง

^{๕๗} พระยาศรีสหเทพ, “คำนำ” ใน จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖, เล่ม ๑, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า (๔).

^{๕๘} คุราชตะเอียดภาพและข่าวที่เกี่ยวข้องจากการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ใน ไกรฤกษ์ นานา, King Chulalongkorn พระมหากษัตริย์โลกไม่ลืม, เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕).

สิ่งของไปตั้งแสดง จึงเข้าพระทัยสาระสำคัญทางเศรษฐกิจของมหกรรมนานาชาติได้ชัดเจนขึ้น ว่าเป็นที่ประชุมการค้าขาย และทรงนำแบบอย่างนั้นมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับงานนักชัตฤกษ์ในสยาม อันเป็นการประสมประสานรูปแบบของ “เอกซฮิบิเชน” ในโลกตะวันตก เข้ากับการจัด “งานวัด” ของไทย จนกลายเป็นแบบอย่างให้กับการจัดมหกรรมอื่นๆ ในเวลาต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ขนาดต่างๆ ในหลายประเทศ เช่น การประกวดภาพเขียน ที่เมืองเวนิส ประเทศอิตาลี เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๐^{๕๕} จึงทรงทราบว่า การจัดประกวดนั้นเป็นการตั้งแสดงภาพเขียนของช่างเขียนฝีมือดีจากนานาชาติประเทศที่จัดขึ้นทุก ๓ ปี โดยมีกรรมการตัดสินให้รางวัล ภาพเขียนที่จัดแสดงนั้นมีสาระแตกต่างกันไป แต่มีแบบแผนการจัดการที่ชัดเจนว่าต้องนำภาพเขียนใส่กรอบทองอย่างงาม ติดหมายเลขกับชื่อผู้เขียนไว้ที่ริมกรอบ และจัดทำบัญชีภาพเขียนที่จัดแสดงทั้งหมด เรียงตามหมายเลขที่กรอบรูป พิมพ์แจกให้ผู้ชมดูประกอบการแสดงภาพเขียนนั้นด้วย ส่วนการจัดแสดงภาพเขียนนั้นควรตั้งแสดงในอาคารกลางสวนที่มีทัศนียภาพให้คนคิ่มนกนได้ รายละเอียดนี้สะท้อนวิธิดำเนินการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ทั้งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของที่จัดแสดงโดยตรง การจัดเตรียมสถานที่จัดแสดงอย่างเหมาะสมและการอำนวยความสะดวกให้กับผู้มาเที่ยวชมงาน

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองเครสเดน ประเทศเยอรมนี ตอนปลายเดือนสิงหาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตร “อินเตอนาชันแนล เอกซฮิบิชันออฟอาต [International Exhibition of Arts]” อันเป็นศึกที่แสดงภาพเขียนต่างๆ^{๕๖} กับ “ฮอติคัลเชอร์วัลด์ เอกซฮิบิชัน [Horticultural Exhibition]” คือ ที่แสดงบรรดาดินไม้ใบไม้ดอกฝักต่างๆ^{๕๗} ที่เมืองแฮมเบิร์ก^{๕๘} อันเป็นการจัดแสดงดินไม้ดอกไม้ทุกชนิดในโลก ทั้งพืชเมืองร้อนและพืชเมืองหนาวที่ปลูกในพื้นที่ซึ่งมีสภาพแวดล้อมเหมาะสมกับธรรมชาติของพืชนั้น คณะผู้จัดได้เตรียมการตั้งแสดงมาแล้วสองปีเศษและเพิ่งเปิดให้เข้าชมเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๐

“เอกซฮิบิเชน” ที่เยอรมนีนี้เป็นการจัดแสดงสิ่งของเพียงอย่างเดียวเหมือนกัน แต่การดำเนินงานซับซ้อนไม่เท่ากัน การจัดแสดงภาพเขียนจากนานาชาติดำเนินการได้ง่ายกว่า แม้จะต้องรวบรวมผลงานจากหลายประเทศ โดยมีเกณฑ์การจัดการเหมือนกับ “เอกซฮิบิเชน” ที่เวนิส ในขณะที่ การจัดแสดงดินไม้ดอกไม้จากทั่วโลกนั้นต้องจัดเตรียมสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับถิ่นกำเนิดของพืชแต่ละชนิด เพื่อให้ผู้ชมได้เห็นพืชเหล่านั้นในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ จึง

^{๕๕} พระยาศรีสหเทพ, จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖, เล่ม ๑, หน้า ๒๐๕-๒๑๐.

^{๕๖} พระยาศรีสหเทพ, จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖, เล่ม ๔, หน้า ๖๐.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๕๘.

จัดการได้ยากกว่า การได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ทั้งสองนี้จึงทำให้ทรงตระหนักถึงความยากง่ายในการจัดแสดงมหกรรมให้เหมาะสมกับสิ่งของที่จัดแสดงนั้น

“เอกซฮิบิเชน” ครั้งสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร คือ “เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน [The General Arts and Industry Exhibition, 1897] กับที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม [L'Exposition Universelle et Internationale, 1897] อันเป็นมหกรรมนานาชาติครั้งสำคัญของยุโรปในปีนั้น “เอกซฮิบิเชน” ทั้งสองครั้งนี้มีความยิ่งใหญ่และซับซ้อนกว่าการประกวดภาพเขียนหรือการแสดงต้นไม้ดอกไม้ เพราะเป็นการแสดงสิ่งของหลากหลายชนิดในพื้นที่ขนาดใหญ่ ที่กำหนดพื้นที่จัดแสดงอย่างชัดเจน โดยแบ่งหมวดหมู่สิ่งของจัดแสดงในอาคารโดยจำเพาะท่ามกลางสวน ทำให้ผู้ชมมีโอกาสเปรียบเทียบผลงานและอารยธรรมของนานาประเทศได้อย่างชัดเจน

สิ่งที่ได้ทอดพระเนตร ณ กรุงสต็อกโฮล์ม เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๐^{๑๑๑} ได้แก่ “โรงอินดัสตรี” ที่แสดงการช่างต่างๆ ของนานาประเทศ เช่น รัสเซีย เดนมาร์ก สวีเดนและนอร์เว “โรงอาร์ต คือ การวิชาต่างๆ โรงเมชีนเนอร์รี่ คือ เครื่องจักรต่างๆ” เมื่อเสด็จทอดพระเนตรห้องเครื่องเหล็กของกรุงสวีเดน พระเจ้าแผ่นดินกรุงสวีเดนและนอร์เวย์ทรงนำดาบ ๒ คม อย่างโบราณคร่ำทองมาถวายพระองค์ด้วยเล่มหนึ่ง ต่อมา เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงโรงแสดงหนึ่งคือ “สต็อกโฮล์มซิตีแปวิลเลียน [Stockholm City Pavilion]” ก็ทรงได้พบกับพระเจ้าเลียวโปลด์ที่ ๒ แห่งกรุงเบลเยียม “ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรเอกซฮิบิเชนอย่างเจียวๆ” เพราะเป็นการเสด็จมาเยือนกรุงสต็อกโฮล์มแบบ “ไปรวตอินคอกนิโต” แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะทรงแสดงความเคารพและแสดงทางพระราชไมตรีด้วย จึงเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมพระเจ้าแผ่นดินเบลเยียมถึงเรือกลไฟพระที่นั่ง

ในตอนบ่ายวันที่ ๑๔ กรกฎาคม^{๑๑๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรการจัดแสดงการจำลองวิถีชีวิตของชาวสวีเดน ตัวอย่างกระท่อมของชาวเมืองและฉากจำลองสภาพภูมิประเทศทางตอนเหนือของสวีเดนที่เต็มไปด้วยหิมะกับกวางเรนเดียร์ ตลอดจนสวนต่างๆ ภายใน “เอกซฮิบิเชน” เช่น สวนหัตสเสน บริเวณที่เนินซึ่งจัดเป็นสวนปลูกต้นไม้งามดี การจำลองสถานที่ในสวนอีกแห่งหนึ่งโดยจัดเป็นกรุงสต็อกโฮล์มอย่างเก่า สำหรับวิทยาการสมัยใหม่นั้น ได้เสด็จไปทอดพระเนตร “... โรงหนังเซ็ดด้วยแสงไฟฟ้าเรียกว่า ซิน โน โม โดกราฟ เป็นภาพเรื่องรับเสด็จพระราชดำเนิน ... โรงที่ทำน้ำคาลทราซ ที่บ่อแร่ ถ่านศิลา ที่ใช้เครื่องไฟฟ้าส่องร่างกายมนุษย์อย่างเอกซ์เรย์แลเห็นกระดูกเส้นเอ็นในเนื้อได้...”

^{๑๑๑} พระยาศรีสหเทพ, จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖, เล่ม ๓, หน้า ๑๐๘-๑๑๑.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

“เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงสตอกโฮล์มนี้มีความหลากหลายยิ่งกว่า “เอกซฮิบิเชน” อื่นๆ ที่ได้เคยทอดพระเนตร เพราะทำให้ทรงเห็นภาพรวมของ “การแสดงพิพิธภัณฑน์านานาชาติ” ที่สยามส่งสิ่งของไปตั้งแสดงหลายครั้ง ได้ดีขึ้น ว่าเป็นการตั้งแสดงสิ่งของหลากหลายชนิดจากนานาประเทศ ในอาคารหลายแห่ง มีการจำลองภูมิประเทศและวิถีชีวิตอันเป็นลักษณะเฉพาะของผู้คนในบ้านเมือง ตลอดจนจำลองบรรยากาศกรุงสตอกโฮล์มในอดีตมาไว้ในร้านอาหารที่จัดไว้ในสวนอันร่มรื่น ทั้งยังมีกิจกรรมนานาชาติที่ให้ความรู้และความเพลิดเพลินแก่ผู้ไปเที่ยวชม ได้อีกด้วย ความเข้าพระทัยเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ที่เป็นนานาชาตินี้ ปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงบรัสเซลส์อีก ๒ ครั้ง

เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ที่เบลเยียมครั้งแรก โดยเสด็จอย่างเป็นทางการ^{๑๑๕} ได้ทอดพระเนตรห้องเครื่องจักร ห้องทำกระดาษ ห้องแสดงสิ่งของกรุงฮังการี ห้องกอมมิตีของแสดงพิพิธภัณฑน์ ห้องแสดงเครื่องสรรพยุทธ ห้องแสดงของกรุงฝรั่งเศสและกรุงเบลเยียม แต่คงไม่ได้ทอดพระเนตรสิ่งใดละเอียดนัก เนื่องจากชาวเมืองพากันเบียดเสียดมาชมพระบารมี และคงทำให้เข้าพระทัยได้ว่าเหตุใดพระเจ้าเลียวโปลด์ที่ ๒ จึงต้องเสด็จไปเยือนกรุงสตอกโฮล์มแบบไปรเวต ดังนั้น เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนกรุงบรัสเซลส์อีกครั้งหนึ่ง เป็นการเสด็จไปแบบเงียบๆ “เป็นไปรเวต ... เพื่อจะได้มีโอกาสทอดพระเนตรเห็นที่ต่างๆ ที่ควรทอดพระเนตรให้ทรงพระราชสำราญ”^{๑๑๖}

การเสด็จไปเยือน “เอกซฮิบิเชน” ที่เบลเยียมครั้งที่ ๒ นี้ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปถึงสถานที่จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในตอนบ่ายวันที่ ๓ ตุลาคม เพื่อไปเสวยพระกระยาหารกลางวัน ที่ “เรสเตอร์รัง โอซิอังกวาดในเอกซฮิบิชันที่เมืองบรัสเซลส์เก่า”^{๑๑๗} ต่อจากนั้น เสด็จไปทอดพระเนตร “...ห้องที่ฟักไข่เปิดจนเป็นตัวด้วยวิธีอบอุ่น ห้องที่เลี้ยงเด็กทารกที่ออกจากครรภ์มารดา ก่อนกำหนดด้วยวิธีอบอุ่นเป็นของนำดูมาก เสด็จเข้าไปในเรือนแก้วที่ทำล้นไปด้วยกระจกเงา เมื่อเข้าไปแล้ว ไม่มีคนนำมกหลงเดิน โคนฝากระจกเงา บางซอกเมื่อไปแล้วเจ้าของต้องนำทางออกจึงออกได้ เมื่อขึ้นบันไดไปถึงชั้นบนเห็นเงารูปนับได้ตั้งพันเวียนศีรษะนัก...”^{๑๑๘} สิ่งแปลกใหม่ที่นำดูเหล่านี้ทำให้ประทับทอดพระเนตรสิ่งต่างๆ ใน “เอกซฮิบิชัน” อยู่จนถึงตอนเย็น

^{๑๑๕} พระยาศรีสหเทพ, จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖, เล่ม ๔, หน้า ๑๕๔-๑๕๖.

^{๑๑๖} พระยาศรีสหเทพ, จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖, เล่ม ๕, หน้า ๒๘.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” นานาชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม และหอไอเฟลที่สร้างขึ้นเมื่อมี “เอกซฮิบิเชน” ในกรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ จึงทรงตระหนักว่า ภายในพื้นที่จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” นั้น “...ย่อมมีที่กินที่ดื่มที่ดูที่เล่นเป็นเครื่องสนุกสนาน สำหรับมหาชนที่มาชักชวนให้รื่นเริง ถ้าจะสรุปความก็คล้ายออกร้านภูเขาทองแต่เป็นส่วนใหญ่แลมีคุณวุฒิผุดกันขึ้นไปมาก ...”^{๑๐๕} เพราะ “เอกซฮิบิเชน” นั้นมีทั้งสิ่งที่ให้ความรู้และความบันเทิง จึงทรงเปรียบเทียบ “เอกซฮิบิเชน” ด้กับการออกร้านในงานภูเขาทองที่กรุงเทพฯ ซึ่งชาวสยามรู้จักดีเพียงแต่สิ่งของต่างๆ ที่จัดแสดง ตลอดจนร้านค้านานาชนิดใน “เอกซฮิบิเชน” นั้นยิ่งใหญ่มากกว่างานภูเขาทองนัก ดังนั้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัด “งานวัด” ของพระองค์ขึ้นที่วัดเบญจมบพิตรในเวลาต่อมา จึงมีการออกร้านที่ยิ่งใหญ่กว่างานภูเขาทอง และมีร้านค้ากับการละเล่นแบบตะวันตกบางอย่างอยู่ในงานวัดนั้นด้วย เช่น เรือนแก้วที่ลั่นไปด้วยกระຈกเงา หรือห้องกระຈกที่เป็นเขาวงกตอยู่ภายในนั้น ทำให้มีการออกร้าน ๒ รายการ คือ “ห้องกระຈก” กับ “เขาวง” ที่มีพระพุทธรูปอยู่ภายใน^{๑๐๖}

การได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ในยุโรปได้เน้นย้ำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าพระทัยหลักการสำคัญของ “เอกซฮิบิเชน” ว่าเป็นที่ชุมนุมการค้าขายขนาดใหญ่ ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเพื่อให้เป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง เป็นการบำรุงสินค้าและวิชาการที่รัฐบาลและเอกชนในประเทศนั้นร่วมมือกันจัดขึ้นเพื่อชักจูงให้มีผู้เข้าชมมากราย จะได้มีผู้คนเข้ามาใช้จ่ายเงินในบ้านเมืองนั้นและเป็นโอกาสที่จะขายสินค้า

สิ่งของที่จัดแสดงอยู่ใน “เอกซฮิบิเชน” นั้นเป็นสิ่งที่ผู้จัดแสดงต้องการให้มหาชนชมเพื่อให้เกิดความต้องการซื้อ มีทั้งของเก่าอันทรงคุณค่าและสินค้าที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่เพื่อประโยชน์ของการค้าเป็นสำคัญ ส่วนการจัดประกวดสิ่งของนั้นจะเป็นประโยชน์ในการประชาสัมพันธ์สินค้าให้ขายดียิ่งขึ้น ดังนั้น หากสยามจะส่งสิ่งของไปจัดแสดงที่ต่างประเทศ จึงต้องมีทั้งตัวอย่างสินค้าเพื่อให้มหาชนสั่งซื้อ กับของที่ระลึกราคาย่อมเยา ที่ควรส่งไปเป็นจำนวนมาก “...เพราะผู้ที่มาชมมักมาเพื่อความสนุกครนประโยชน์เป็นที่ตั้ง ย่อมซื้อสิ่งสำหรับเป็นที่ระลึกของฝาก โอ้อวดกัน ฤฯของน่าเอ็นดูพึงใจ...”^{๑๐๗}

^{๑๐๕} สจข., กต. ๕๔/๒๐ พิพิธภัณฑ International ที่ Paris ปี ๑๕๐๐.

^{๑๐๖} “การนักจัดฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๕, ๔๑ (๒๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑): ๗๗๗.

^{๑๐๗} สจข., กต. ๕๔/๒๐ พิพิธภัณฑ International ที่ Paris ปี ๑๕๐๐.

สิ่งของที่ระลึกในการตั้งแสดงสิ่งของจากสยามใน “เอกซฮิบิเชน” ต่างประเทศเหล่านี้ จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการตั้งแสดงสิ่งของได้ หากรัฐบาลสยามหาวิธีการทำสิ่งของนั้นในอาคาร ตั้งแสดง เพื่อหาโอกาสในการขายสินค้า เนื่องจากผู้จัดไม่อนุญาตให้ขายสินค้าในโรงแสดงสิ่งของ นอกจากจะแสดงวิธีทำสิ่งของนั้นให้ดูชม^{๑๑๒}

การเสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าเมื่อครั้งที่ไม่เข้าพระทัยเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” นั้นต้องเสียพระราชทรัพย์ไป คราวละมากๆ เพราะพยายามส่งสิ่งของทุกอย่างตามที่ระบุไว้ในคู่มือการตั้งแสดงสิ่งของ ทำให้การ ตั้งแสดงของสยามมีลักษณะเหมือน “พิพิธภัณฑสถาน” จนเกินไป และสิ่งที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งไปนั้น มีทั้งสิ่งของที่มีราคามากเกินกว่าจะมีผู้สั่งซื้อได้ และสิ่งของที่ไม่เหมาะแก่การ ใช้สอยในต่างประเทศ แม้จะเป็นของดีที่เหมาะสมสำหรับสยามก็ตาม เช่น แหและอวน เป็นต้น

ข้อควรสังเกต คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัด สิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศเหมือนกับการตั้งแสดงสิ่งของสะสมส่วนพระองค์ในพิพิธภัณฑ ์ แล้วพระราชทานสิ่งของนั้นให้กับประเทศผู้จัดแสดงมหกรรม เพื่อรักษาทางพระราชไมตรีหลังจาก ที่การแสดงนั้นได้ยุติลง ทำให้สยามสูญเสียสิ่งของมีค่าที่ควรจะได้จัดเก็บไว้ในบ้านเมืองไปเป็น สิ่งของตั้งแสดงในพิพิธภัณฑสถานของต่างประเทศเป็นจำนวนมากด้วย อาทิ เครื่องอัฐบริวารฝังมุก ที่จัดทำในคราวที่มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ และส่งไปตั้งแสดงที่นครฟิลาเดลเฟีย ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕^{๑๑๓} คงจะเป็นเพราะเหตุนี้เอง ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภถึงการจัด “เอกซฮิบิเชน” ไปยังต่างประเทศว่าเป็น เหมือนกับ “ถูก โลกผูกปี”^{๑๑๔}

หลังจากการเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้ว ชนชั้นนำสยาม เปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศอย่างเห็นได้ชัด โดยให้ความสำคัญกับ สิ่งที่น่าจะเป็นประโยชน์ในการค้ามากขึ้น แจกแจงรายละเอียดที่ควรนำเสนอพร้อมกับสิ่งของนั้น อย่างชัดเจน ทำให้ข้าราชการและราษฎรทั่วราชอาณาจักรต้องช่วยกันรวบรวมสิ่งของและให้ คำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งของเหล่านั้นอย่างเป็นระบบ อันเป็นการระดมความรู้เกี่ยวกับสิ่งของที่มีกำเนิด ในสยามอย่างละเอียด เป็นการรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำมาหากินของชาวสยามไว้

^{๑๑๒} สจข., กต. ๕๔/๑๒ จดหมายพระสุริยานุวัตร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ วโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ลงวันที่ ๓ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑.

^{๑๑๓} Lisa McQuail, *Treasures of two nations*, pp. 74-75.

^{๑๑๔} สจข., ร.๕ บ.๑๑/ ๔๕ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยา สุรศักดิ์มนตรี, ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

เป็นลายลักษณ์อักษร ที่อาจจะทำให้เกิดประโยชน์ได้ ดังตัวอย่างข้อมูลที่มณฑลราชบุรีได้รวบรวมไว้เพื่อเตรียมส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓^{๑๑๕}

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการเสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ส่งผลโดยตรงต่อการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม เพราะเป็นโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้นำเสนอความก้าวหน้าและทันสมัยของสยามไปพร้อมๆ กับที่ทรงได้เรียนรู้เรื่อง “เอกซฮิบิเชน” นานาชนิด จึงไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้จ่ายเงินในการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงยังต่างประเทศคราวละมากๆ ต่อไป นอกจากนี้ ยังทรงตระหนักได้ว่ามหรกรรมมีความสำคัญยิ่งกว่าการเป็นเครื่องมือเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ เพราะใช้เป็นเครื่องมือระดมทุนภายในบ้านเมืองได้ จึงทรงนำเอารูปแบบการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของตะวันตกมาปรับให้สอดคล้องกับธรรมเนียมเดิมในการจัด “งานวัด” ของไทย เพื่อเป็นรายได้บำรุงพระอารามนั้นต่อไป

๓) การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐

ตารางที่ ๓ แสดงให้เห็นว่าหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้ว “เอกซฮิบิเชน” ของสยามส่วนใหญ่จัดขึ้นในบ้านเมือง และมีการตั้งแสดงที่ต่างประเทศน้อยมาก ความแตกต่างนี้ทำให้เห็นได้ว่า “เอกซฮิบิเชน” ในช่วงแรกมุ่งประโยชน์ของสยามในต่างประเทศ ขณะที่ช่วงหลังเน้นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นภายใน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่งานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร ที่จัดขึ้นเพื่อหาเงินทุนร่วมสร้างเสนาสนะในวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทั้งพระอุโบสถที่กำลังก่อสร้าง และกุฏิหลังใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชประสงค์จะอุทิศถวายเพิ่มขึ้นตามจำนวนปีที่ทรงครองราชย์

^{๑๑๕} สจข., กส. ๑/๕ พระยาวรศักดิ์ราช ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี เรียน พระยาเทเวศวงษ์ วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องส่งสิ่งของในการพิพิธภัณฑ์กรุงปารีส บาญชีสิ่งของพิชิต์พรรณการ เกาะปลุกตามเมืองขึ้นในมณฑลราชบุรี, วันที่ ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒.

ตารางที่ ๓ “เอกซิบิเซิน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ หลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ (๑)

ลำดับ	ปี	สถานที่	ชื่อ	หมายเหตุ
๑	พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐)	กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส	L'Exposition Universelle, 1900	ตัวแทนเป็นเจ้าหน้าที่ การทูตสยาม
๒	พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การฉลองพระพุทธนริสีห์ การ ฉลองเสนาสนะ และการขึ้นกุฎิ	จัดงานวัดตามแบบอย่าง “เอกซิบิเซิน” ครั้งแรก
๓	พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑)	กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ประเทศรัสเซีย	The International Exhibition of Fisheries, 1901	ตัวแทนเป็นเจ้าหน้าที่ การทูตสยาม
๔	พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	งานฉลองพระพุทธชินราช และไหว้พระประจำปี	งานนมัสการพระพุทธ ชินราชครั้งแรก
๕	พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	งานไหว้พระพระพุทธชินราช ประจำปี	
๖	พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักษัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราชประจำปี	
๗	พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔)	เมืองเซนต์หลุยส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา	Louisiana Purchase Exposition, 1904	ตัวแทนสยามชาว ต่างประเทศ
๘	พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักษัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราชประจำปี	
๙	พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๙๐๕)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักษัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราชประจำปี	
๑๐	พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๙๐๖)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักษัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราชประจำปี	
๑๑	พ.ศ. ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๙๐๗)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักษัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราช	
๑๒	พ.ศ. ๒๔๕๐	เมืองธัญบุรี	การประกวดพรรณข้าว	
๑๓	พ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๘)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักษัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราช	
๑๔	มีนาคม ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๘)	วัดสุทัศน์เทพวราราม	การแสดงพิพิธภัณฑภัณฑ์ข้าว ปลูก ร.ศ. ๑๒๗	
๑๕	ตุลาคม ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๐๙)	เมืองสุราษฎร์ ประเทศยะวา	การประชุมพิพิธภัณฑภัณฑ์พฤษชาติ ที่มีเส้นใช้เครื่องจักรบริหาร กระทำการให้มีประโยชน์	ส่งผู้แทนกระทรวง เกษตร ไปร่วม ประชุม

ตารางที่ ๓ “เอกซิบิเชน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ หลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ (๒)

ลำดับ	ปี	สถานที่	ชื่อ	หมายเหตุ
๑๖	มกราคม ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๑๐)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระ พุทธชินราช	
๑๗	เมษายน ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๙๑๐)	สระประทุมวัน	งานแสดงกลีกรรมแลพานิช การ ร.ศ. ๑๒๕	
๑๘	พ.ศ. ๒๔๕๔ (ค.ศ. ๑๙๑๑)	เมืองคูริน ประเทศอิตาลี	International Exhibition of Industry and Labour	ตัวแทนเป็นอดีต ข้าราชการสยามชาว ต่างประเทศ
๑๙	กุมภาพันธ์ ๒๔๕๕ (ค.ศ. ๑๙๑๐)	วัดไตรภูมิ เมืองเพชรบูรณ์	การแสดงกลีกรรมแลพานิชการ มณฑลเพชรบูรณ์ ร.ศ. ๑๒๕	
๒๐	พ.ศ. ๒๔๕๔ (ค.ศ. ๑๙๑๑)	สระประทุมวัน กรุงเทพฯ	งานแสดงกลีกรรมแลพานิช การ ร.ศ. ๑๓๐	
๒๑	มกราคม ๒๔๕๕ (ค.ศ. ๑๙๑๓)	โรงเรียนสวนกุหลาบ วิทยาลัย	งานแสดงศิลปการหัตถกรรม นักเรียน	
๒๒	มกราคม ๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๔)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และ สวนมิสกวัน	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธ ชินราช วัดเบญจมบพิตร และ งาน แสดงศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๒๓	มีนาคม ๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๔)	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก	การแสดงกลีกรรม หัตถกรรม แลพานิชการ มณฑลพิษณุโลก	
๒๔	มกราคม ๒๔๕๗ (ค.ศ. ๑๙๑๕)	โรงเรียนสวนกุหลาบ วิทยาลัย	งานแสดงศิลปการหัตถกรรม นักเรียน	
๒๕	มีนาคม ๒๔๕๗ (ค.ศ. ๑๙๑๕)	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก	การแสดงกลีกรรม หัตถกรรม แลพานิชการ มณฑลพิษณุโลก	
๒๖	พ.ศ. ๒๔๕๘ (ค.ศ. ๑๙๑๕)	เมืองซานฟรานซิสโก สหรัฐอเมริกา	Panama-Pacific International Exhibition	ตัวแทนสยามชาว ต่างประเทศ
๒๗	มกราคม ๒๔๕๘ (ค.ศ. ๑๙๑๖)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม สวนมิสกวัน ไปถึง สนามม้า สโมสรเสือป่าและอ่าวเขาดิน	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธ ชินราช วัดเบญจมบพิตร และ งาน แสดงศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๒๘	เมษายน ๒๔๕๘ (ค.ศ. ๑๙๑๖)	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก	การแสดงกลีกรรม หัตถกรรม แลพานิชการ มณฑลพิษณุโลก	
๒๙	มกราคม ๒๔๕๙ (ค.ศ. ๑๙๑๗)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม สวนมิสกวัน ไปถึง สนามม้า สโมสรเสือป่าและอ่าวเขาดิน	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธ ชินราช วัดเบญจมบพิตร และ งาน แสดงศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	

ตารางที่ ๓ “เอกซิบิเชน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ หลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ (๓)

ลำดับ	ปี	สถานที่	ชื่อ	หมายเหตุ
๓๐	เมษายน ๒๔๖๐ (ค.ศ. ๑๙๑๗)	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก	การแสดงกลีกรรรม หัตถกรรม แลพานิชการ มณฑลฝ่ายเหนือ	
๓๑	มกราคม ๒๔๖๐ (ค.ศ. ๑๙๑๘)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม สวนมิสกวัน ไปถึง สนามม้า สโมสรเสือป่า	งานนักจัดถุกษ์นมัสการพระ พุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร และ งานแสดงศิลปหัตถกรรม นักเรียน	
๓๒	มกราคม ๒๔๖๑ (ค.ศ. ๑๙๑๘)	สวนจิตรลดา	งานฤดูหนาว และ งานแสดง ศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๓๓	มกราคม ๒๔๖๓ (ค.ศ. ๑๙๒๑)	สวนจิตรลดา	งานฤดูหนาว และ งานแสดง ศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๓๔	มกราคม ๒๔๖๔ (ค.ศ. ๑๙๒๒)	สวนจิตรลดา	งานฤดูหนาว และ งานแสดง ศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๓๕	ค.ศ. ๑๙๒๒ (พ.ศ. ๒๔๖๕)	เมือง Stoke-on-Trent ประเทศอังกฤษ	League of Nations Union	
๓๖	กุมภาพันธ์ ๒๔๖๕ (ค.ศ. ๑๙๒๓)	พระราชอุทยานสราญรมย์	งานฤดูหนาว และ งานแสดง ศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๓๗	ค.ศ. ๑๙๒๓ (พ.ศ. ๒๔๖๖)	เมืองโกเธมเบอร์ก ประเทศสวีเดน	Aerial Exhibition	เจ้าหน้าที่การทูต สยามในต่างประเทศ
๓๘	มกราคม ๒๔๖๖ (ค.ศ. ๑๙๒๔)	พระราชอุทยานสราญรมย์	งานฤดูหนาว และ งานแสดง ศิลปการหัตถกรรมนักเรียน	
๓๙	พ.ศ. ๒๔๖๗ (ค.ศ. ๑๙๒๕)	โรงเรียนสวนกุหลาบ วิทยาลัย	งานแสดงศิลปการหัตถกรรม นักเรียน	
๔๐	๒๓ มกราคม ถึง มีนาคม ๒๔๖๘ (ค.ศ. ๑๙๒๖)	สวนลุมพินี	สยามรัฐพิพิธภัณฑ์	ยกเลิกก่อนกำหนด จัดงาน

ส่วน “เอกซฮิบิเชน” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแสดงให้เห็นความสำคัญของการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยามที่มีขึ้นอย่างต่อเนื่องมาจากรัชกาลก่อน โดยให้ความสำคัญกับ “เอกซฮิบิเชน” ของข้าราชการกระทรวงต่างๆ อันสะท้อนให้เห็นว่าการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ ทำให้ข้าราชการในกระทรวงเกษตรราชการและกระทรวงธรรมการ เห็นความสำคัญของการจัดประกวดสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร คือ ผลผลิตทางด้านกสิกรรมและผลงานศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่นต่างๆ ที่จะทำใหราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ “เอกซฮิบิเชน” ของข้าราชการสะท้อนให้เห็นว่ามีพัฒนาการมาจากงานวัดเบญจมบพิตร ดังจะได้กล่าวต่อไปในบทที่ ๓

การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามในต่างประเทศ หลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นการตอบรับที่จะส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศเพียง ๔ ครั้ง คือ มหกรรมนานาชาติครั้งยิ่งใหญ่ของโลก ๒ ครั้ง ที่ฝรั่งเศสกับสหรัฐอเมริกา และ “เอกซฮิบิเชน” ในประเทศที่มีความใกล้ชิดกับราชสำนักสยามอีก ๒ ครั้ง ที่รัสเซียกับอิตาลี

มหกรรมนานาชาติครั้งยิ่งใหญ่ คือ “เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๔๓ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบรับว่าสยามจะส่งสิ่งของไปตั้งแสดง เมื่อครั้งที่ประทับอยู่ในยุโรป สะท้อนให้เห็นว่าทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีความก้าวหน้าและทันสมัย จึงทรงเข้ามาจัดการประชุมเตรียมงานด้วยพระองค์เอง โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการในประเทศ ๒๑ คน มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงเป็นประธานและพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ทรงเป็นเลขานุการ แจกแจงหน้าที่รับผิดชอบของผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ โดยละเอียด เช่น ให้กระทรวงการคลังจัดให้เจ้าพนักงานในกรมเกษตรการเป็นผู้รวบรวมสินค้า สำหรับสิ่งของที่มีอยู่ในหัวเมืองนั้น จะทำบัญชีรายการมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลในสังกัดกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดำเนินการจัดหาโดยเบิกค่าใช้จ่ายจากกระทรวงพระคลังฯ เมื่อคัดเลือกสิ่งของพร้อมที่จะจัดส่งไปตั้งแสดงในต่างประเทศได้ ก็ทดลองจัดและตั้งแสดงสิ่งของเหล่านั้น ณ พิพิธภัณฑวังหน้าก่อน ทำให้ทราบว่าผู้ชมในต่างประเทศจะได้แลเห็นสิ่งของเหล่านั้นอย่างไร^{๑๑๖} เป็นต้น

การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่ราชสำนักไม่ได้เรียกเกณฑ์สิ่งของไปยังหัวเมืองทั้งหลายเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่เลขานุการคณะกรรมการได้ประกาศเชิญชวนให้บรรดาพ่อค้าในสยามเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องจัดหาสิ่งของตั้งแสดงด้วย โดยอธิบายความหมายและ

^{๑๑๖} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๕๓ จดหมายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศราชหฤทัยและเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐.

ความสำคัญของการแสดง พร้อมกับรายละเอียดของที่บรรดาพ่อค้าจะนำไปตั้งแสดงพร้อมกันใน ส่วนของสยาม แจ้งความลงในหนังสือพิมพ์ ดังนี้^{๑๑๑}

ด้วยจะได้มีการแสดงพิพิธภัณฑท์ใหญ่ในกรุงปารีส ในปี คฤศตศักราช ๑๕๐๐ (รัตนโกสินทรศก ๑๑๕) ได้มีพระราชโองการ โปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการสำหรับจัดการส่วนกรุงสยามออกไปช่วย แล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงเปนพระราชธุระ เสด็จดำรงในที่ผู้เปนประธานแห่งกรรมการนั้นด้วย

การแสดงพิพิธภัณฑท์นี้เป็นที่ชุมนุมโอ้อวดสรรพคำ แลพิชา ข่างประชุมซื้อขายกันเปนการใหญ่ มหาชนทุกๆ ประเทศทั่วโลกย่อม พากันไปดูในที่นั้นมากกว่ามาก เปนโอกาสที่จะได้สำแดงฝีมือช่าง ฤ สิ่งสินค้าโฆษณาให้ปรากฏ เปนเครื่องส่อให้ขายได้ดีในเวลานั้น และ ส่อให้มีผู้สั่งว่าซื้อต่อไป แแต่ประโยชน์แพร่หลาย

จึงขอแจ้งความมายังคนไทยข้าขอบขัณฑ์เสมา แลชาว ต่างประเทศซึ่งมาฟังพระบรม โภธิสมภารตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยาม บรรดาเปน ข่างทำสิ่งที่แล้วด้วยวิชาโดยฝีมือ ฤผู้ต้นคิดเครื่องจักรกล เครื่องมือทำการ แลเครื่องศึกษาเกิดประโยชน์ต่างๆ แลผู้ประกอบ ปลุกฤสร้างแลหาสิ่งสินค้าต่างๆ ให้ทราบทั่วกันว่า

ถ้าผู้ใดเห็นสิ่งของๆ ตนเปนสิ่งของดีมีประโยชน์ คาดว่า จะเปนเครื่องต้องประสงค์ของมหาชนในอนาคต ประเทศ แลมีความ ประสงค์จะใคร่จำหน่ายสิ่งของนั้นๆ ให้แพร่หลายมากไปในหัวเมือง ต่างประเทศ บรรดาจะส่งสิ่งของเปนตัวอย่างออกไปตั้งเพื่อเปนทาง ให้มีผู้สั่งขึ้นต่อไป ฤจะส่งสิ่งของเหล่านั้นอย่างละหลายๆ ออกไป สำหรับจำหน่ายขายในที่นั้น เข็มผู้มีจดหมายบอกซื้อห้าง ฤชื่อคนตำบล ที่ตั้งทำการฤที่อยู่ แลข้อความนั้นๆ โดยชัดเจนมายังผู้มีชื่อในท้าย หนังสือนี้ ถ้ากรรมการเห็นชอบว่าสิ่งเหล่านั้น อาจจะเป็นประโยชน์ก็ จะเอาเปนธุระจัดให้สมประสงค์ ฤถ้ามิฉะนั้นก็จะ ได้ชี้แจงเหตุมิควร

^{๑๑๑} สจข., ร.๕ บ. ๑๑/๒๕, “แจ้งความ เรื่องแสดงพิพิธภัณฑท์กรุงปารีส ปีคฤศตศักราช ๑๕๐๐ ส่วน ของกรุงสยาม” ข้อความตามหัวเรื่องนี้ได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ๑๔, ๔๔ (๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖): ๑๕๓-๑๕๔.

ส่งสิ่งนั้นๆ ไปให้ทราบ ถ้าส่งไป เจ้าของสิ่งของต้องรับใช้ค่ารวงเอง
 กรรมการเป็นแต่ธุระรักษาพาออกไปจัดตั้งทั้งจำหน่ายขายให้ ถ้ามี
 ผู้สั่งซื้อต่อไป กรรมการจะเป็นธุระชักนำไปประกาศให้รู้จักกัน
 ได้ซื้อขายต่อไป ถ้าเป็นของขายๆ ได้เท่าใด กรรมการก็จะส่งเงินให้ ถ้า
 ขายเหลือ เจ้าของจะให้ขายทอดตลาด ฤจะให้ค่ารวงพากลับคืนมาส่ง
 ก็จะจัดให้สมปรารถนา

ท่านผู้มีประสงค์ดังจะกล่าวแล้วนี้ เชิญจดหมายบอกมาก่อน
 สิ้นเดือนกันยายน ร.ศ. ๑๑๗ แลกำหนดส่งสิ่งของในกันยายน ร.ศ.
 ๑๑๘

ในส่วนของคุณะทำงานในต่างประเทศนั้นพบว่า พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค)
 ราชทูตสยามประจำกรุงปารีส ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นตัวแทนสยามใน “เอกซฮิบิเชน” นี้ได้จัดทำ
 หนังสือคู่มือนำชมอาคารของสยามที่กรุงปารีส^{๑๑๘} โดยมีข้อมูลสถิติการค้าของสยามและแผนที่
 แสดงอาณาเขตของสยามและดินแดนใกล้เคียง อันเป็นแผนที่สมัยใหม่ที่จัดทำโดยกรมแผนที่ของ
 สยาม เพื่อให้นานาชาติได้รับทราบข้อมูลเรื่องเขตแดนของสยามจากทางฝ่ายสยามบ้าง เพราะก่อน
 หน้านั้นแผนที่เขตแดนในอินโดจีนเป็นข้อมูลของฝรั่งเศสแต่ฝ่ายเดียว ส่วนแผนที่เขตแดนในแหลม
 มลายูก็เป็นข้อมูลของอังกฤษ ดังนั้น “เอกซฮิบิเชน” ครั้งนี้จึงมีความสำคัญต่อสยามมิใช่น้อย
 เพราะว่าเป็นครั้งแรกที่สยามได้นำเสนอข้อมูลเรื่องเขตแดนในคาบสมุทรมอินโดจีนและแหลมมลายู
 ซึ่งสยามได้จัดทำขึ้นตามมาตรฐานการทำแผนที่สากลมาเสนอต่อที่ประชุมนานาชาติ ทำให้มีการ
 เปรียบเทียบข้อมูลของมหาอำนาจผู้แสวงหาอาณานิคมในภูมิภาคนี้กับข้อเท็จจริงของอารยประเทศ
 ที่ตั้งอยู่ในท่ามกลางอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก เพื่อให้นานาชาติได้รับทราบ อัน
 เป็นความพยายามที่จะแสดงให้เห็นความเท่าเทียมกันของสยามในการใช้ประโยชน์จากการเป็น
 สมาชิกของโลกเพื่อปกป้องอาณาเขตของบ้านเมืองตามแบบอย่างของชาติตะวันตก

^{๑๑๘} สจข., น. ๖.๕ ๖.๒-๒๑, *Le Royaume de Siam: Notice historique, économique et statistique*. (Paris: Imprimerie Industrielle et Artistique, 1900).

ภาพที่ ๕ พลับพลาสยาม
 มหกรรมนานาชาติที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๔๓^{๑๑๖}

^{๑๑๖} “[36] The Siamese pavilion on the Champs de Mars”, in Richard D. Mandell, **Paris 1900: The great world’s fair**, (Toronto, University of Toronto Press, 1967).

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงรับผิดชอบเรื่องการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ ได้เปลี่ยนแปลงวิธีปฏิบัติงานในต่างประเทศ เมื่อทรงเสนอให้แต่งตั้งชาวต่างประเทศผู้มีความสัมพันธ์อันดีกับคณะลูกขุนผู้ตัดสินรางวัลในประเทศนั้นๆ เป็น “ตัวแทนสยามในต่างประเทศ” ดังที่เห็นจากการตั้งแสดงสิ่งของที่เมืองเซนต์หลุยส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๔๔๗) ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้เสด็จประพาสสถานที่จัดการแสดงนั้น และทรงยืนยันการเข้าร่วมตั้งแสดงของสยามด้วยพระองค์เองอีกครั้งหนึ่ง^{๑๒๐} ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินเยือนสหรัฐอเมริการะหว่างทางเสด็จนิวัตพระนครหลังจากที่ทรงสำเร็จการศึกษาจากยุโรปแล้ว และต่อมา ทรงได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบการตั้งแสดงสิ่งของในครั้งนี้ด้วย ส่วนเจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามได้เปลี่ยนบทบาทเป็นข้าหลวงตรวจการ ทำหน้าที่รายงานเรื่องราวต่างๆ กลับมายังสยามแทน^{๑๒๑}

การเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัตินี้ทำให้โปรเฟสเซอร์กอร์ ผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศใช้ความสามารถส่วนบุคคลและเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นช่องทางให้สยามได้รับการยอมรับมากขึ้น ดังที่พระยาอรรคราชวราทร อัครราชทูตสยามประจำกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ผู้ทำหน้าที่ผู้ตรวจการแสดงของสยามได้รายงานกลับมายังสยามว่า “ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะกราบทูลได้ว่าสิ่งของๆ ไทยได้เป็นการ Success โดยบริบูรณ์ทุกอย่างทุกประการจนเกินความคาดหมาย” ทั้งนี้เพราะสยามได้รับรางวัลรวมทั้งสิ้น “แปดเหรียญ ๑๕๕ เหรียญกับแกรนด์ไปรส ๔” ทั้งนี้เพราะ “ความมองอาจสามารถความชำนาญความพากเพียรแลไหวพริบคืดของโปรเฟสเซอร์กอร์... ถ้าคิดตามส่วนสิ่งของที่ได้มาแสดงพิพิภคณ์ครั้งนี้ ของไทยได้รางวัลมากกว่าประเทศอื่นทั้งสิ้น” นอกจากนั้นแล้ว สยามได้รับเกียรติอย่างมากในการแสดงครั้งนี้ ดังที่พระยาอรรคราชวราทรได้รายงานเพิ่มเติมว่า^{๑๒๒}

...ยังมี Diploma ที่จะถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเฉพาะพระองค์อีกฉบับหนึ่ง เปนการที่ชาวอเมริกันมีความมุ่งหมายจะยกย่องพระเกียรติยศอย่างที่สุดที่คนอเมริกันจะกระทำได้ Diploma อย่างนี้ได้ถวายพระเจ้าแผ่นดินอื่นอีกแต่สองพระองค์เท่านั้น คือ พระเจ้าแผ่นดิน

^{๑๒๐} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๕๓ โทรเลขสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๑๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๐๒.

^{๑๒๑} สจข., กต.๕๔/๓๘ รายงานพระยาอรรคราชวราทร กราบทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช, ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓.

^{๑๒๒} สจข., ร.๕ บ. ๑๑/๕๓ พระยาอรรคราชวราทร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ, ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓.

อังกฤษแลเยอรมัน ในการที่พระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ได้แสดงความกรุณาปรานีต่อราษฎรนอกจากทางราชการ

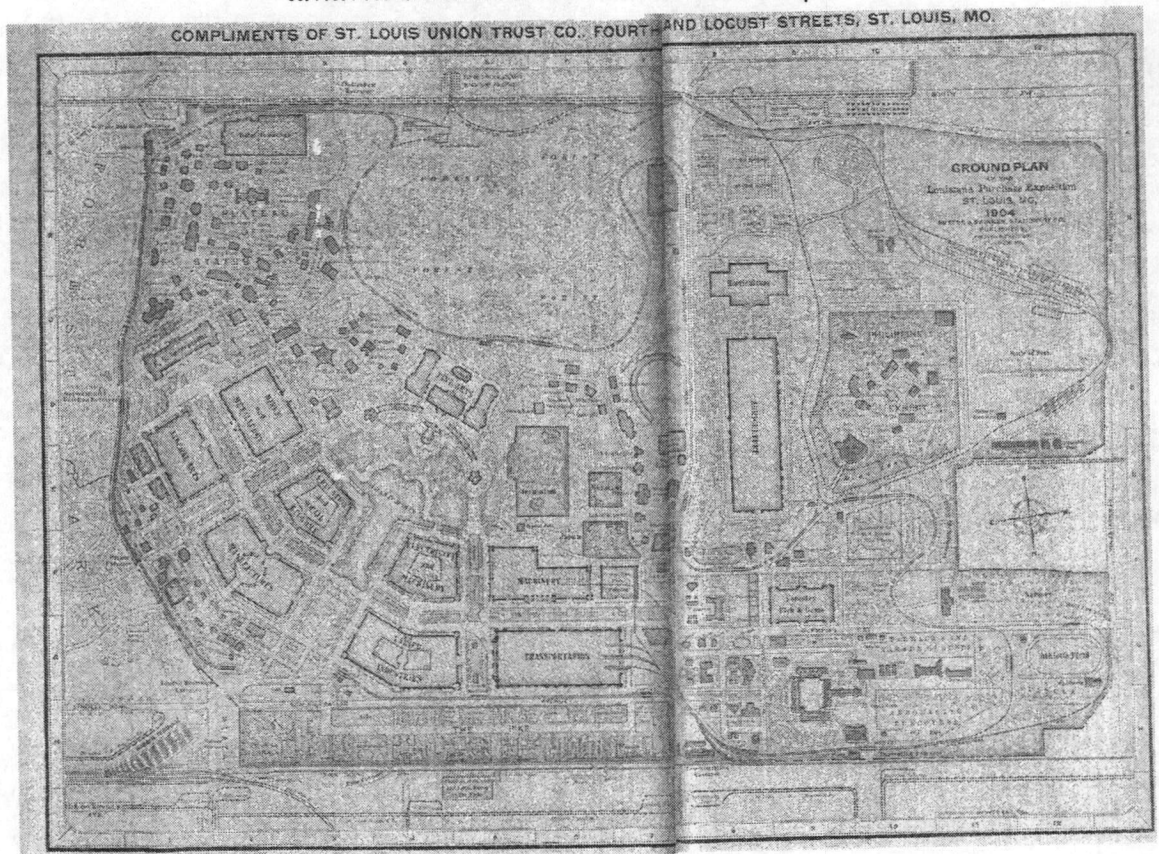
แลการที่เจ้าพนักงาน *Grand Jury* ของพิพิธภัณฑ์ได้คิดจะถวาย *Diploma* แก่พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษแลเยอรมันนั้นยังเป็นการปกปิดอยู่ยังไม่แพร่หลาย แต่โปรเฟสเซอร์ก็ออกไปได้ทราบความมาทางไปรเวต จึงได้มาเล่าให้ข้าพระพุทธเจ้ากับมิสเตอร์ลอฟตัสฟัง จึงคิดด้วยเกล้าฯ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ควรจะได้ทรงรับ *Diploma* อย่างนี้เหมือนกัน แต่จะต้องยกย่องความดีในส่วนพระองค์ที่ได้ทรงบำรุงบ้านเมืองแลมีพระมหากรุณาแก่ประชาราษฎรเป็น เอนกประการนั้นให้ *Grand Jury* ทราบ คือ ๑ ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติเลิกทาส ๒ ได้ทรงรวบรวมพระไตรปิฎกออกพระราชทรัพย์ในส่วนพระองค์เป็นอันมาก จ้างให้มีผู้แปลเป็นอักษรไทยแจกจ่ายทั่วพระราชอาณาจักรสยาม จนเมืองต่างประเทศก็ได้รับแทบจะทั่วโลก เพื่อจะทรงบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรเจริญต่อไป ๓ ได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานที่ดินแก่ราษฎรผู้มีหลักถาน หรือ *Certificate* ว่าตนได้อาศัยในที่นั้นๆ มานานแล้ว เพราะเหตุว่าบรรดาที่ดินในประเทศสยามต้องเป็นของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหาได้ทรงยึดถือเอาตามธรรมเนียมนี้ไม่ แลยังมีอีกหลายอย่างหลายประการที่จะยกย่องต่อโลกได้ แต่โปรเฟสเซอร์ก็เห็นว่าแต่เพียง ๓ ข้อเท่านั้นก็พอจะไปเสนอต่อที่ประชุม *Grand Jury* ให้สำเร็จได้ เมื่อพวก *Grand Jury* ได้เห็นข้อความที่โปรเฟสเซอร์ก็นำขึ้นเสนอ ก็พร้อมกันเห็นด้วยว่าควรจะต้องถวาย *Diploma* ต่อได้ฝ่าล่องธุลีพระบาทอีกฉบับหนึ่ง จึงรวมเป็นสามฉบับอย่างเดียวกัน

....แต่ชั้น *President* ของเขาเองก็ไม่ได้รับ *Diploma* นี้ แลเมื่อเจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์ได้ออกประกาศให้โลกทราบในการที่ได้ถวาย *Diploma* ต่อพระเจ้าแผ่นดินทั้งสามองค์นี้เมื่อใดแล้ว จะเป็นชื่อเสียงแลเกียรติยศแก่ชาวประเทศตะวันออกขึ้นเป็นอันมาก...

การปฏิบัติหน้าที่ของโปรเฟสเซอร์ก็นำให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินชาติตะวันออกเพียงพระองค์เดียวที่ได้รับรางวัลเกียรติยศรางวัลเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินชาติตะวันตก นับเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในสหรัฐอเมริกาที่ประสบความสำเร็จมากกว่าที่เคย

ได้รับความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของโปรเฟสเซอร์กอร์นี่ พระยารรคราชวรพรตได้รายงานว่าเป็น เพราะ “เขามีความจงรักภักดีในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชโดยแท้ หาได้เข้ารับทำการเพื่อจะหาประโยชน์ส่วนเงินทองก็หาไม่ได้” และเสนอให้ขอพระราชทานเลื่อนชั้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ โปรเฟสเซอร์กอร์นี่ควรจะได้รับเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่งด้วย^{๑๒๓}

แผนผังที่ ๑ มหกรรมนานาชาติที่เมืองเซนต์หลุยส์

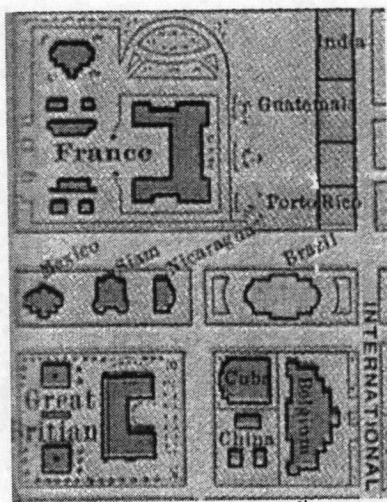

แผนผังที่ ๑ แสดงให้เห็นสถานที่ตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่เมืองเซนต์หลุยส์ พ.ศ. ๒๔๔๗ ที่ St. Louis Union Trust Co. ทำแจกเป็นที่ระลึกแก่ผู้เข้าชมมหกรรมนี้ ออกแบบให้มีลักษณะคล้ายกับแผนที่สหรัฐอเมริกาเมื่อมองกลับหัวจากทิศเหนือเป็นทิศใต้ และกลับข้างจากตะวันออกไปตะวันตก^{๑๒๔} โดยกำหนดเขตการใช้พื้นที่อย่างชัดเจน กล่าวคือ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ (มุมขวาล่างของแผนที่) เป็นที่ตั้งอาคารจัดแสดงของมลรัฐต่างๆ ของสหรัฐอเมริกา ส่วนการ

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๔} Baxton & Skinner Stationery Co., 1904, Ground Plan of the Louisiana Purchase Exposition, reprinted in Martha R. Clevenger, “Indescribably grand”: Diaries and letters from the 1904 world’s fair, pp.76-77.

นำเสนอเรื่องราวของฟิลิปปินส์อันเป็นอาณานิคมของประเทศนั้นอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ (มุมซ้ายบนของแผนที่) อาคารดั้งเดิมสิ่งของประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ นั้น ส่วนใหญ่อยู่ทางด้านทิศเหนือ พลับพลาของนานาชาตินั้น แทรกกระจายอยู่ระหว่างอาคารดั้งเดิมสิ่งของประเภทต่างๆ ทั้งด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของแผนที่ สำหรับพื้นที่บันเทิง (The Pike) นั้น อยู่ทางฝั่งตะวันออกของทิศเหนือ (มุมล่างซ้ายของแผนที่)

แผนที่ที่ ๒ ส่วนขยายที่ตั้งพลับพลาสยาม

ภาพที่ ๖ พลับพลาสยาม พ.ศ. ๒๔๔๗

แผนที่ที่ ๒ เป็นการขยายให้เห็นที่ตั้งของพลับพลาสยาม บน Olympian Way ให้เห็นชัดเจนขึ้น พลับพลาสยามตั้งอยู่ระหว่างพลับพลาเม็กซิโกกับนิการากัว ทางด้านทิศเหนือเป็นพลับพลาของสหราชอาณาจักร และด้านทิศใต้เป็นพลับพลาของฝรั่งเศส

พลับพลาสยามเป็นแบบจำลองของพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามที่กำลังก่อสร้าง^{๑๒๕} ตรงสนามด้านหน้าพลับพลา มีเสาธงที่เขียนชื่อ “SIAM” ไว้ที่ฐานและชักธงช้าง (ในภาพที่ ๖ เห็นเพียงฐานของเสาธง ที่ตรงมุมล่างขวา) พลับพลาจัตุรมุขนี้มีขนาดกว้างยาว ๖๖ ฟุต ภายในเป็นห้องเล็กๆ ที่ใช้เป็นห้องทำงาน ตั้งแสดงเครื่องศาสตราวุธ เครื่องดนตรีและแบบจำลองพระอารามจากหอนิวซีแลนด์ที่กรุงเทพฯ สัปคับและงาช้าง นอกจากนี้ ที่ผนังด้านหนึ่งภายในพลับพลา นั้น ตกแต่งด้วยพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ

^{๑๒๕} EXTERIOR, SIAM PAVILION, Louisiana Purchase Exposition, 1904, Library of Congress, Prints and Photographs, Francis Benjamin Johnston Collection, Neg. # LC-Z-62115161 , reprinted in Lisa McQuail, *Treasures of two nations*, p. 37.

พระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร^{๑๒๖} ดังตัวอย่างพระบรมฉายาลักษณ์ในภาพที่ ๗^{๑๒๗} โดยมีเครื่องดนตรีและงานศิลปหัตถกรรมต่างๆ ตั้งแสดงไว้ในตู้ ดังที่ปรากฏในภาพที่ ๘^{๑๒๘}

โปรเฟสเซอร์กอร์ได้จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ตัวอย่างข้าวและผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ (ภาพที่ ๙)^{๑๒๙} ตลอดจนเครื่องมือจับปลา กับดักสัตว์ หนั่งเถื่อและเขาสัตว์ประเภทต่างๆ (ภาพที่ ๑๐)^{๑๓๐} ไว้ในหอแสดงกิจกรรม ส่วนโรงสีข้าวที่ได้รับรางวัลจากมหกรรมนี้ (ภาพที่ ๑๑) ก็ได้เผยแพร่ความสำเร็จให้ปรากฏนี้ใน **Twentieth century impressions of Siam**^{๑๓๑}

^{๑๒๖} Elana V. Fox, **Inside the world's fair of 1904: Exploring the Louisiana purchase exposition**, Volume One, (1st Book Library, 2003), p. 141.

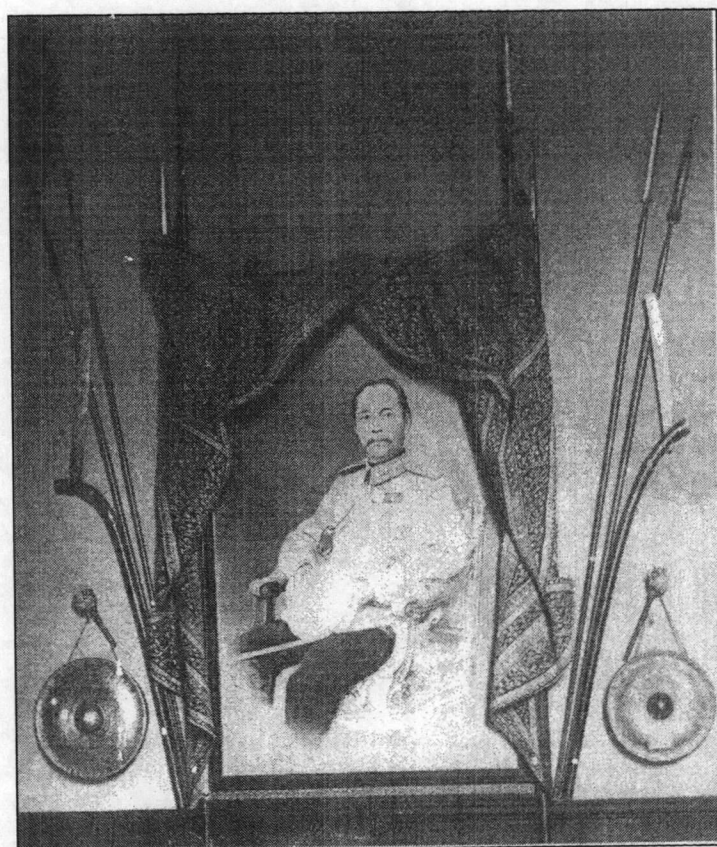
^{๑๒๗} PORTRAIT OF KING CHULALONGKORN, Siam Pavilion, Louisiana Purchase Exposition, 1904, Library of Congress, Prints and Photographs, Francis Benjamin Johnston Collection, Neg. # LC-Z-62115160, reprinted in Lisa McQuail, **Treasures of two nations**, p. 45.

^{๑๒๘} SIAM EXHIBIT, Siam Pavilion, Louisiana Purchase Exposition, 1904, Library of Congress, Prints and Photographs, Francis Benjamin Johnston Collection, Neg. # LC-J696-15, reprinted in Lisa McQuail, **Ibid.**, p. 38.

^{๑๒๙} SIAM EXHIBIT, Agricultural Hall, Louisiana Purchase Exposition, 1904, Library of Congress, Prints and Photographs, Francis Benjamin Johnston Collection, Neg. # LC-J696-18, reprinted in Lisa McQuail, **Ibid.**, p. 38.

^{๑๓๐} FISH TRAPS, MAMMAL TRAPS, AND ZOOLOGICAL SPECIMENS, Agricultural Hall, Louisiana Purchase Exposition, 1904, Library of Congress, Prints and Photographs, Francis Benjamin Johnston Collection, Neg. # LC-J696-21, reprinted in Lisa McQuail, **Ibid.**, p. 39.

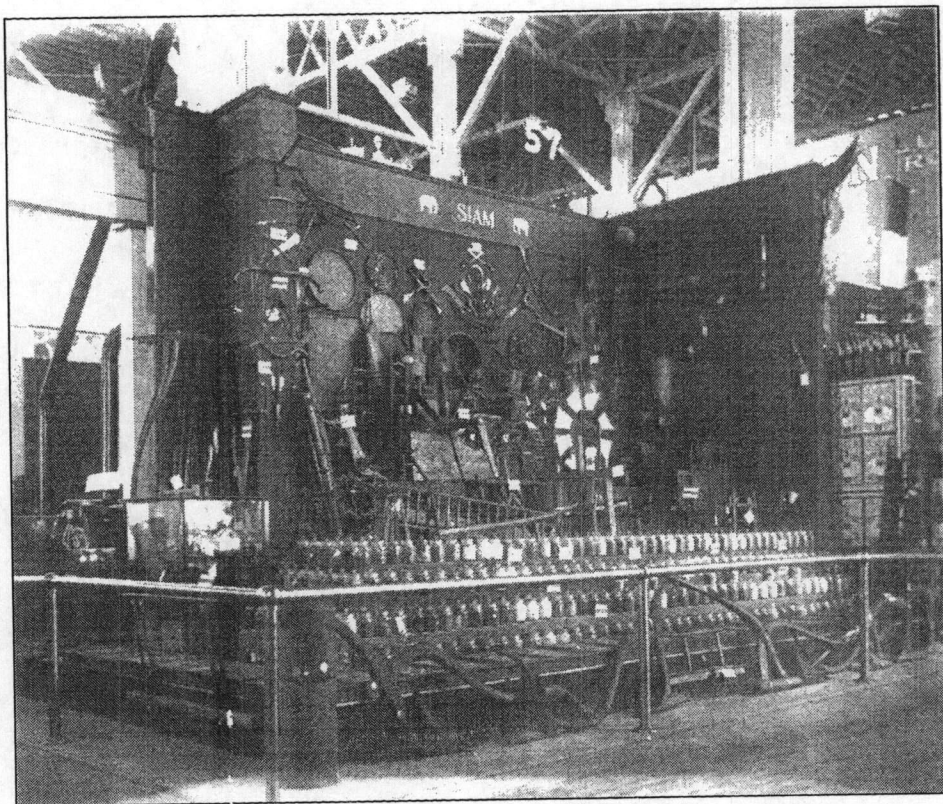
^{๑๓๑} "Kim Ceng & Co.," in Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, **Twentieth century impressions of Siam**, (Singapore: White Lotus, reprinted 1994), p. 160.

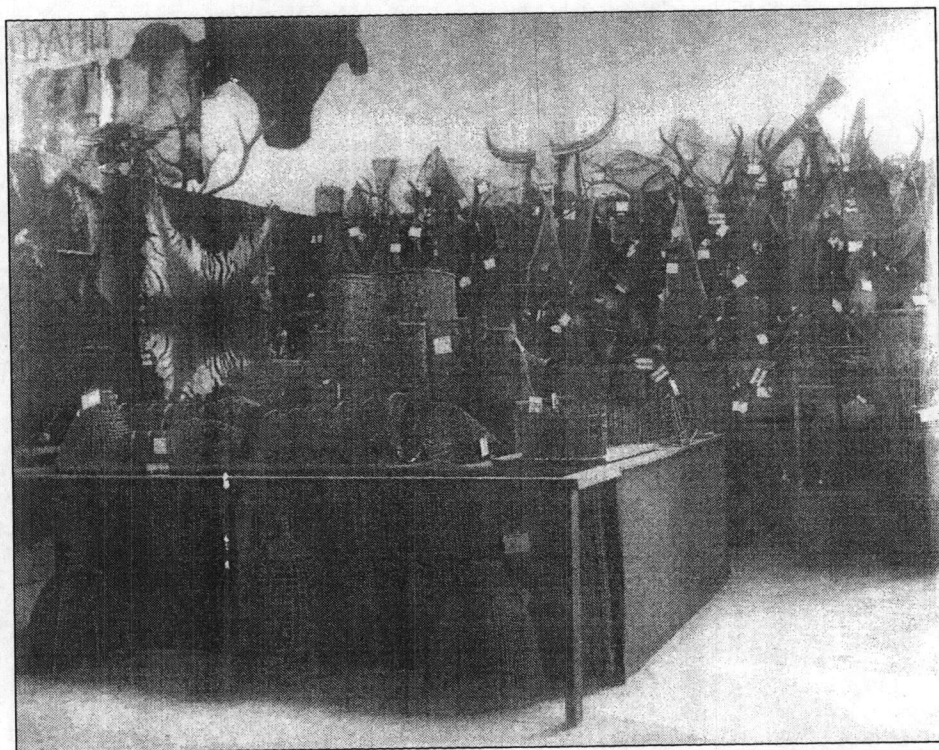
ภาพที่ ๗ พระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับภายในพลับพลาสยาม

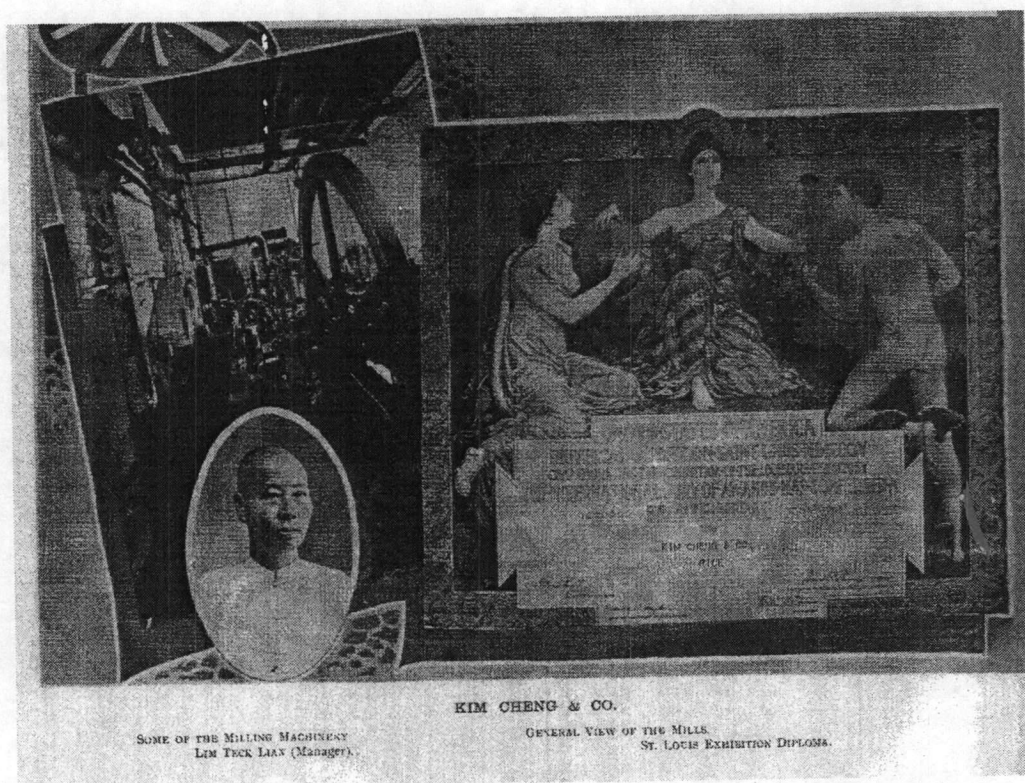
ภาพที่ ๘ สิ่งของที่จัดแสดงภายในพลับพลาสยาม
มหกรรมนานาชาติที่เมืองเซนต์หลุยส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๔๗

ภาพที่ ๕ การแสดงผลผลิตทางการเกษตรของสยามในหอกลีกรรม
มหกรรมนานาชาติที่เมืองเซนต์หลุยส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๔๗

ภาพที่ ๑๐ การแสดงเครื่องมือจับปลาของสยามในหอแสดงกลีกรรม
มหกรรมนานาชาติที่เมืองเซนต์หลุยส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๔๗

ภาพที่ ๑๑ โฆษณาโรงสีข้าวกิมเจ็ง ที่ได้รับรางวัลเหรียญบรอนซ์จากการประกวดข้าว
จากมหกรรมนานาชาติที่เมืองเซนต์หลุยส์ พ.ศ. ๒๔๔๗

ส่วนการแสดงพิพิธภัณฑ์เครื่องมือจับสัตว์น้ำ ที่กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ประเทศรัสเซีย (พ.ศ. ๒๔๔๕) นั้น ได้ทรงมอบหมายให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีว่า
กรมทาดไทยทรงเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาสิ่งของจัดแสดง ได้แก่ เครื่องจักสานฝีมือนักโทษ กรม
ราชทัณฑ์ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานสิ่งของนั้นไว้ ณ
พิพิธภัณฑ์กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก เมื่อการแสดงนั้นสิ้นสุดลง^{๑๒}

การแสดงพิพิธภัณฑ์ ณ เมืองตูริน ประเทศอิตาลี (พ.ศ. ๒๔๕๔) นั้น สมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชทรงได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบเช่นเดียวกับการแสดงที่เมืองเซนต์หลุยส์ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๗ เนื่องจากรัฐบาลสยามได้ว่าจ้างช่างชาวอิตาลีจำนวนมากมาก่อสร้างและตกแต่งพระที่นั่ง
อนันตสมาคม ช่างชาวอิตาลีเหล่านี้จึงมีบทบาทสำคัญในการก่อสร้างและตกแต่งอาคารตั้งแสดง
ของสยาม สำหรับตัวแทนสยามในอิตาลี คือ พระสารสาสน์พลจันทร์ (ยี. อี. เจริญ/G.E. Gerini) อดีต
ข้าราชการสยามชาวอิตาลีที่ลาออกกลับไปใช้ชีวิตในบั้นปลายที่บ้านเกิดเมืองนอน (อย่างไรก็ตาม

^{๑๒} สจข., ม-ร.๕ บ.๑๑/๔๗ เรื่องเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ไปตั้งพิพิธภัณฑ์ที่กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตก่อนกำหนดจัดงานมหกรรมนี้ การตั้งแสดงจึงอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๑๓})

เหตุที่มีการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงยังต่างประเทศน้อยลงกว่าแต่ก่อน เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แสดงพระองค์เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของสยามสมัยใหม่ที่ทันสมัยอย่างชัดเจนแล้วเมื่อเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐ ประกอบกับมีการตั้งสถานอัครราชทูตสยามประจำในต่างประเทศ เจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามจึงทำหน้าที่เสนอภาพลักษณ์ของบ้านเมืองได้โดยที่ไม่จำเป็นต้องส่งสิ่งของไปตั้งแสดงอีก และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ตัวแทนรัฐบาลสยามได้ทำให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงได้รับรางวัลพิเศษเช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินของยุโรปในมหกรรมนานาชาติที่สหรัฐอเมริกา ดังนั้น รัฐบาลสยามจึงไม่จำเป็นต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของบ้านเมืองในต่างประเทศอีก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีเพียง “เอกซฮิบิเชน” ที่นครซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ เท่านั้น ที่สยามต้องเตรียมการอย่างมากเหมือนการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่ต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มหกรรมครั้งนี้จัดขึ้นในวาระสำคัญที่ได้เปิดใช้คลองปานามาเพื่อเชื่อมโลกตะวันออกกับตะวันตกทางฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก การเลือกนครซานฟรานซิสโกเป็นสถานที่จัดงานก็เพราะเมื่อหลายปีก่อนนครแห่งนี้ประสบความเสียหายจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวและไฟไหม้ครั้งใหญ่ “เอกซฮิบิเชน” นี้จึงเป็นการประกาศให้อารยประเทศได้ทราบว่าการแห่งนี้ได้ฟื้นจากหายนะแล้ว แม้ว่ามหกรรมนี้เกิดขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แต่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่เหมือนกับมหกรรมในศตวรรษก่อน และหลังจากนั้นก็ไม่มีการจัดมหกรรมอย่างยิ่งใหญ่เช่นนั้นอีก เนื่องจากนานาประเทศได้รับความบอบช้ำจากสงครามในยุโรป นักวิชาการในเวลาต่อมาจึงถือว่ามหกรรมนี้เป็น “เอกซฮิบิเชน” ครั้งยิ่งใหญ่คราวสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙^{๑๑๔}

อันที่จริง สยามไม่ต้องการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในงานมหกรรมนี้ ดังลายพระหัตถ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ว่า “เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองห่างไกลจากกรุงสยามมาก แลไม่มีทางค้าขายติดต่อกัน ให้เธอคิดอ่านพูดจาตามสมควรที่จะไม่แต่งไปช่วยการนั้น”^{๑๑๕} และรัฐบาลสยามได้ตอบปฏิเสธคำเชิญที่ส่งมาถึงสยามทั้งสองทางนั้นแล้ว คือ การเชิญผ่านทางสถานอัครราชทูตสยามในสหรัฐอเมริกาและการเชิญมายังรัฐบาลสยามที่

^{๑๑๓} สจข., ม-ร.บ ๓/๑๕ เปิดการพิพิธภัณฑที่เมืองคูริน.

^{๑๑๔} Burton Benedict, *The anthropology of the worlds's fairs*, p. 60.

^{๑๑๕} สจข., กต ๕๔/๖๘ หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ถึง หม่อมเจ้าไทรทศประพันธ์ อรรถราชทูตสยาม กรุงวอชิงตัน ดี.ซี., วันที่ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

กรุงเทพฯ แต่ผู้จัดก็ไม่ลดความพยายามที่จะเชิญชวนให้สยามเข้าร่วมในการแสดงนี้ให้จงได้ โดยขอให้กงสุลอเมริกันที่กรุงเทพฯ หาชื่อสมาคมพ่อค้าของสยามเพื่อจะได้ส่งเอกสารเชิญผ่านทางสมาคมนั้น กงสุลอเมริกันจึงต้องสอบถามมายังกระทรวงต่างประเทศ ดังคำอธิบายว่า “ตามหนังสือที่แสดงพิพิธภัณฑน์มีถึงทูตอเมริกันนั้น เขาขอใบอนุญาตชื่อสมาคมที่ตั้งขึ้นในประเทศสยาม เพื่อศึกษาวิชาศาสตร์ต่างๆ กับชื่อเลขานุการและพนักงานของสมาคมนั้นๆ กันมา เพื่อเขาจะได้เชิญตรงยังสมาคมต่างหากส่วนหนึ่ง เพราะรัฐบาลสยามไม่ได้เข้าด้วย”^{๓๖} แม้ว่ากระทรวงต่างประเทศจะยืนยันคำตอบเดิม แต่ผู้จัดก็ส่งจดหมายข่าวแสดงความก้าวหน้าของมหรหรมนีมาให้ทราบอยู่เสมอ จนถึงกับส่งคณะเจ้าหน้าที่มาพบกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศเมื่อต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ (พ.ศ. ๑๘๑๔) ในที่สุด^{๓๗} เสนาบดีได้กราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบผ่านทางพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการ และได้รับคำตอบผ่านทางกรมราชเลขานุการว่า “...มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลมาว่า เรื่องนี้มีข้อขัดข้องสำคัญอยู่ด้วยเรื่องเงินเท่านั้น เข้าพระราชหฤทัยว่าเสนาบดีคลังคงจะอึดอัดขัดข้องอยู่เป็นแน่ ให้ฝ่าพระบาทถามเสนาบดีคลังดู ถ้าไม่มีเงินให้ได้ ก็ให้ฝ่าพระบาททรงตอบบอกปิดไปเถิด”^{๓๘} เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการได้ทรงหารือเรื่องดังกล่าวกับพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ก็ทรงได้รับคำตอบว่าสามารถจะดำเนินการได้หากเป็นการ “จัดไปพอสมควรแก่การ”^{๓๙} รัฐบาลสยามจึงตอบตกลงเข้าร่วมในงานมหรหรมนี้อันเสนาบดีว่าการต่างประเทศได้แจ้งให้พระยาประภากรวงศ์ อรรคราชทูตสยามกรุงวอชิงตันดี.ซี. ได้ทราบความเป็นมาของการเข้าร่วมมหรหรมนี้นี้ตั้งแต่เริ่มต้น และให้เหตุผลว่าเหตุที่รัฐบาลสยามได้ตอบตกลงในที่สุดนั้น เป็นเพราะว่า^{๔๐}

...รัฐบาลอเมริกันก็ได้อุบายพยายามที่จะชักชวนนานาประเทศให้รับเข้า
ส่วนในการแสดงพิพิธภัณฑน์ ถึงกับส่งคอมมิชันเนอร์ไปชักชวนเชื้อเชิญ

^{๓๖} สจข., กต ๕๔/๖๘ จดหมายของ Mr. Jas. A. Barr ถึง Mr. Hamilton King, วันที่ ๑๗ กันยายน ค.ศ. ๑๘๑๒.

^{๓๗} สจข., กต ๕๔/๗๑ จดหมายจากอุปทูตอเมริกัน ถึงเสนาบดีว่าการต่างประเทศ, วันที่ ๖ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๑๔.

^{๓๘} สจข., กต ๕๔/๗๑ จดหมายพระยาบุรีนวรราชทูต ลงนามแทนราชเลขานุการ ถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ, วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖.

^{๓๙} สจข., กต ๕๔/๗๑ หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ถึงพระยาบุรีนวรราชทูต, วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖.

^{๔๐} สจข., กต ๕๔/๗๑ หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ถึง พระยาประภากรวงศ์, วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖.

อยู่เช่นนี้ แม้ว่าจะตอบขอตัวไปอีก อย่างไรก็คงไม่งาม ทั้งรัฐบาล
อเมริกันก็จะเห็นไปว่าเราไม่มีความเอื้อเฟื้ออย่างใดด้วย จึงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เข้าส่วนด้วย..

ทั้งนี้ ทรงแจ้งให้พระยาประภากรวงศ์ทราบรายพระนามและรายนามคณะกรรมการในสยาม โดย
ขอให้พระยาประภากรวงศ์ติดต่อให้โปรเฟสเซอร์กอร์ทำหน้าที่ตัวแทนสยามในต่างประเทศด้วย

สำหรับ “เอกซิบิเซน” ขนาดเล็กอีก ๒ ครั้งนั้น มีขึ้นหลังจากที่มหาสงครามยุติลงแล้ว
และแสดงให้เห็นความก้าวหน้าของสยามกับความเท่าเทียมกับนานาชาติได้อย่างชัดเจน
คือ การแสดงพิพิธภัณฑ์สมาคมสันนิบาตชาติที่ Stoke-on-Trent ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๖๕^{๑๑๐} เพื่อให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสมาคมสันนิบาตชาติที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยมีสิ่งของตั้งแสดง
เพียงเล็กน้อย เช่น ธงชาติและสิ่งของที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของบ้านเมือง สยามเป็นประเทศผู้
ชนะสงครามจึงมีฐานะเป็นสมาชิกก่อตั้งองค์การดังกล่าว ส่วนการแสดงพิพิธภัณฑ์การบินนานาชาติ
ที่เมืองโกทเทมเบอร์ก ประเทศสวีเดน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นการแสดงความก้าวหน้าของอากาศยาน
ในเชิงพาณิชย์ คือ กิจการไปรษณีย์อากาศและการเดินอากาศ ที่มีนานาชาติส่งสิ่งของไปตั้ง
แสดงทั้งสิ้น ๑๓ ชาติ และสยามเป็นชาติตะวันออกเพียงชาติเดียวที่จัดส่งรูปภาพเกี่ยวกับอากาศยาน
ไปตั้งแสดง อันเป็นการศรัทธภาพของสยามที่ไม่ด้อยกว่าชาติตะวันตก ดังที่พระยาวิศาลพจนกิจ
เจ้าหน้าที่การทูตสยาม ณ กรุงโคเปนเฮเกนผู้ไปในงานเปิด “เอกซิบิเซน” นั้น ได้รายงานให้ทราบ
ดังนี้^{๑๑๒}

...กระหม่อมจึงได้เดินทางไปตรวจดูพิพิธภัณฑ์ที่เมืองโคทเทมเบอร์ก
เอง และได้พยายามไปพบรู้จักกับมิสเตอร์บอสโตรม (Bostrom) หัวหน้า
ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์นี้กับมิสเตอร์ Thorsten Gerle, Sub-postmaster
General of the Royal Swedish Post Office in Stockholm ที่เป็นผู้จัด
แขวนรูปการบินพลเรือนทั้งสิ้นนี้ กับผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์อีกหลาย
ท่านหลายคน ต่างคนต่างได้บอกแก่กระหม่อมว่า รูปที่กรมไปรษณีย์

^{๑๑๐} สจข., กค ๕๔/๘๗ จดหมายพระยาบุรีนวราษฐู ธรรมราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอน กราบ
ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ, วันที่ ๑๐ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๖๕.

^{๑๑๒} สจข., กค ๕๔/๘๗ จดหมายพระยาวิศาลพจนกิจ สถานทูตสยามกรุงโคเปนเฮเกน ทูล หม่อมเจ้า
วรรณไวทยากร, วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๖.

สยามได้จัดส่งมาแสดงนี้ น่าดู แล interesting มาก ประชาชนพิศวงมาก
 ที่ในประเทศสยาม การบินได้เจริญมากถึงเพียงนี้...

คำบอกเล่าดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่าสยามได้ติดตามความก้าวหน้าของเทคโนโลยี
 อันทันสมัยในขณะนั้นได้ทันต่อเหตุการณ์เสมอ

วัตถุประสงค์สำคัญของการจัดแสดงมหกรรมนานาชาติในช่วงหลังมหาสงครามนั้น
 ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการฟื้นฟูประเทศ ทั้งทางด้านเกียรติภูมิ เศรษฐกิจและสังคม มักเป็นการแสดง
 ขนาดเล็ก โดยเลือกจัดเฉพาะบางกิจกรรม เช่น การจัดงานออกร้านขายสินค้าประจำปี (Annual
 Fair) การจัดแสดงสินค้าจำเพาะประเภท (Trade Fair) การแสดงสิ่งของและการจัดประชุมสัมมนา
 (Exhibition and Conference) อันเป็นการจัดงานระยะสั้นไม่เกิน ๑ สัปดาห์ ไม่มีกิจกรรม
 หลากหลาย กินเวลานานนับเดือนและใช้พื้นที่ขนาดมหึมาอย่างเช่นที่เคย ดังนั้น จำนวนเอกสารเชิญ
 ให้สยามเข้าร่วมมหกรรมนานาชาติในรัชสมัยนี้จึงมีน้อยกว่ารัชกาลก่อน เพราะเป็นสถานการณ์
 โดยทั่วไปของ “เอกซฮิบิเชน” ในโลกที่ได้ร่วงโรยลง

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับ “เอกซฮิบิเชน” ในโลกช่วงหลังสงคราม ตลอดจนความ
 ไม่พร้อมของสยามทั้งด้านเศรษฐกิจและความไม่สนใจร่วมแสดงของพ่อค้าสยาม มีส่วนสำคัญใน
 การปรับเพิ่มความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่การทูตของสยามในต่างประเทศด้วยเช่นกัน

กรมท่า (คือ กระทรวงต่างประเทศ) ที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับ “เอกซฮิบิเชน” มา
 ตั้งแต่ต้น ในฐานะผู้ประสานงานระหว่างประเทศผู้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” กับพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัว ยังคงทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างคณะทำงานในสยามที่จัดเตรียมสิ่งของไปตั้ง
 แสดง กับคณะทำงานในต่างประเทศ ทั้งยังมีหน้าที่จัดส่งสิ่งของไปให้ถึงมือผู้แทนสยามใน
 ต่างประเทศอีกด้วย ดังนั้น เจ้าหน้าที่การทูตของสยามในต่างประเทศจึงติดตามสังเกตการณ์เรื่อง
 “เอกซฮิบิเชน” ที่เปลี่ยนแปลงไปแล้วนั้นอยู่ต่อไป

สถานอัครราชทูตสยามเป็นตัวแทนของสยามในต่างประเทศได้รับการติดต่อในกิจการ
 ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเสมอ แม้ว่ารัฐบาลสยามจะให้ความสำคัญกับการเข้า
 ร่วมใน “เอกซฮิบิเชน” ที่ต่างประเทศน้อยลง แต่สถานอัครราชทูตสยามก็ยังติดตามสถานการณ์ข่าว
 อย่างใกล้ชิด ดังเช่นที่สถานอัครราชทูตสยามในกรุงปารีสได้จัดส่งผู้แทนไปสังเกตการณ์และทำ
 รายงานสรุปเสนอให้กระทรวงได้รับทราบเรื่องการออกตลาดที่เมืองลียง ประเทศฝรั่งเศส^{๕๓}

^{๕๓} สจข., กต ๕๔/๘๐ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวิมล โนมม กราบทูลสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑.

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ผู้จัดให้มี “การออกตลาด” ที่เมืองลียงได้เชิญให้สยามส่งผู้แทน หนังสือพิมพ์ไปดูแลการออกตลาดที่เมืองนั้น แต่สถานอัครทูตสยามไม่มีผู้แทนหนังสือพิมพ์ จึงได้ส่ง หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ไปดูงานกิจการนั้นพร้อมกับผู้แทนหนังสือพิมพ์ชาติอื่น ทำให้ทราบว่าการออกตลาด คือ การออกร้านแนะนำสินค้าของนานาประเทศ นับเป็นตลาดกลางค้าสินค้า นานาประเทศในฝรั่งเศส และเหตุที่สยามได้รับเชิญให้ไปดูงานด้วยนั้นเป็นเพราะผู้จัดต้องการให้มี สินค้าไทยไปแสดงที่การออกตลาดนั้นบ้าง เพื่อบำรุงการค้าขายระหว่างฝรั่งเศสกับสยามให้เจริญ ยิ่งขึ้น

เนื่องจาก “การออกตลาด” เช่นนี้ มีอยู่ในประเทศอื่นๆ ด้วย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า จรูญศักดิ์กฤดากร อัครราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส จึงทรงมีความเห็นว่ารัฐบาลสยามควรจะจัดให้มีผู้ช่วยทูตด้านการค้าขาย (Commercial Attaché) เช่นเดียวกับที่ได้มีผู้ช่วยทูตในราชการทหารบก ผู้มีฐานะเป็นข้าราชการกระทรวงต่างประเทศ ประจำอยู่ที่กรุงปารีส ทำหน้าที่บำรุงการค้าของสยาม ในปารีส ลอนดอนและโรม ด้วยการสำรวจตลาดสินค้าในทุกประเทศ เสนอแนะความเห็นที่มี ประโยชน์ในการส่งเสริมสินค้าสยามในต่างประเทศ ตลอดจนเป็นตัวแทนสยามในการตอบคำถาม เกี่ยวกับสินค้าไทย จึงต้องประสานงานกับผู้ค้าในสยามอย่างใกล้ชิด^{๕๔}

เมืองมิลาน ประเทศอิตาลี จัดให้มีการออกตลาด (ในทำนองเดียวกับที่เมืองลียง) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ และพ.ศ. ๒๔๖๓ สถานราชทูตสยามที่กรุงโรมเคยส่งอาดซ์เซสสถานทูตที่กรุงโรมไป ร่วมในงานพิธี และได้สรุปรายงานเสนอให้ทราบว่าเป็นการประชุมทางการค้า^{๕๕} “เอกซฮิบิเชน” เช่นนี้มีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเจ้าหน้าที่การทูตได้รายงานความเคลื่อนไหวให้ทางกระทรวงต่างประเทศ ได้รับทราบเสมอ โดยทำสำเนาส่งให้กระทรวงพาณิชย์ได้รับทราบด้วยเพราะเรื่องดังกล่าวเกี่ยวข้องกับ การพาณิชย์ แต่กระทรวงพาณิชย์ได้สรุปความเห็นในเรื่องการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงว่า^{๕๖}

... กระทรวงพาณิชย์เห็นว่ารัฐบาลควรเกื้อหนุนให้พวกพ่อค้าจัด
ไม่ใช่รัฐบาลจัด แลขอความเกื้อหนุนจากพ่อค้า ที่เห็นเช่นนี้เพราะเหตุ
ว่าการที่รัฐบาลเป็นผู้จัด Exhibitions เช่นที่ตุรินแลชันฟรานซิสโก ที่

^{๕๔} สจข., กต. ๕๔/๘๐ รายงานพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒.

^{๕๕} สจข., กต. ๕๔/๘๒ นายส่วน รายงานการเปิดพิพิธภัณฑ์ แสดงการกลีกรรมแลพานิชการ แล สินค้าของนานาประเทศ ที่เมืองมิลาน เรียนพระยาพิพัฒน์โกษา อรรคราชทูตสยามประจำกรุงโรม, วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓.

^{๕๖} สจข., กต. ๕๔/๘๒ ลายพระหัตถ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ รองเสนาบดี กระทรวงพาณิชย์ ทูล หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ, วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๓.

แล้วมานั้น ไม่ได้ประโยชน์แก่พาณิชย์ไทยเลย เพราะตัวอย่างที่รัฐบาล
จัดส่งไปนั้น ถึงได้รับรางวัลสูงๆ แลมีผู้เรียกซื้อมาจากยุโรปแลอเมริกา
ก็จริง แต่ฝ่ายเราหาไม่มีสินค้าจะขายมากเท่าที่เขาเรียกซื้อไม่ ที่เป็น
เช่นนั้นไม่ใช่ที่เราไม่มีสินค้าเสียเลย สินค้าเรามีบ้าง แต่ที่มีเท่าไรก็มี
ตลาดเสียแล้ว พ่อค้าเมืองนี้ไม่ต้องการเปลี่ยนตลาด เพราะการเปลี่ยน
นั้นไม่ได้กำไรองงามขึ้นไปสมกับความลำบาก...

กระทรวงพาณิชย์มีความเห็นว่าบรรดาพ่อค้าในสยามไม่สนใจจะหาตลาดการค้าใหม่
ดังนั้น จึงไม่กระตือรือร้นที่จะเสนอให้จัดส่งของไปตั้งแสดง เมื่อได้รับแจ้งเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของ
นานาชาติ เพราะเห็นแล้วว่าเป็นการลงทุนที่ไม่คุ้มค่าในเชิงพาณิชย์ แต่ดำเนินการเพียงประกาศ
เรื่อง “เอกซฮิบิเชน” เหล่านั้นให้พ่อค้าในสยามได้รับทราบทางหนังสือพิมพ์^{๑๖๗} อย่างไรก็ตาม การ
เปลี่ยนแปลงรูปแบบของ “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศที่มีขนาดเล็กลงกว่าเดิม เมื่อนานาชาติเลือก
จัดเฉพาะกิจกรรมที่บำรุงการพาณิชย์โดยตรง น่าจะมีผลต่อการปรับเปลี่ยน โครงสร้างการปฏิบัติหน้าที่
ของสถานอัครราชทูตสยามในต่างประเทศให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกด้วย ดังเช่น
ข้อเสนอแนะในการตั้ง “ทูตพาณิชย์” เพื่อส่งเสริมการค้าสินค้าของสยามในต่างประเทศดังที่ได้
กล่าวไปแล้ว

๒.๓ สรุป

มหกรรมนานาชาติเป็นปรากฏการณ์สำคัญของโลกที่แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้า
ของมนุษย์และอารยธรรมของนานาชาติ นับเป็นการแข่งขันแสนยานุภาพทางวัฒนธรรมที่ทำให้
นานาชาติพร้อมกันส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในมหกรรมของประเทศต่างๆ การเข้าร่วมในมหกรรม
เหล่านั้นสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในระดับต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะประเทศ
ผู้ร่วมตั้งแสดงสิ่งของเหล่านั้นเป็นสำคัญ

ความสำคัญของมหกรรมนี้เริ่มต้นเมื่อมีการแสดงมหกรรมนานาชาติที่กรุงลอนดอน
ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ (ค.ศ. ๑๘๑๑) ต่อจากนั้น บรรดามหาอำนาจได้แข่งขันกันเป็นเจ้าภาพจัดแสดง
มหกรรมที่กล่าวอ้างกันว่ายิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยมีมา โดยมีขนาดพื้นที่ จำนวนชาติที่เข้าร่วม
กิจกรรมต่างๆ เงินที่ทุกฝ่ายลงทุนจัดแสดงมหกรรมนั้น จำนวนผู้มาเยือน และรายได้จากการแสดง

^{๑๖๗} สจข., กค. ๕๔/๕๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดี
กระทรวงการต่างประเทศ ถึงพระยาประภากรวงศ์ อัครราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอน, วันที่ ๓ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๖๖.

เป็นเครื่องวัดความยิ่งใหญ่ของมหรหรมนเหล่านั้น แต่หลังจากที่สหรัฐอเมริกาจัดให้มีมหหรมนานาชาติที่นครซานฟรานซิสโก ในโอกาสเปิดคลองปานามา เชื่อมการติดต่อระหว่างตะวันตกกับตะวันออกทางมหาสมุทรแปซิฟิก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ (ค.ศ. ๑๙๑๕) แล้วนั้น มหาสงครามได้นำความสูญเสียมาสู่นานาประเทศจนไม่อาจจะใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อจัดมหหรมนานาชาติอันยิ่งใหญ่ได้ มหหรมนานาชาติจึงค่อยๆ หดความสำคัญลง เหลือเพียงงาน “ออกตลาด” ประจำปีในหลายเมือง เช่น เมืองลียง ประเทศฝรั่งเศส เมืองมิลาน ประเทศอิตาลี เป็นต้น

มหหรมนานาชาติเป็นเวทีนำเสนอ “สาร” ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องต้องการให้มหาชนได้รับทราบ เช่น ประเทศผู้จัดนำเสนอความยิ่งใหญ่ของตนผ่านการตั้งแสดงผลงาน อาทิ ความก้าวหน้าทางวิชาการ การเป็นเจ้าของอาณานิคม ความสัมพันธ์กับนานาประเทศ เป็นต้น สยามได้เข้าร่วมใน “เอกซฮิบิเชน” ที่ต่างประเทศมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของบ้านเมืองในฐานะอารยประเทศ ต่อจากนั้น สยามได้รับเชิญให้เข้าร่วมในมหหรมนีมาโดยตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาภาพรวมเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามทำให้ทราบว่าสยามพยายามเข้าร่วมในมหหรมนานาชาติที่ต่างประเทศอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จประพาสทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เพราะมหหรมนีนี้เป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศและการนำเสนอภาพลักษณ์ของความเป็นอารยประเทศ ในขณะที่มหาอำนาจตะวันตกกำลังแผ่ขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เคยทอดพระเนตรมหหรมนานาชาติในต่างประเทศมาก่อน แต่ทรงศึกษาเรื่องของ “เอกซฮิบิเชน” จากเอกสารที่บอกวัตถุประสงค์ของการจัดงาน หมวดยิ่งของที่จัดให้ตั้งแสดง แพนผังสถานที่จัดแสดงและข้อปฏิบัติในการตั้งแสดงสิ่งของ จึงทรงดำเนินตามแบบแผนของสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือ ส่งสิ่งของนำเสนออารยธรรมของสยามไปตั้งแสดงในต่างประเทศ แล้วมอบให้เป็นสมบัติของประเทศนั้นต่อไป ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองทั้งพระราชทรัพย์และสิ่งของสะสมส่วนพระองค์ ในเวลาต่อมา สยามมักจะใช้วิธีตอบรับไปก่อนแล้วหาทางตอบปฏิเสธเมื่อใกล้เวลาเปิดงาน^{๕๔} เพราะเล็งเห็นประโยชน์ในการรักษาทางพระราชไมตรีเป็นสำคัญ

^{๕๔} สจข., กต. ๕๔/๒๐ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๔.

จุดเปลี่ยนของ “เอกซฮิบิเชน” สยามเกิดขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ และได้ทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” หลากหลายขนาด รัฐบาลสยามจึงส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศเพียงเท่าที่จำเป็น โดยมอบให้ผู้เชี่ยวชาญในต่างประเทศเป็นผู้ดำเนินการ พระเจ้าแผ่นดินสยามจะไม่ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรงอีก ดังนั้น “เอกซฮิบิเชน” ที่เคยเป็นพระราชภาระของพระเจ้าแผ่นดินในช่วงต้นรัชกาล จึงเป็นภาระหน้าที่ของขุนนางและข้าราชการในระบบราชการที่เกี่ยวข้อง โดยตรงกับการจัดเตรียมสิ่งของและการตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” นับตั้งแต่การแสดงมหกรรมนานาชาติที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นต้นมา

หลังจากที่มหาสงครามในยุโรปสิ้นสุดลงเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ สยามเป็นหนึ่งในประเทศผู้ชนะสงคราม การจัดมหกรรมนานาชาติมีขนาดเล็กลงมากเพราะผลกระทบทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากมหาสงคราม จึงเน้นเรื่องการชุมนุมทางการค้าเพื่อร่วมกันฟื้นฟูเศรษฐกิจของนานาชาติ รัฐบาลสยามไม่ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศบ่อยครั้งนัก แม้จะได้รับการติดต่อจากนานาชาติประเทศอยู่เสมอ แต่จัดส่งไปตามโอกาสอันควรเพื่อรักษาทางพระราชไมตรีและให้ความสำคัญกับการรับทราบข่าวความเคลื่อนไหวทางการค้าในต่างประเทศมากกว่า โดยเสนอให้มีตำแหน่งผู้ช่วยทูตพาณิชย์ในสถานอัครราชทูตสยามที่ต่างประเทศ เพื่อให้คำปรึกษาเกี่ยวกับสินค้าของสยามในต่างประเทศ

นอกจากการเข้าร่วมใน “เอกซฮิบิเชน” ที่ต่างประเทศจะทำให้สยามได้ประโยชน์ทั้งด้านการเมืองและการค้าระหว่างประเทศแล้ว การจัดหาสิ่งของเพื่อตั้งแสดงในต่างประเทศยังเป็นแบบอย่างให้ชาวสยามได้นำมาปรับใช้ประโยชน์ในบ้านเมือง เพื่อแสดงความก้าวหน้าและทันสมัย เช่นเดียวกับนานาชาติด้วย ดังจะเห็นได้จาก “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม ทั้งก่อนและหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ เช่น งานวัดเบญจมบพิตร ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงนำแบบอย่างการจัดมหกรรมนานาชาติมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับ “งานวัด” ในโอกาสนักขัตฤกษ์ ส่วน “เอกซฮิบิเชน” ของข้าราชการนั้นเป็นการประสมประสานแนวคิดในการประกวดสิ่งของเพื่อประโยชน์ของราษฎร เข้ากับรูปแบบของ “เอกซฮิบิเชน” ที่พระเจ้าแผ่นดินได้ปรับให้เข้ากับงานเทศกาลประจำปี เพื่อจัดแสดงมหกรรมทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด สะท้อนให้เห็นความพยายามของข้าราชการที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนตามกำลังความสามารถโดยสอดคล้องกับพระบรมราโชบายในการปกครองบ้านเมือง